

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН І БІЗНЕСУ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач випускової кафедри

_____ С. В. Сіденко

«_____» _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 292 «МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

Тема: «Людський капітал в стратегії забезпечення економічного зростання та міжнародної конкурентоспроможності країн»

Виконавець: Скороход Марина Володимирівна
група МEB-203М

(підпис виконавця)

Керівник: д.е.н, завідувач кафедри міжнародних
економічних відносин і бізнесу ФМВ НАУ
Сіденко Світлана Володимирівна

(підпис керівника)

Нормоконтролер: Набок Інна Іванівна

(підпис нормоконтролера)

Київ – 2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин

Кафедра міжнародних економічних відносин і бізнесу

спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Сіденко С.В.

«__» _____ 2019 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Скороход Марини Володимирівни

1. Тема роботи «Людський капітал в стратегії забезпечення економічного зростання та міжнародної конкурентоспроможності» затверджена наказом ректора від «01» жовтня 2019 р. № 2248/ст.
2. Термін виконання роботи: з 28 листопада 2019 року по 26 січня 2020 року.
3. Вихідні дані до роботи: статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, щорічні звіти міжнародних організацій: Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світової організації торгівлі (СОТ), Світового банку (СБ), аналітичні оцінки експертів з міжнародних економічних відносин.
4. Зміст пояснювальної записки: «людський капітал» в системі світового господарства: теоретико-методологічний аспект, людський капітал як чинник забезпечення конкурентоспроможності країн світу, стан, динаміка та шляхи удосконалення політики підтримки розвитку «людського капіталу» в Україні.
5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: у роботі розміщено 18 таблиць, 7 рисунків та 2 додатки.
6. Презентація основних результатів дипломної роботи в електронному вигляді. Розроблена презентація в Microsoft Office Power Point, складає 25 слайдів.

6. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Вивчити літературні джерела з предмету дослідження та написати заяву про затвердження теми дипломної роботи	16.09.2019	Виконано
2.	Затвердити план дослідження та отримати завдання до виконання дипломної роботи	28.10.2019	Виконано
3.	Розкрити «людський капітал» в системі світового господарства: теоретико - методологічний аспект	29.10.2019-10.11.2019	Виконано
4.	Проаналізувати людський капітал як чинник забезпечення конкуренто-спроможності країн світу	11.11.2019-01.12.2019	Виконано
5.	Визначити стан, динаміку та шляхи удосконалення політики підтримки розвитку «людського капіталу» в Україні	02.12.2019-22.12.2019	Виконано
6.	Написати реферат, вступ, висновки та оформити список використаних джерел і додатки	13.01.2020-19.01.2020	Виконано
7.	Оформити дипломну роботу	20.01.2020-24.01.2020	Виконано
8.	Передати дипломну роботу рецензенту для рецензування (за 10 днів до захисту)	24.01.2020	Виконано
9.	Попередній захист дипломної роботи	27.01.2020	Виконано
10.	Передати дипломну роботу науковому керівникові для написання відгуку (за 7 днів до захисту)	27.01.2020	Виконано

8. Дата видачі завдання: «28» жовтня 2019 р.

Керівник дипломної роботи

(підпис керівника)

Сіденко С. В.

(П.І.Б)

Завдання прийняв до виконання

(підпис випускника)

Скороход М.В.

(П.І.Б)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Людський капітал в стратегії забезпечення економічного зростання та міжнародної конкурентоспроможності країн»: 125 сторінок, 23 таблиці, 3 рисунки, 103 літературних джерел.

Перелік ключових слів (словосполучень): ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ, ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ, КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ, ІНДЕКС ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ, КРЕАТИВНА ЕКОНОМІКА, ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ, МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ, УКРАЇНА.

Об'єктом дослідження є процес становлення та розвитку людського капіталу як елемента економічного зростання, у тому числі його інтелектуальної складової в системі глобальної макроекономічної політики.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти розвитку людського капіталу в міжнародній політиці та в системі соціально – економічного розвитку країн.

Метою даного дослідження є аналіз впливу людського капіталу на макроекономічну ситуацію в країнах світу, на рівень економічного зростання кожної країни й регіону та на стан її конкурентоздатності на світовій глобальній арені.

Методи дослідження : від абстрактного до конкретного, аналіз та синтез, структурно-системний підхід, метод причинно-наслідкових зв'язків, методи логічного й історичного, кількісно-якісного аналізу, статистичні методи, методи порівняльного аналізу, причинно-наслідкових, логічних та функціональних зв'язків і залежностей.

Отримані результати та їх новизна: теоретичне обґрунтування, аналіз прикладних питань людського капіталу, їх вплив на конкурентоспроможність, а також прогностичні оцінки.

Значущість виконаної роботи та висновки: людський капітал є найважливішим елементом на сучасному етапі у конкурентоспроможності та досяганні розвитку країн світу та України.

Рекомендації щодо використання результатів: матеріали дипломної роботи рекомендується використати в процесі розробки стратегії України щодо розвитку та підтримки людського капіталу.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	
ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В КОНЦЕПЦІЯХ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА.....	9
1.1. Концепції та моделі економічного зростання у сучасному світовому господарстві	21
1.2. Людський капітал в концепціях економічного зростання.....	
1.3. Тенденції змін індексу людського розвитку в країнах світу.....	35
РОЗДІЛ 2	
ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ КРАЇН СВІТУ.....	43
2.1. Вплив освіти, охорони здоров'я та добробуту на формування людського капіталу.....	43
2.2. Інтелектуальний та креативний капітал як чинник економічного зростання в умовах економіки знань.....	54
2.3. Роль людського капіталу у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності країн світу.....	61
РОЗДІЛ 3	
РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ І МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	72
3.1. Динаміка основних соціально - економічних показників розвитку людського капіталу в Україні.....	72
3.2. Вплив трудової міграції на стан людського капіталу в країні.....	92
3.3. Стратегічні пріоритети політики розвитку людського капіталу в Україні...	102
ВИСНОВОК.....	112
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	117

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Необхідність забезпечення конкурентоспроможності на міжнародному рівні, підвищення ефективності економіки, зростання рівня життя населення є актуальним завданням для кожної країни. Найважливішою передумовою конкурентоспроможності кожної країни є активна діяльність держави, що визначає і реалізує стратегію конкурентоспроможності і людський капітал відіграє першочергову роль у цьому процесі.

Розвиток інформаційного суспільства постуіндустріального періоду з неймовірною гостротою привів до пошуку нових шляхів та механізмів зростання економіки країни та тих факторів, що його забезпечують. Базове місце серед цих механізмів займає нарощування конкурентоздатності людського капіталу. В сучасних умовах людський капітал є вирішальним аспектом сталого економічного зростання, гарантією конкурентоспроможності економіки та базою формування нового та все більш інноваційного суспільства. Паралельно з цим, людський капітал є унікальним економічним активом (адже людина розглядається як основний ресурс, який має таку вартісну оцінку, що вирівнює його з іншими складовими виробничої та господарської діяльності), який, безумовно, протягом процесу застосування є запорукою певного доходу, тобто впливає на підвищення фактичного рівня життя й добробуту населення країни.

Важливість розвитку людського капіталу має вирішальне значення не лише для окремої країни, а й на глобальному рівні. Це підтверджує прийнятий у 2000 р. Генеральною Асамблеєю ООН документ «Цілі розвитку тисячоліття».

Для України також важливою є пріоритетність розвитку людського капіталу, яка забезпечить соціально - економічний та інноваційний розвиток та конкурентоспроможність у глобальній економіці.

Проблемам розвитку людського фактору в економіці присвячені праці зарубіжних вчених – А. Сміта, Д. Рікардо, В. Петті, Дж. Мілля, А. Маршала, Р. Солоу, Т. Мальтуса, Т. Шульца, Дж. Мінцерата ін. У свою чергу серед вітчизняних

фахівців, що зробили значний вклад даних проблем - Б. Б. Кваснюк, Я. Б. Базилюк, В. Г. Бодров, Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. П. Румянцев, С.В.Сіденко та ін.

Метою даного дослідження є аналіз впливу людського капіталу на макроекономічну ситуацію в країнах світу, на рівень економічного зростання кожної країни й регіону та на стан її конкурентоздатності на світовій глобальній арені.

Відповідно до поставленої мети можна виділити **основні завдання**:

- проаналізувати Індекс людського розвитку та його ключові аспекти;
- дослідити людський капітал як чинник забезпечення міжнародної конкурентоспроможності;
 - визначити рівень інвестування в розвиток людського капіталу в країнах світу;
 - визначити роль «креативної економіки» у забезпеченні економічного зростання країн - лідерів світового розвитку;
 - встановити рівень розвитку людського капіталу України;
 - виявити соціально - економічні наслідки інтелектуальної міграції;
 - проаналізувати індекси, що визначаються світовою спільнотою, які відображають рівень розвитку країни, її потенціал та місце на світовому ринку.

Об'єктом дослідження є процес становлення та розвитку людського капіталу як елемента економічного зростання, у тому числі його інтелектуальної складової в системі глобальної макроекономічної політики.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти розвитку людського капіталу в міжнародній політиці та в системі соціально – економічного розвитку країн світу в умовах глобалізації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дипломного дослідження висвітлено у науковій публікації, яку опубліковано у науковому фаховому виданні. Назва статті «Стан та динаміка основних соціально – економічних показників розвитку «людського капіталу» в Україні».

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становлять фундаментальні поняття, що формують людський капітал. В першому розділі при розкритті сутності та концептуальних понять конкурентоспроможності та

людського капіталу використовувалися методи від абстрактного до конкретного, аналіз та синтез, структурно-системний підход, метод причинно-наслідкових зв'язків. В аналітичній частині, де досліджувалися та аналізувались показники та динаміка сучасного стану інтелектуального капіталу та забезпечення зростання та ефективності діяльності використовувалися методи логічного й історичного, кількісно-якісного аналізу, статистичні методи, методи порівняльного аналізу. У завершальному третьому розділі основним науковим методом був метод причинно-наслідкових, логічних та функціональних зв'язків і залежностей.

Структура дипломної роботи. Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. У роботі розміщено 23 таблиць та 3 рисунків.

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ В КОНЦЕПЦІЯХ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Концепції та моделі економічного зростання у сучасному світовому господарстві

Світове господарство – це унікальна система всіх національних господарств, що, у свою чергу, тісно пов'язані між собою, в основі якої постають міжнародний поділ праці, економічні, політичні, фінансові та соціальні відносини. Загалом світове господарство включає в себе всі країни світу, що робить його дуже суперечливим та складно впорядкованим. Базою для розвитку світового господарства небезпідставно вважається саме міжнародний поділ праці, що являє собою спеціалізацію кожної країни на виробництві конкретного товару чи групи товарів, у виробництві якого вона має певні привілеї, а також подальшого обміну результатами. Отже, це один з аспектів, у наслідок якого досягається економічне зростання [2].

Економічне зростання, процес, завдяки якому багатство нації з часом збільшується. Хоча цей термін часто використовується в дискусіях про короткострокові економічні показники, в контексті економічної теорії він, як правило, відноситься до збільшення багатства протягом тривалого періоду. Зростання найкраще можна описати як процес трансформації. Незалежно від того, чи слід досліджувати економіку, яка вже є сучасною та індустріалізованою, чи економіку на більш ранній стадії розвитку, можна виявити, що процес зростання є нерівномірним та невірноваженим. Економічні історики намагалися розробити теорію етапів, через які кожна економіка повинна пройти у міру зростання. Наприклад, австралійський економіст Колін Кларк, наголошував на домінуванні різних галузей економіки на різних етапах її розвитку та модернізації. Для Кларка розвиток – це процес послідовного домінування у виробництві первинного (сільського господарства), вторинного (обробне) та третинного (торгівля та сфера

послуг). Для американського економіста Волта Вітмена Ростоу, зростання переходить від традиційного суспільства до перехідного (в якому розвиваються основи зростання), до суспільства «зльоту» (в якому прискорюється розвиток), до зрілого суспільства. Були розроблені різні теорії для пояснення руху від однієї стадії до другої. Підприємництво та інвестиції – це два фактори, які найчастіше виділяються як критичні [7].

У сучасній науці виділяють кілька основних моделей економічного розвитку, які тісно пов'язані з господарським зростанням:

- модель лінійних стадій розвитку (зростання);
- теорія структурних трансформацій;
- теорія зовнішньої залежності;
- неокласична модель вільного ринку;
- теорія ендогенного зростання;
- модель сталого розвитку.

Розуміння механізму функціонування базових моделей надає змогу розкрити типові, спільні риси, що не підлягають тимчасовим, кон'юктурним коливанням і є відносно сталими протягом тривалого часу. Термін економічне зростання застосовується до економік, які вже відчувають зростання доходів на душу населення. У фразеології Ростоу економічне зростання починається десь між стадією зльоту та стадією зрілості; або, з точки зору Кларка, між етапом, де домінує первинний, і етапом, де домінує вторинне виробництво. Найяскравішим аспектом такого розвитку є, як правило, величезне зменшення частки тієї робочої сили, що є зайнятою в сільському господарстві.

Отже, розглянемо концепції економічного зростання. Першою течією був меркантилізм. Він зародився в Європі між 1500 і 1800 роками. Меркантилізм залежав від колоніалізму, у той час уряд використовував військову силу для завоювання чужих земель, а «бізнес» використовував природні та людські ресурси. Прибуток сприяв подальшому розширенню, приносячи користь і купцям, і нації. Ця концепція невід'ємна від золотого стандарту. Країни платили один одному золотом за експорт. Нації, у яких найбільше золота, були найбагатшими. Вони могли

найняти найманців та дослідників для розширення своїх імперій. Вони також фінансували війни проти інших народів, які хотіли їх експлуатувати. Як результат, всі країни бажали торгового сальдо, а не дефіциту [4]. Також меркантилізм покладався на доставку. Контроль водних шляхів світу був життєво важливим для національних інтересів. Країни розвивали сильних торгових морських піхотинців.

Меркантилісти вважали, що економічна система складається з трьох секторів: виробничого, сільськогосподарського та іноземних колоній. Для ефективного функціонування економічної системи найважливішими, на їхню думку, були торговці, їхня праця розглядалась як основний фактор виробництва. Отже, джерелом багатства є сфера обігу, а не сфера виробництва; багатство ототожнювалося з грошовим капіталом. Грошові кошти (у формі золота та срібла) давали змогу утримувати армію, зміцнювати становище правителя, сприяли проведенню колоніальних війн, виникненню фабрик (мануфактур), утворенню нових робочих місць.

Оскільки у світі, на думку прихильників цієї теорії, існує обмежена кількість багатства (золота та срібла), то країни можуть збільшувати своє багатство і за рахунок зубожіння інших, тобто внаслідок перерозподілу. Тому для зміцнення економічних позицій держава повинна вживати таких заходів:

1. Більше експортувати товарів, ніж імпортувати, оскільки у цьому випадку вона одержить вартість активного сальдо їх торгового балансу у вигляді золота, яке буде надходити з країн, що мають дефіцит торгового балансу. Підтримка позитивного сальдо торгового балансу дасть змогу, крім того, збільшити внутрішні витрати, виробництво та зайнятість населення.

2. Ввести обмеження на більшу частку імпорту (за допомогою квот, тарифів та інших інструментів торгової політики) та надавати субсидії більшій частині експортних виробництв, що дасть змогу забезпечити позитивне сальдо торгового балансу.

3. Заборонити або обмежити експорт сировини та дозволити безмитний імпорт сировини, якої немає всередині країни, що дасть змогу акумулювати золото та підтримувати на низькому рівні експортні ціни на готову продукцію.

4. Заборонити будь - яку торгівлю колоній з іншими країнами, крім метрополій, які мають виняткове право перепродажу колоніальних товарів за кордон.

5. Гальмувати розвиток виробництва готових товарів у колоніях, перетворити їх на постачальників сировини до метрополій. Колонії повинні експортувати дешеву сировину, а імпортувати дорогі готові вироби.

Однією з головних передумов меркантилістської теорії було те, що економічна система функціонувала в умовах неповної зайнятості, внаслідок чого приплив додаткового золота з-за кордону міг в поєднанні з надлишковою робочою силою збільшити виробництво. Якщо б зайнятість населення була повною, приплив золота з-за кордону спричиняв би зростання інфляції і не знаходив ефективного використання.

На практиці економічна політика держав, яка базувалась на думках меркантилістів, призвела до встановлення державної монополії на зовнішню торгівлю. Уряди країн намагалися заборонити експорт золота та срібла приватним особам, а порушники карались ж до смерті. Зовнішню торгівлю дозволялось здійснювати визначеним компаніям і тільки за певними маршрутами. Головним їх завданням було забезпечити позитивне сальдо торгового балансу.

Обмеження імпорту, які вводились односторонньо, ускладнювало міжнародну торгівлю. Вона поділилась на «зони», які задовольняли інтереси метрополій (Англії, Франції, Іспанії тощо) та зв'язаних з ними колоніальних країн.

Отже, меркантилізм – це економічна теорія, яка виступає за державне регулювання міжнародної торгівлі для створення багатства та зміцнення національної влади. Купці та уряд працюють разом, щоб зменшити дефіцит торгівлі та створити надлишок. Він фінансує корпоративне, військове та національне зростання. У меркантилізмі уряд підсилює приватних власників факторів виробництва. Чотири фактори - підприємництво, капітальні блага, природні ресурси та робоча сила. Він встановлює монополії, надає статус неоподаткованого та надає пенсії галузям, які надають перевагу. Він накладає тарифи на імпорт. Він

також забороняє еміграцію кваліфікованої робочої сили, капіталу та інструментів. Це не дозволяє нічого, що могло б допомогти іноземним компаніям [1].

Класична економіка широко розглядається як перша сучасна школа економічної думки. Це пов'язано з ідеєю, що вільні ринки можуть регулювати себе. До її основних розробників належать Адам Сміт, Девід Рікардо, Томас Мальтус та Джон Стюарт Мілл. Іноді визначення класичної економіки розширюється, включаючи Вільяма Петті та Йоганна Генріха фон Тюнена. Зазвичай «Багатство націй 1776 року» Сміта вважається початком класичної економіки. Школа діяла до середини 19 століття, за нею йшла неокласична економіка у Британії, починаючи з 1870 року.

Основною причиною власне економічного зростання в «Багатстві Націй» є працездатне населення країни, зайняте у виробничій праці. Сміт зазначив, що і сільське господарство, і виробничий сектор мають бути продуктивними. Однак Сміт вважав державні видатки недоцільними [3]. Ще одна причина економічного зростання – накопичення капіталу. Для того, щоб мати високий рівень працездатного населення, зайнятого у виробничій праці, накопичення капіталу повинно бути високим. Це забезпечить умови для розподілу праці та спеціалізації, які є основними причинами економічного зростання. Передумовою його є наявність ринків, досить великих для поглинання виробництва, що дозволяє підвищити продуктивність і знизити витрати. Це було початком економічного «закону» зменшення собівартості одиниці продукції із збільшенням виробництва, виробленого Альфредом Маршаллом через століття [9].

Розмір ринку та продуктивність праці також залежить від регулювання внутрішньої та міжнародної торгівлі. Будь-яке обмеження обмежує розмір ринку, знизивши міжнародну спеціалізацію праці та внутрішню продуктивність праці. Сміт виділив три аспекти, які співвідносять розподіл праці зі збільшенням продуктивності праці. Перший - збільшення кількості робітників, другий - підвищення ефективності працівників, третій – нагромадження капіталу. Він пояснив це дуже чітко в одному зі своїх уривків [12]:

«Це велике збільшення кількості праці, яке, внаслідок розподілу праці, здатна виконувати однакова кількість людей, має три різних обставини; по-перше, до збільшення спритності у кожного конкретного робітника; по-друге, для економії часу, який зазвичай втрачається при переході від одного виду роботи до іншого; і, нарешті, до винаходу великої кількості машин, які полегшують і скорочують працю, і дають можливість одній людині виконувати роботу багатьох» [12].

Одним з головних внесків у «Багатство націй..» стала концепція «невидимої руки». Ідея цієї концепції полягала в тому, що капіталісти, які були готові збільшити свій прибуток, будуть вкладати кошти в ту діяльність, яка могла б забезпечити найбільший внесок нації. Накопичення капіталу було для Сміта основною умовою зростання. Він вважав, що капіталісти, накопичуючи капітал, сприяли економічному зростанню нації, тим часом вони отримували прибуток. Сміт розробив деякі концепції, які пояснюють створення надлишку та його реінвестиції для створення економічного зростання. Сміт розділив категорії доходів на заробітну плату (повернення до робочої сили), ренту (повернення у землю) та прибуток (повернення до капіталу) [13].

У теорії Сміта виробничий сектор був закладений як генератор надлишків і відіграв головну роль, хоча сільське господарство все ще залишалося життєво важливим. Він також оцінив потенціал розподілу праці у виробничому секторі та його можливі наслідки для підвищення рівня життя населення, а також співвідношення між накопиченням капіталу та зростанням продуктивності праці в довгостроковій перспективі. За словами Сміта, накопичення капіталу дозволило б збільшити чисельність населення та зайнятість. При досить великому ринку та розподілі промислової праці результатом буде підвищення продуктивності праці на одного працівника. Поясненням цього є те, що чим більша кількість робітників зосереджена навколо діяльності, тим складнішим та ефективнішим може бути розподіл праці, і ця концентрація залежить від розширення ринку. Вільна складова також була важливою складовою теорії Сміта. Він вважав, що збільшення капіталу призведе до зниження цін на товари та збільшення купівельної спроможності населення [5].

Теорія економічного зростання Сміта розрізняє працю, яка виробляє капітал, і працю, яка цього не робить. Інвестиції, споживання та державні витрати були за моделлю Кеня можливими через ренту, вироблену сільського господарством. Зі Смітом прибуток також може отримувати промисловий сектор. Щоб отримати більше інвестицій, було б необхідне скорочення споживання. Важливо було також спрямовувати інвестиції на проекти, здатні генерувати надлишки, а не збитки.

Наступними зробили великий внесок у розвиток концепцій економічного зростання неокласики. Доцільно назвати основні аспекти їх досліджень та тверджень:

1. Неокласична теорія зростання пояснює, що виробництво продукції є функцією зростання факторних вкладень, особливо капіталу та робочої сили, та технологічного прогресу.

2. Найбільш важливим є внесок приросту робочої сили у зростання виробництва.

3. Темп приросту виробництва в стаціонарній рівновазі дорівнює темпам приросту населення чи робочої сили і є екзогенним від рівня економії, тобто не залежить від швидкості економії.

4. Незважаючи на те, що рівень заощадження не визначає стаціонарний темп приросту виробництва, він викликає підвищення рівня сталого доходу на душу населення (а отже, і загального доходу) за рахунок залучення капіталу на душу населення.

5. Стабільний темп приросту доходу на душу населення, тобто довгостроковий темп зростання визначається прогресом у технології.

6. Якщо технічного прогресу немає, то вихід на душу населення в кінцевому підсумку збільшиться до стаціонарного рівня.

7. Вагомим висновком теорії неокласичного зростання є те, що якщо обидві країни мають однаковий темп економії та однаковий темп приросту населення та отримують доступ до однієї і тієї ж технології (тобто виробничої функції), їх рівень доходів на душу населення з часом зблизиться тобто вони зрештою стануть рівними.

У цьому контексті варто процитувати Фішера: «Бідні країни бідні, тому що вони мають менший капітал, але якщо вони заощаджуватимуть з тією ж швидкістю, що і багаті країни, і отримають доступ до тієї ж технології, вони з часом зможуть наздогнати» [8].

Для вимірювання різних джерел економічного зростання використовувалась така функція:

$$Y = AF \times (K, L) \quad (1.1)$$

де Y – загальний національний продукт,

K – кількість використаного фізичного капіталу,

L – кількість використаної праці,

A – стан технології [10].

Рівняння виробничої функції показує, що збільшення капіталу та праці та вдосконалення технології призведуть до зростання національної продукції. Удосконалення технології спричиняє збільшення випуску продукції за допомогою заданих факторів. Іншими словами, прогрес у технології призводить до підвищення продуктивності використовуваних факторів. Тому вдосконалення технології, як правило, вимірюється зростанням загальної факторної продуктивності (TFP) [7].

Однак, Роберт Солоу у своєму дослідженні джерел зростання реального доходу не розглядав економію масштабу як фактор, що сприяє зростанню. Але деякі економісти наголошують на економії від масштабу або на тому, що також називається збільшенням віддачі від масштабу як окремий фактор, що визначає темпи економічного зростання. У випадку США Денісон підрахував, що на 2,92 відсотка щорічного приросту національного доходу, зафіксованого за період 1929 - 1982 роки, 0,26 % було пов'язано з економією на масштабах [13].

Наступний напрям, який розглядав економічне зростання та намагався його обґрунтувати було кейнсіанство. Кейнсіанська економіка - це теорія, яка говорить, що уряд повинен збільшити попит, щоб сприяти зростанню. Кейнсіанці вважали, що споживчий попит є основною рушійною силою в економіці. В результаті теорія підтримувала експансіональну фіскальну політику. Основними її інструментами є державні витрати на інфраструктуру, допомога по безробіттю та освіту. Недоліком є

те, що передобування кейнсіанської політики збільшує інфляцію. Британський економіст Джон Мейнард Кейнс розробив цю теорію в 1930 роках.

Кейнс описав свою передумову в «Загальній теорії зайнятості, відсотків та грошей». По - перше, він стверджував, що державні витрати є критичним фактором, що сприяє сукупному попиту. Це означало, що збільшення витрат призведе до збільшення попиту. По - друге, Кейнс стверджував, що державні витрати необхідні для підтримки повної зайнятості [17].

Кейнс виступав за дефіцит витрат у період скорочення ділового циклу. Але в останні роки політики використовували це навіть у фазі експансіонерів. Дефіцит витрат президента Буша у 2006 та 2007 роках збільшив борг. Це також допомогло створити бум, який призвів до фінансової кризи 2007 року. Президент Трамп збільшує борг під час стабільного економічного зростання. Це також призведе до циклу бурхливих переходів [16].

Зазначається, що вільний ринок дозволяє законам попиту та пропозиції саморегулювати діловий цикл. Він стверджує, що необмежений капіталізм сам створить продуктивний ринок. Це дасть можливість приватним особам володіти факторами виробництва. Ці чотири фактори – підприємництво, капітальні блага, природні ресурси та робоча сила. В цій теорії власники бізнесу використовують найефективніші практики для отримання максимального прибутку [15].

Економічна теорія виступає за обмежений уряд. Він повинен мати збалансований бюджет і мати невелику заборгованість. Державні витрати небезпечні тим, що витісняють приватні інвестиції. Але це відбувається лише тоді, коли економіка не перебуває в рецесії. У цьому випадку державні запозичення будуть конкурувати з корпоративними облігаціями. Результат - більш високі процентні ставки, які роблять позики дорожчими. Якщо дефіцитні витрати трапляються лише під час спаду, це не підвищить процентні ставки. З цієї причини вона також не витіснить приватні інвестиції.

Важливе значення має мультиплікатор Кейнса – це коефіцієнт, що рівний оберненій величині граничної схильності до заощаджень або оберненій величині різниці одиниці й граничної схильності до споживання. Він показує наскільки

гранична схильність до заощаджень обмежує зростання ВВП. Коли кількість компонентів сукупно використана, то буде досягнуто зміна рівноважного ВВП, але він виявив ефект мультиплікатора. Первинні проекти поділяють національне місце, де залишається приватне підприємство, а частина повинна буде затриматись (користувач), коли ми будемо робити новий приріст національного доходу, але він буде меншим за час розвитку, що відхиляється, і так слід. Існує 3 мотиви для заощаджень за Кейнсом [16]:

1. Трансакційний, тобто для домогосподарств – гроші, які будуть витрачені від зарплати до зарплати, для фірм – касовий залишок.

2. Обережність (мотив перестороги), тобто підстава для зберігання готівки полягає в тому, щоб забезпечити запас для всякого роду випадковостей, що вимагають раптових витрат, або на випадок появи несподіваних перспектив вигідних покупок, а також в прагненні зберегти майно, цінність якого фіксована в грошах, для покриття в подальшому грошових зобов'язань.

3. Спекулятивний – тобто гроші як засіб накопичення багатства [16].

Кейнс стверджував: «Вплив перших двох мотивів у багатьох країнах зведений до мінімуму за рахунок безготівкової виплати зарплати і дешевих споживчих кредитів. Що стосується третього мотиву, то облігації з малою мірою ризику мають, як правило, нижчу дохідність інфляції в країнах емітентах, що, як і низька гранична ефективність капіталу викликана недоспоживанням в цих країнах. Низька гранична ефективність капіталу у свою чергу обмежує можливість інвестицій. Для публіки з «біржовою психологією» залишається чисто спекулятивна гра на біржі. Інші зберігають гроші в готівці, або в інших цінностях тих, що мають високу премію за ліквідність» [13].

Т. Пелл називає два ключові відмінності між неокласичних і кейнсіанських підходами до економічного зростання. По-перше, в кейнсіанських моделях зростання темп нагромадження капіталу визначається, перш за все, інвестиційними витратами фірм, в той час як в неокласичних моделях акцент переноситься на заощадження домашніх господарств (передбачається, що заощадження автоматично трансформуються в інвестиції).

По-друге, рівноважний зростання в кейнсіанських моделях досягається за умови рівності темпу зростання випуску темпу зростання сукупного попиту (і це рівність не виникає автоматично), в той час як неокласичний підхід сприйняв динамічну версію закону Сея, згідно з яким пропозиція автоматично породжує попит, то є проблема рівності темпів зростання сукупного попиту і сукупної пропозиції в неокласичних моделях знімається.

Розвиток теорії економічного зростання в руслі неокласичного підходу пов'язано з розширенням і уточненням числа факторів, що включаються в моделі зростання, а також зі зміною акцентів на співвідношенні екзогенних і ендогенних факторів. Так, розрахунок внеску «традиційних» чинників зростання - праці і капіталу - представлених в моделі Р. Солоу, показав, що їх динаміка пояснює меншу частину приросту доходу, а його більша частина залишається непоясненим, припадаючи на так званій «залишок Солоу», що показує внесок сукупної продуктивності факторів (СПФ) [19].

Цю частину можна було б приписати дії фактора науково-технічного прогресу (НТП), проте екзогенне введення темпу НТП в модель не дозволяло пояснити природу і джерела самого НТП, який в цьому випадку «падав з неба». Вимірювання і оцінка СПФ багато в чому залежать від способу визначення основних чинників зростання. Зміна способу оцінювання «капіталу» і «праці» (наприклад, облік зростання кваліфікації робочої сили або технологічних удосконалень обладнання) змінює співвідношення між внеском кожного фактора виробництва. Як зазначає Е. Хелпман, «якщо трудові ресурси вимірюються в годинах без будь-яких поправок на освіту і досвід, тоді в економіці, в якій середня кількість років шкільної освіти зростає, внесок шкільної освіти в якість робочої сили буде віднесений на рахунок зростання СПФ. Якщо резервний капітал не враховує якісні вдосконалення, то внесок підвищується якості капіталу буде віднесений на рахунок зростання СПФ».

Необхідність уточнення меж «факторів виробництва» призводить до можливості виявлення безлічі інших чинників економічного зростання, які починають враховуватися при моделюванні. Так, розмежовуючи «робочу силу» на чисто кількісний фактор «праця» і якісний фактор «людський капітал», можна

отримати моделі, в яких темпи зростання будуть пояснюватися не стільки збільшенням трудових ресурсів або засобів виробництва, скільки підвищенням «людського капіталу» [25]. Останній може набувати різного форм в моделях - запас знань, навчання на робочому місці і т. д. У ряді досліджень підкреслюється значення освіти як способу формування людського капіталу і, відповідно, його вплив на економічне зростання [5].

Отже, світове господарство – це складний комплекс, у якому всі процеси пов’язані між собою, включаючи фінансову, економічну та політичну сфери. Як наслідок, економічні процеси у різних країнах світу є схожими чи кардинально протилежними, але абсолютно точно впливають на розвиток, економічне зростання не тільки кожної окремої країни, але й регіону. Економічні явища економічного зростання потребували пояснень, завдяки чому з’явилися різноманітні школи та економічні концепції, що заперечували один одного та обґрунтовували ті чи інші явища. Найбільшої популярності набула класична теорія. Процес накопичення капіталу відіграє важливу роль у теорії економічного зростання Сміта. Сміт вважав, що накопичення капіталу сприяє розширенню ринку. Якщо більше капіталу, робоча сила готова для виконання спеціалізованих дій, а заробітна плата може зрости вище прожиткового мінімуму. Це збільшує кількість населення, що збільшує попит та дозволяє розширити ринок. Крім того, ринок здатний регулюватися сам та держава має не поширювати свою владу на нього. У протигагу цьому виступали багато течій, які з’явилися значно пізніше. Унаслідок розвитку світового господарства, більшість економістів почали звертати все більшу увагу на фактори, що стосуються людського рівня розвитку, освіченості, креативності і т.д.

1.2. Людський капітал в концепціях економічного зростання

В історії розвитку економічної думки особливо останніх десятиріч однією з найбільш визначних подій було створення теорії людського капіталу. Вагомий

вплив цієї теорії на подальший розвиток всієї економічної науки часто порівнюють з революцією в економічній думці.

Можна виділити дві основні причини виникнення інтересу до даного поняття. По-перше, це загальна закономірність розвитку сучасної науки в цілому, яка виявляється в концентрації уваги вчених на дослідженні проблем людини. По-друге, це визнання того факту, що активізація творчих потенцій людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання. Людський капітал визнаний найціннішим ресурсом, набагато важливішим, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Саме людський капітал, а не матеріальні засоби виробництва, є визначальним чинником конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності.

Використовуючи теорію людського капіталу, можна логічно пояснити і глибше дослідити такі кардинальні проблеми, як людський розвиток, економічне зростання, розподіл доходів, роль та значення освіти і професійної підготовки у суспільному відтворенні, вікова динаміка заробітків, мотивація тощо. Зокрема ця теорія дозволяє визначити доцільність витрат, наприклад, на навчання або на зміну місця роботи залежно від розміру майбутнього приросту доходів і тривалості їх одержання, що має не лише навчальне та виховне, а й мотиваційне значення для економістів. Ця теорія стала ідеологією значних інвестицій в освіту та розвиток людей на всіх рівнях, оскільки вони розглядаються як ефективне джерело економічного зростання.

Теорія людського капіталу сягає корінням у статтю переможця Нобелівської премії Шульца, опублікованій у шістдесяті роки (1961). Ця коротка, але відома стаття стала основою освітньої політики у всьому розвиненому світі, згідно з міжнародними доповідями (Tremblay and Marchand, 2006; Healy, 2001.) Аналогічно освітній політиці Канади, Нової Зеландії, США та європейської спільноти були спрямовані на вирішення дефіциту у виробництві та первинних ресурсах, щоб так звані економіки, що розвиваються, більш-менш взяли на себе, закликаючи до збільшення інвестицій в економіку знань (Miller, 1996). Існує кілька теоретичних

питань, які піднімаються цією тенденцією в політиці. По-перше, економіка знань розташована на стику економічної теорії та теорії освіти [14].

Ми все більше усвідомлюємо, що так звані «розвинені» країни повинні все більше залежати від свого економічного здоров'я та виживання від розширення діяльності, орієнтованої на знання. Це розглядається як природний результат останніх прогресів в галузі інформаційних технологій та нового домінування економіки третього сектору (сфера послуг), в якій компетентність є синонімом продуктивності та знань з конкурентною перевагою (Barnow & Smith, 2005). Ще одним важливим фактором було усунення в останні роки багатьох традиційних бар'єрів для руху та передачі товарів і капіталу, що є центральною частиною процесу, більш широко називаної глобалізацією економіки [18]. Зняття торговельних бар'єрів, таких як тарифи та податки на імпорт, «бідні» країни можуть продавати свої товари в будь-якому місці за нижчою ціною, ніж "багаті" країни, настільки, що в розвинених економіках експлуатація природних ресурсів, а також багато - якщо не більшість - своїх виробничих галузей, швидко стають неактуальними. Отже, наша потреба розвивати «капітал знань» більш чи менш як заміну втрати інших наших конкурентних можливостей на світових ринках. Іншими словами, ми перекладаємо свою залежність від більш традиційних форм природного, робочого та фізичного капіталу до того, що ми сьогодні називаємо людським капіталом для побудови нової «економіки знань».

Існує різниця між тим, що умовно називають «людські ресурси», і тим, що зараз називається «людський капітал». Тонка відмінність між цими двома є досить показовою, оскільки «ресурс» – це те, що можна використовувати або використовувати з якоюсь користю об'єктивно, тоді як «капітал» за визначенням – це не те, що хтось робить, але що комусь належить [2]. Як і фізичний капітал, капітал знань може бути набутий (через освіту) та збережений (через постійну освіту) і може приносити дивіденди у вигляді продуктивності та, мабуть, багатства того, хто ним володіє. Але на відміну від інших форм капіталу, людський капітал не може бути відокремлений від його власника, і його цінність повністю залежить від здатності цієї людини застосувати свої знання на економічно вигідному

підприємстві. У цьому сенсі людський капітал, навіть якщо його заохочують та сплачують державні установи за допомогою державної політики, залишається власністю його власника, а саме особи, яка «володіє» своєю освітою [8].

Наскільки економіка, визначена тут як турбота про колективне багатство, отримує користь від людських знань? Це теоретичне питання ніколи не оскаржувалося на публічному форумі і навіть не ставилося тими, хто пропагує його як поточний перспективний ідеал. Існує майже досконала кореляція між освітніми показниками та доходами людей, як показують усі статистичні записи в розвинених країнах. Іншими словами, ваш дохід статистично пропорційний вашим рокам, проведеним у школі [9]. Існує багато економічних фактів, які підтверджують думку про те, що освіта не вважається витратою, а швидше інвестицією. Наприклад, коли вищі збори в університеті зростають, пропорційне зменшення кількості відвідувачів не відбувається, тому вказує на іншу динаміку, ніж простий попит-пропозиція. Коли зростає вартість вищої освіти, зростає і дохід підготовлених університетів, що знову спростовує те, що освіта - це скоріше, а не інвестиція. Це можна порівняти із придбанням будинку в потрібному мікрорайоні та поясненням того, чому цей будинок у цьому мікрорайоні може бути в сто разів більшим за вартість матеріалів, необхідних для його побудови.

Е. Денісон у своїх працях ще в 1967 р. сформулював концепцію прогресу знань як джерела економічного зростання. Він прийшов до висновку, що «у міру накопичення знань, що відносяться до виробництва, зростає обсяг продукції, який може бути отриманий при використанні даної кількості ресурсів. У вельми довгостроковому аспекті прогрес знань і вигравш від економії, обумовлений масштабами господарської діяльності, якщо вони не пов'язані з усуненням штучних обмежень ринків, є головними факторами зростання випуску продукції на одиницю витрат».

При цьому Е. Денісон розглядав два взаємопов'язані завдання. Перше полягає в тому, щоб визначити та окреслити «прогрес знань» як важливого чинника економічного зростання, що не піддається прямому виміру. Друге – методологічно визначити і коректно трактувати залишок, який отримуємо після відрахування із

темрів економічного приросту впливу всіх раніше відомих і вимірних джерел. Цей залишок і містить вклад прогресу знань і пов'язаного з ним фактора зростання – «зміни лагу в застосуванні знань». Е. Денісон також звертав увагу на освіту як джерело економічного зростання і підкреслював, що освіта може впливати на прогрес знань, який, у свою чергу, змінює зміст освіти. Освіченіші працівники мають змогу знаходити і застосовувати найефективніший із відомих виробничих методів. Ця особливість освіти є одним із аспектів оцінки якості праці, вимір якої виявляється в різниці рівня оплати праці.

З самого початку теоретичної економіки поняття соціальної відповідальності виникла як одне з її фундаментальних питань. Наприкінці 18 століття Томас Роберт Мальтус попередив нас про природні обмеження будь - якої економіки, просто через те, що ресурси ніколи не є безмежними. Тому що здатність людей виробляти дітей пропорційно набагато вища, ніж їх здатність виробляти їжу (Мальтус використовував вираз «геометрично вище», але хто це міг би перевірити?), Або навіть очищати ріллі для виробництва їжі, економічної рівноваги можна досягти лише обмеженням репродуктивного результату людства [6]. Це може бути здійснено або за допомогою таких «природних» перевірок, як голод, хвороби та війни, або, більш переважно, накладенням «морального соціального порядку», що стримує природні бажання людей на вчинок. Крім того, як нагадує нам Амартія Сен (1981), такі нещастя, як війна та хвороби, майже ніколи не викликаються дефіцитом природних ресурсів, так як голод майже ніколи не викликається нестачею їжі. Отже, «громадська мораль» була розглянута дуже рано як прямий наслідок економічної реальності і як це необхідно виживання людини як повітря, яким ми дихаємо [4].

Мальтузький фізіократичний погляд на економіку, який ставить природні ресурси Землі як кінцеве джерело всього багатства, а також заповіді меркантилізму, який виступає за відстоювання сильного місцевого економічного протекціонізму на користь феодалних класів, незабаром було змінено. За ідеями першого ліберального економіста Адама Сміта разом із дуже різною, але однаково потужною прихильністю до моральної економіки [1].

У своїй семінарній роботі «Дослідження природи та причини багатства націй» Сміт стверджував, що справжнім джерелом багатства є продуктивність людини, яка може бути досягнута і максимізована за рахунок розподілу праці серед населення та примноження конкуруючих економічних агентів. Сміт також рішуче висловився проти застосування обмежень у міжнародній торгівлі, таких як тарифи та податки на імпорт, і передбачив, що прагнення до власних інтересів неминуче принесе користь інтересам кожного. Таким чином, вільна торгівля стала б єдиним балансуєчим фактором в інакше «ліберальній» економіці [10].

У нашу епоху глобалізованої економіки дискурс Сміта звучить дивно звично, і його справді вільно використовують ті, хто має частку в неоліберальному порядку денному. Однак вони не говорять нам про те, що, на відміну від Мальтуса, Сміт дуже рано прийшов до думки, що кінцевою метою економіки було забезпечення «загального блага» і що цього неможливо досягти без застосування деяких «освіченою силою». Іншими словами, сам Адам Сміт, винахідник «ліберальної» економіки, першим визнав, що ми не могли залишити «невидиму руку» ринку повністю безкоштовно, щоб не ризикувати економічною хаосом і, перш за все, тяжка соціальна несправедливість та страждання [5].

Однією з очевидних проблем неконтрольованої економіки, за словами Сміта, буде зростання монополій, які можуть нейтралізувати сили саморегулювання попиту та пропозиції. Тому необхідні різні нормативні акти, щоб запобігти нездоровій концентрації ринкової частки в одній або двох компаніях у будь-якому економічному секторі. Ці гарантії, хоча й відносно прості в застосуванні в традиційних економіках виробництва, стають майже неможливими для застосування в економіці знань. Дійсно, характер дуже складних або технічних знань зазвичай вимагає не менш складної форми організації, щоб процвітати. Це причина того, що галузям знань часто потрібна не тільки складна інфраструктура однієї корпорації, а й синергія, що надається тими кластерами організацій, що базуються на знаннях. Прикладами кластерів можуть бути Силіконова долина та Уолл-стріт. Ці кластери стали важливою ознакою економіки знань і зазвичай залежать від урядової політики та матеріалів. Однак, через складний характер їх організації, галузі знань не можна

дублювати нескінченно довго, і це, як правило, обмежує їх кількість. З цієї причини багато галузей знань перетворилися на те, що економісти назвали природними монополіями [3].

Традиційно природні монополії – це державні послуги, які були б надто об'ємними або дорогими для відтворення (наприклад, послуги громадського транспорту чи розподіл води) [9]. Сьогодні високотехнологічні корпорації функціонують приблизно так само, як це роблять природні монополії, їхня велика частина гарантування низької конкуренції з боку інших (якщо тільки нас не змусять думати, що два телефонних дистриб'ютора замість одного забезпечать справедливе використання ринкових сил). Тут ми бачимо на роботі одну важливу особливість «неоліберальної» економіки: всупереч умовам Адама Сміта, новий порядок денний не стосується стримування притаманних вад ринкової економіки, що має важливе значення для досягнення загального блага, а скоріше з забезпечення того, щоб ті, хто користується системними недоліками, продовжували це робити вільно.

Вперше ввів і дослідив категорію «живі діючі сили людини» У. Петті. Він розглядав її в контексті національного багатства – з одного боку, найважливішим фактором зростання багатства країни, а з іншого – складовою його частиною. Д. Рікардо наголошував на необхідності і ролі освіти людини, населення в економічному зростанні країни. Ідеї основоположників світової економічної думки про «людський фактор» економічного розвитку суспільства в подальшому були використані К. Марксом. Погодившись з ідеями основоположників класичної економічної теорії про місце робочої сили в економіці, під робочою силою він розумів «сукупність фізичних і духовних здібностей» працівників, які використовуються у виробничому процесі. Однак Маркс розвинув ці ідеї. Він обґрунтував необхідність і важливість використання окремого провадження і значних вкладень в створенні робочої сили.

З кінця 18 - по початок 20 століть значний внесок в розвиток теорії людського капіталу внесли Л. Вальрас, Дж. М. Кларк, Ф. Ліст, Дж. Мак-Куллох, Г.Д. Маклеод, А. Маршалл, Дж. С. Мілль, Ш. Сей, І.Ф. Тюнен, Т. Уінштейн, Дж. С. Уолш, І. Фішер, У. Фарра. Швейцарський економіст Леон Вальрас, будучи родоначальником

теорії граничної корисності, намагався поєднати принцип граничної корисності з теорією попиту і пропозиції і теорією витрат виробництва. Глибоко досліджуючи виробничі витрати, він показав роль живого праці в їх формуванні. Американський економіст Джон Моріс Кларк показав роль державного регулювання праці і теоретично обґрунтував доцільність реалізації ряду державних заходів щодо економічного регулювання ринку праці стосовно до розвинених країн. Відповідно до економічним ученням німецького економіста Фрідріха Ліста головним джерелом багатства нації є «розумовий капітал» – відкриття, винаходи, успіхи в науках, мистецтві і т.д. Ф. Ліст вважав, що добробут нації залежить не від кількості багатства, а від тих продуктивних сил, які це багатство створюють. Англійський економіст і юрист Генрі Даннінг Маклеод до головного джерела суспільної цінності відносив мінові відносини. Особливу роль в економічному зростанні держави він відводив кредитно-банківським операціям. У зв'язку з цим компетенції працівника - його знань, досвіду, розумовим здібностям в цих областях він відводив визначальне місце в процвітанні населення [19].

Л. Вальрас, Дж. Мак-Куллох, І.Ф. Тюнен, Т. Уінштейн, У. Фарр, І. Фішер дотримувалися думки, відповідно до якого людським капіталом є сама людина, а не його якості – освіту, здібності і т.п. Пізніше цієї ж позиції дотримувався А. Маршалл. Він ввів поняття «персональний капітал», маючи на увазі людину, що володіє фізичною силою, здібностями, навичками, що сприяють зростанню продуктивності праці. Однак в цілому економічні погляди А. Маршалла відкидали концепцію людського капіталу як визначальну, базову в системі економічних відносин [14].

Інші економісти, такі, як: Ф. Ліст, Дж. С. Уолш, Дж. С. Мілль під людським капіталом розуміли не саму людину, а його здатності до праці - освіту, кваліфікацію, навички. Одні здатності є природними, інші - набутими людиною в процесі своєї життєдіяльності. Це положення отримало розвиток в економічних поглядах Р. Дорнбуша, С. Фішера, К. Шманлезі, які до людського капіталу відносили не тільки фізичні і трудові здібності особистості, але і його духовно - світоглядні особливості – культурні, психологічні, морально – етичні. Велику роль вони відводили

особистісних особливостей індивіда в контексті соціального оточення, процесу прийняття управлінських рішень, готовності брати на себе відповідальність, зібраності і рішучості в найбільш складних і неординарних ситуаціях. Це на сьогоднішній день є базовою ідеєю багатьох фахівців в галузі управління в питаннях формування вигляду сучасного менеджера в організації, в тому числі на рівні вищого керівництва господарюючого суб'єкта.

З початку 20 століття економісти, що працюють в рамках концепції людського капіталу, стали робити перші спроби кількісно оцінювати ефективність людського капіталу в економіці. Вони почали широко використовувати економіко-математичний та статистичний інструментарій в таких питаннях, як: вартість людини; вплив національної системи освіти на економічне зростання країни; витрати сім'ї, пов'язані з підвищенням економічної цінності людини; формування і використання державних витрат, необхідних для виховання і освіти населення.

Великий внесок у дослідження цих питань внесли Л. Дублін, Ф. Крам, І. Фішер, С.Х. Хизується. Окремі положення економічних поглядів цих великих учених - економістів використовувалися в подальшому при формуванні сучасної теорії людського капіталу. Формування теорії людського капіталу як самостійного наукового напрямку пов'язане із зарубіжними дослідженнями 60 років другої половини 20 століття. Цьому сприяли сформовані до другої половини минулого століття особливі соціально - економічні умови [21]:

1. Перехід до інноваційного виробництва в результаті високих досягнень науково-технічного прогресу. Це призвело до підвищення ролі складної праці і особливої кваліфікації працівників, в результаті чого стала переосмислюватися роль і місце робочої сили у виробничому процесі.

2. У результаті глибоких змін у змісті виробничих процесів у багатьох галузях суспільного життя в структурі собівартості кінцевого продукту все більше стала займати частка інтелектуальних, високопрофесійних витрат праці працівників.

Висока матеріаломісткість продукту в багатьох господарських процесах стала поступатися високим «інтелектуаломісткістю і професіоналомісткістю» (що на практиці

виявляється в зростанні трудомісткості, підприємницького доходу, державних коштів і т.д.).

3. Прискорення процесів гуманізації соціально-економічних відносин у найбільш розвинених країнах світу, стійкість і авторитетність «ідеї людської цінності» на всіх рівнях управління економікою - в соціально-економічних системах різного виду і роду.

4. Накопичився теоретико-методологічний потенціал концепцій людського капіталу в світовій економічній думці. Він дав можливість критично оцінити стан наукової думки в області концепцій людського капіталу і створити на базі них з урахуванням нових соціально-економічних умов в суспільстві нове самостійна наукова дисципліна – теорію людського капіталу.

Основоположниками сучасної теорії людського капіталу є лауреати Нобелівської премії 1979 і 1992 роках. Т. Шульц і Г. Беккер - американські вчені-економісти. Перше визначення людського капіталу належить Т. Шульцу. Його популярність пов'язана з публікацією в пресі двох авторських робіт в 1960 і 1961 роки : «Формування капіталу освіти» та «Інвестиції в людський капітал». У роботі «Інвестиції в людський капітал» Т. Шульц писав: «Концепція капіталу виходить з наявності щось реально існуючого, що володіє економічним властивістю надавати майбутні послуги, що мають деяку вартість. Розуміння капіталу, як щось такого, що надає майбутні послуги, дозволяє приступити до подальшого поділу цілого на дві частини: на людський і нелюдський капітал» [17].

Концепція людського капіталу Т. Шульца зводиться до кількох ключових моментах:

1. «Людський капітал» – це додаткове джерело доходу, який створюється за допомогою знань, навичок, здібностей людини.

2. Освіта є однією з форм капіталу, найважливішим фактором, що забезпечує економічне зростання і одночасно відособили джерелом зростання - поза інститутів, суб'єктів інституційного середовища.

3. Капітал освіти – це людський капітал внаслідок того, що він невіддільний від людини.

4. Освіта як капітал є джерелом майбутніх задоволень і (або) заробітків.

5. Для поліпшення якісних характеристик робочої сили необхідні додаткові вкладення коштів (інвестиції) в освіту.

6. Інвестування освіти є одним з вкладень коштів у фактори виробництва, що створюють додатковий продукт [25].

На рубежі 90-х рр. інтерес до даної проблеми помітно поживався завдяки появі ряду нових моделей економічного зростання з ендогенним (тобто таким, що генерується всередині досліджуваної системи) технологічним прогресом. Ці моделі трактують технологічні зміни, що відбуваються як результат проведення НДДКР економічними агентами, що прагнуть максимізувати свій прибуток на достатньо великому відрізку часу. Інша характерна особливість нових моделей полягає в тому, що їх автори, розвиваючи більш ранні ідеї К. Ерроу та Х. У заві [29] про економічну роль навчання в процесі виробництва, вводять у виробничу функцію в тій чи іншій формі додаткову змінну – людський капітал, тобто обсяг наукових знань і практичного досвіду, нагромаджених у процесі навчання та безпосередньої виробничої діяльності. Сучасна історія, вважає Е. Карневейл, «характеризується невпинним і все більш швидким переходом до застосування як основного «будівельного матеріалу» не природних ресурсів і машин, а набутих людьми вмінь. Людські ресурси не тільки стають більш цінними, але вони все більше знижують відносне значення проривних ресурсів і машин» [30]. Ця їх нова роль пов'язана з тим, що тільки вони здатні перетворювати інші економічні ресурси в товари і послуги.

Нові моделі дали змогу формалізувати зв'язок між механізмами економічного зростання й процесами отримання і нагромадження знання, матеріалізованого згодом у технологічні нововведення. До цього даний зв'язок розумівся інтуїтивно і тому легко приймався на концептуальному рівні. Разом з тим нові моделі привели до ряду далекосяжних припущень щодо причин розбіжностей у темпах економічного зростання окремих країн, ефективності різних заходів державної науково-технічної і промислової політики і, що особливо важливо в аспекті даної

роботи, – впливу процесів міжнародної інтеграції і торгівлі на темпи економічного зростання.

В обґрунтування нових моделей зростання з ендогенним технологічним прогресом найбільший внесок зробили П. Ромер і Р. Лукас. У моделі Ромера [31] припускається, що сумарний обсяг людського капіталу системи на досліджуваному проміжку часу залишається незмінним. Можливий лише його розподіл між сферою виробництва і сферою НДДКР відповідно до функції переваг споживачів. На відміну від цього, в моделі Лукаса [32] закладається зростання людського капіталу пропорційно часу, що витрачається на навчання. З моделей випливає декілька важливих висновків, але в рамках даної роботи обмежимося виділенням тих із них, які представляють інтерес не лише на національному, але й на міжнародному рівні.

Слід звернути увагу на таку цікаву особливість: темп економічного зростання в моделі Ромера знаходиться у прямій залежності від величини людського капіталу, зосередженого у сфері отримання нового знання. Реально це означає, що сфера НДДКР впливає на економіку не лише безпосередньо через прикладні ідеї та розробки. Саме її існування є необхідною (але ще недостатньою) умовою економічного зростання, оскільки забезпечує нагромадження людського капіталу. Таким чином, модель підкреслює подвійну природу наукового знання, його вплив на виробництво, сферу послуг і знання заради знання як такого. З моделі Ромера також безпосередньо випливає, що країни з більшим нагромадженням обсягом людського капіталу матимуть більш високі темпи економічного зростання. Отже, розвиток вільної міжнародної торгівлі сприяє підвищенню темпів зростання, оскільки обмін продукцією розширює межі економічної системи і веде, таким чином, до збільшення сумарного людського капіталу.

Ряд цікавих оцінок ендогенного впливу наукомістких продуктивних нововведень на темпи економічного зростання отримали Дж. Гроссман і Е. Хелпман [33]. На прикладі моделі двох держав, які торгують між собою, ці автори показали, що субсидії у сферу НДДКР країни, що має відносну науково-технічну перевагу, ведуть до збільшення загальних темпів економічного зростання. Протекціоністська торгова політика може сприяти економічному зростанню країн із більш низьким

рівнем розвитку сфери НДДКР, однак здійснює протилежний ефект у тому випадку, коли проводиться країною з більш високим науково-технічним потенціалом. Модель враховує можливість переливання капіталів для фінансування НДДКР і передбачає, за певних умов, формування транснаціональних корпорацій з наближенням до рівноважної траєкторії.

В одному ряду з представленими вище моделями, звичайно, пригадується модель економічного зростання з ендегенним технологічним прогресом Ф. Агійона і П. Хоувітта [34], що з'явилася приблизно у той же час. Ці автори прийняли за основу ідею Й. Шумпетера [35] про роль утворюючої руйнації (creative destruction) в процесах економічного розвитку. Згідно з запропонованою ними моделлю, економічне зростання є обумовленим технологічним прогресом, який, у свою чергу, забезпечується за рахунок конкуренції між фірмами, що генерують і здійснюють перспективні продуктивні й технологічні інновації. Кожне нововведення виводить на ринок новий проміжний товар (продукт, технологію), що може бути використаний для більш ефективного, ніж колись, виробництва кінцевої продукції. Основною мотивацією для фірм дослідницького сектора слугує перспектива отримання монопольної ренти у випадку успішного патентування нововведення. За рахунок цієї ренти покриваються витрати, пов'язані з розробкою і здійсненням нововведень. Однак монополія автоматично втрачається з появою наступного нововведення, що веде до морального старіння проміжних товарів, необхідних для випуску кінцевої продукції. Тривалість періоду між двома послідовними успішними інноваціями є випадковою величиною внаслідок стохастичної природи інноваційного процесу. Патент же залишається дійсним увесь наступний час, однак його використання стає економічно менш вигідним.

Все це відбувалося на фоні бурхливого впровадження нових технологій, перш за все інформаційних, і динамічного зростання цих країн. В економічній теорії зазначене явище отримало назву «парадокс продуктивності» [36]. Ґрунтовний аналіз і пояснення цього феномену стали неможливі на ґрунті екзогенного аналізу технологічних змін у неокласичних моделях економічного зростання. Протиріччя з реальністю проявилися у такому:

- згідно з неокласичною моделлю бідні країни повинні наздоганяти багаті, бо їх темп зростання повинен бути вищим, ніж в індустріально розвинених країнах, проте реально це не спостерігається;

- не підтверджується гіпотеза, що зростання, перш за все, генерується через накопичення фізичного капіталу;

- дослідження демонструють незалежність зростання від норми заощадження і показують його детермінацію із нормою зростання населення та технологічним прогресом;

- неокласична модель Солоу в сучасних умовах не пояснює економічне зростання в точці квазірівноваги (steady-state), бо фактори зростання населення та технологічні зміни задаються як екзогенні;

- відповідно до зазначеного неокласичні моделі не дають інформації щодо визначення параметрів і механізмів державної політики, спрямованої на економічне зростання, у точці квазірівноваги (steady-state).

Концепція техніко-економічної парадигми виходить з того, що технологічні зміни випереджають зміни в інституційній структурі держави, що є більш інертною через притаманний їй консерватизм інтересів. Досягаючи межі економічного зростання, господарська система набуває стану, коли взаємодія технічної та економічної сфер започатковує утворення нової технологічної парадигми, що знову революційно змінює виробничу систему. Період, за який відбуваються кардинальні зміни в соціально-економічній структурі, і є періодом становлення техніко-економічної парадигми, що відповідає новим принципам управління в різних сферах, які стають загальноновизнаними для чергової фази розвитку. Це становлення має лаг 48 - 68 років, який відповідає довгостроковому коливанню «довгої хвилі Кондратьєва». Зміна парадигми зумовлює радикальну зміну звичного типу інженерного та управлінського мислення і відповідно - систем управління.

Техніко-економічна парадигма утворюється дією так званих ключових факторів і характером розвитку галузей виробництва протягом життєвого циклу цієї парадигми. Ключовий фактор парадигми – це нові технології і засоби виробництва, що впливають на зміну структури витрат, зменшують відносну вартість одиниці

корисного ефекту, створюють нові продукти, що мають значне поширення на ринку, поліпшують якість традиційних продуктів. Техніко-економічні парадигми фактично є чинниками «довгих хвиль» Кондратьєва. Тому власно їх нумерація йде від нумерації зазначених «довгих хвиль».

Виділяють шість таких парадигм (п'ять – зреалізованих, шоста – майбутня, рік початку і кінця – позначає скоріше базову точку інтервалу часу), де ключовими факторами виступають: для першої довгої хвилі (1790-1850) – механізація праці у ткацтві; для другої (1851-1895) – вуглевидобуток і паровий двигун; для третьої (1896-1946) – чорна металургія; для четвертої (1947-1989) – енергія (нафта разом із продуктами органічної хімії); для п'ятої (1990-2040) – мікроелектроніка; для шостої (2040 - ?) – біотехнологія. Слід зазначити, що ключовий фактор певної парадигми діє і для технологій, започаткованих у попередніх парадигмах, змінюючи їх технічну якість.

Ключовий фактор стосується саме масового попиту на відповідні технологічні зміни. Тому лідери світової спільноти опановують ці технології з випередженням. Галузі, що інтенсивно використовують ключовий фактор, найбільш вдало пристосовуються до потреби відповідної організації виробництва, є головними інвесторами в передові технології і формують «технологічний уклад» суспільства. Ці галузі в даному контексті виконують роль пріоритетних. Розуміння основних закономірностей розвитку та зміни техніко-економічних парадигм та їх взаємозв'язку з інституційною структурою суспільства є важливим фактором формування економічної політики. Об'єктивність цієї теорії засвідчує міжнародний порівняльний аналіз [41].

Ці теорії підкреслюють особливе значення креативної функції підприємців-інноваторів, діяльність яких щодо генерації нових знань і використання їх у виробництві через інноваційно-технологічні зміни вважається головною рушійною силою сучасного економічного розвитку [42]. Все це також підготувало науково-методологічне підґрунтя для формування нової теорії знаннєвої економіки.

Підсумовуючи, слід сформулювати визначення людського капіталу. Людський капітал – це знання, навички, компетенції та інші ознаки, втілені у людей або груп

осіб, надбані за їх життя і використовувані для виробництва товарів, послуг чи ідей в умовах ринку. Індивідуальний людський капітал - вміння та навички окремих працівників.

1.3. Тенденції змін індексу людського розвитку в країнах світу

Існує низка загально визнаних світовою спільнотою показників розвитку людського потенціалу, до яких, зокрема, відносяться:

- 1) висока і зростаюча очікувана тривалість життя при народженні;
- 2) низька та спадна захворюваність поряд з адекватним та доступним за цінами медичним обслуговуванням;
- 3) високі та зростаючі можливості отримання освіти та рівень освіченості населення;
- 4) особиста та економічна безпека громадян, соціальних груп, регіональних соціальних утворень;
- 5) наявність можливості працювати за гідну винагороду;
- 6) рівні права на соціальну підтримку та доступ до соціальних благ;
- 7) сприятливий стан навколишнього середовища з низьким та таким, що зменшується, рівнем забруднення тощо [7, С. 17-18].

Виділимо три напрями підвищення рівня людського розвитку:

- по-перше, тривалість життя, підтримуючи задовільний стан здоров'я;
- по-друге, одержання освіти, яка відповідає сучасним вимогам;
- по-третє, забезпечення належного рівня життя.

Враховуючи показники людського розвитку можна порівняти рівень життя у країнах та проаналізувати напрями державної політики і соціально - економічні програми.

Індекс людського розвитку – це статистичний показник (складений індекс), розроблений Організацією Об'єднаних Націй для оцінки соціального та економічного розвитку країн світу. ІЛР розглядає три показники людського розвитку, а саме – тривалість життя, освіта та дохід на душу населення.

Пакистанський економіст М. Хак у 1990 році розробив індекс людського розвитку, який використовується ООН з 1993 року для щорічного звіту про розвиток людського потенціалу. Показник ІЛР говорить про те, скільки ще країна повинна зробити для піднесення рівня життя громадян. Найпопулярнішим способом вимірювання якості життя є методика американської організації «International Living», яка включає дев'ять показників:

- 1) вартість життя;
- 2) культура і дозвілля;
- 3) рівень економіки;
- 4) стан навколишнього середовища;
- 5) громадянські свободи;
- 6) рівень здоров'я;
- 7) розвиток інфраструктури;
- 8) особиста безпека;
- 9) кліматичні умови.

Серед них найважливішим є вартість життя та рівень економіки.

ІЛР забезпечує кращу картину розвитку нації, оскільки вона включає основні соціальні та економічні фактори. Також ІЛР наголошує на важливості людей та їх здатності розкрити свій максимальний потенціал. Окрім стандартного індексу, існує також Індекс людського розвитку, регульований нерівністю. ІЛР, що регулюється нерівністю, оцінює рівні людського розвитку з урахуванням економічної нерівності.

Індекс людського розвитку розглядає три основні аспекти для оцінки розвитку країни:

1. Довге і здорове життя. Тривалість здорового життя вимірюється тривалістю життя при народженні. Тривалість життя при народженні - це статистичний показник, згідно з яким очікується, що середній індивід житиме на основі певних демографічних факторів, таких як рік народження та поточний вік.

2. Освіта. Це другий вимір HDI. Показниками освіти є очікувані роки навчання в школі та середні роки навчання в школі. За даними ООН, середній максимальний

рік навчання становить 18 років, тоді як середній максимальний рік навчання в школі – 15 років.

3. Рівень життя. Рівень життя зазвичай вимірюється валовим внутрішнім продуктом (ВВП) на душу населення. Для принаймні часткового згладжування суперечностей ВВП на душу населення як показника людського розвитку використовуються певні методичні прийоми. ВВП на душу населення перераховується в міжнародну валюту (на практиці – долар США) не за офіційним обмінним курсом, а за паритетом купівельної спроможності, який визначається кількістю одиниць національної валюти, необхідною для придбання певного «кошика» товарів і послуг, аналогічного тому, який можна купити на 1 долар у США.

Незважаючи на революційну ідею, що стоїть за концепцією ІЛР, статистичний захід значно спрощується. Нинішня версія розрахунків Індексу людського розвитку враховує лише деякі фактори, які впливають на розвиток країни. Однак до обчислення індексу можуть бути додані інші фактори, такі як можливості зайнятості, рухи розширення можливостей та почуття безпеки, щоб зробити більш точний аналіз. Додаткові ресурси:

CFI – офіційний постачальник глобальної програми сертифікації фінансового моделювання та оцінки (FMVA), покликаної допомогти кожному стати фінансовим аналітиком світового класу. Щоб продовжувати розвивати свою кар'єру, корисними будуть додаткові ресурси CFI: формула споживчого надлишку; грошово-кредитна політика; номінальний ВВП проти реального ВВП; за паритетом купівельної здатності.

Звіт за 2019 рік зберігає всі складові індекси від сімейства індексів людського розвитку – ІЛР, нерівність, скоригована індексом людського розвитку, індексом гендерного розвитку, індексом гендерної нерівності та багатовимірним індексом бідності. Методика, яка використовується для обчислення індексів, така сама, як та, яка використовується у статистичному оновленні 2018 року. Звіт про 2019 рік містить п'ять інформаційних панелей з кольоровим кодом (якість людського

розвитку, гендерний розрив у життєвому шляху, розширення можливостей жінок, екологічна стійкість та соціально - економічна стійкість).

Класифікації HDI засновані на фіксованих точках відліку HDI. Точки відсічення – Індексу людського розвитку менше 0,550 – для низького розвитку людини; 0,550 - 0,699 – для середнього; 0,700–0,799 для високого розвитку людини та 0,800 або більше для дуже високого людського розвитку. Отже, розглянемо для початку дані щодо Індексу людського розвитку за 2018 рік. Поглянувши на результати 2018 року, Норвегія, Швейцарія, Австралія, Ірландія та Німеччина лідирують у рейтингу Індексу людського розвитку 189 країн та територій, а Нігер, Центральноафриканська республіка, Південний Судан, Чад та Бурунді мають найнижчі показники за показниками національних досягнень ІРІ в здоров'я, освіта та доходи. Загальна тенденція в усьому світі спрямована на постійні вдосконалення людського розвитку, і багато країн рухаються за категоріями людського розвитку: із 189 країн, на які розраховується ІЛР, 59 країн сьогодні входять у дуже високу групу людського розвитку, і лише 38 країн потрапляють в групі з низьким людським розвитком. Лише вісім років тому в 2010 році цифри складали відповідно 46 та 49 країн (табл.1.1):

Таблиця 1.1

Індекс людського розвитку 2018

№	Країна	Індекс	№	Країна	Індекс
1	Норвегія	0,953	6	Ісландія	0,935
2	Швейцарія	0,944	7	Гонконг	0,933
3	Австралія	0,939	8	Швеція	0,933
4	Ірландія	0,938	9	Сінгапур	0,932
5	Німеччина	0,936	10	Нідерланди	0,931

Примітка. Складено автором за даними ООН.

Оскільки неможливо робити висновки аналізуючи тільки один рік, тому було доцільним розглянути тенденції змін Індексу людського розвитку, тому розглядався попередній період. Зараз слід проаналізувати 2019 рік та зміни, які мали місце, при

цьому аналізуючи більше даних за період від кінця 2018 року до кінця 2019 року (табл.1.2):

Таблиця 1.2

Індекс людського розвитку 2019

№	Країна	Індекс	№	Країна	Індекс
1	Норвегія	0,954	6	Австралія	0,938
2	Швейцарія	0,946	7	Ісландія	0,938
3	Ірландія	0,942	8	Швеція	0,937
4	Німеччина	0,939	9	Сінгапур	0,935
5	Гонконг	0,939	10	Нідерланди	0,933

Примітка. Складено автором за даними ООН.

Аналізуючи показники можна відразу сказати, що країни, які минулого року були в рейтингу переважно покращили свої позиції на кілька пунктів. Як наслідок, перші десять країн завершують на вищій сходинці рейтинг ніж минулого року, що є позитивним результатом. Тепер проаналізуємо кожен країну більш детально. Почнемо з лідера рейтингу – Норвегії з рейтинговим балом 0,954, при цьому очікувана тривалість життя 82,3; очікувані роки навчання – 18,1; а фактичні роки витрачені на навчання – 12,6; ВВП на душу населення – 68,059 дол. США.

Другою в рейтингу є Швейцарія – 0,946, при цьому очікувана тривалість життя становить 83,6, а очікувана тривалість навчання – 16,2, що нижче, ніж у Норвегії, а фактична тривалість навчання – 13,4, що вище за показник першої країни даного списку, при цьому ВВП на душу населення – 59,375 дол. США. Третя в таблиці – Ірландія з показником на рівні 0,942, очікувана тривалість життя – 82,1, при очікуваній тривалості навчання – 18,8, що більше ніж в 2 попередніх країн, але фактична тривалість років витрачених на навчання на рівні – 12,5, що нижче ніж в Швейцарії. ВВП на душу населення – 55,660 дол. США.

Четверта позиція за Німеччиною – 0,939, очікувана тривалість життя у країні на рівні – 81,2. Очікувані роки навчання – 17,1, а фактичні – 14,1, що є досить характерним, а ВВП на рівні – 46,946 дол. США. П'ятою країною в рейтингу є

Гонконг з оцінкою в 0,939, але з очікуваною тривалістю життя – 84,7, що є досить високим показником, але звичайним для азійських країн. Очікувана тривалість навчання – 16,5, а фактична – 12. ВВП на душу населення – 60,221 дол. США, що поступається лише Норвегії.

Шоста країна – Австралія з 0,938 і тривалістю життя 83,3. Очікувана тривалість навчання – 22,1, що найбільша серед всіх країн зі списку, при цьому фактична становить 12,7, утворюючи великий розрив. ВВП на душу населення – 44,097 дол. США. Сьома в рейтингу Ісландія – 0,938, а роки життя – 82,9. Очікувана тривалість навчання в країні – 19,2, а фактична – 12,5, при цьому ВВП на душу населення – 47,566 дол. США, що більше ніж в Австралії та навіть Німеччині.

Восьма країна – Швеція з позначкою – 0,937 і фактичними роками життя 82,7, що досить високий показник навіть для європейської країни. Очікувана тривалість навчання – 18,8, а фактична – 12,4, що мало відрізняє її від інших країн. ВВП на душу населення – 47,955 дол. США. Наступна азійська країна – Сінгапур з оцінкою в 0,935 та очікуваною тривалістю життя - 83,5. Очікувана тривалість навчання – 16,3, а фактична – 11,5, що нижча аніж показники попередніх країн, при цьому ВВП на душу населення на позиції – 83,793 дол. США. Десяті у рейтингу – Нідерланди 0,933, у яких очікувана тривалість життя 82,1. Очікувана тривалість навчання – 18,0, а фактична – 12,2, при цьому ВВП на душу населення – 50,013, що вважається досить низьким показником.

Отже, ми можемо спостерігати відсутність різких змін у рейтингу протягом двох останніх років та значний прогрес, у тому числі Норвегії, яка минулого року дещо послабила свої позиції. До рейтингу потрапили переважно скандинавські, західноєвропейські та азійські країни.

На сучасному етапі глобалізованого світу, внаслідок негативних ефектів, все більше країн стають прихильниками протекціонізму та схиляються до більшої ефективності та значущості кожного окремого регіону. Тому зараз доцільним буде розглянути дані стосовно регіонів в цілому, а не кожної окремої країни (табл.1.3):

Таблиця 1.3

Індекс людського розвитку та його значення в регіональному вимірі, 2019 р.

Регіон	Показники				
	1990 рік	2000 рік	2010 рік	2015 рік	2018 рік
Арабські країни	0,556	0,613	0,676	0,695	0,703
Східна Азія	0,519	0,597	0,691	0,727	0,741
Європа та Центральна Азія	0,652	0,667	0,735	0,770	0,779
Латинська Америка	0,628	0,687	0,731	0,754	0,759
Південна Азія	0,441	0,505	0,585	0,634	0,642
Африка	0,402	0,423	0,498	0,532	0,541

Примітка. Складено автором на основі даних ООН.

Отже, можна зробити висновок, що кожен регіон має свої особливості та швидкість розвитку. Слід сказати, що Азія швидко розвивається, у той час, як Європа втрачає обороти, стабільно продовжує нарощувати показники, але у незначних обсягах.

Висновки до розділу 1

Сучасний світ розвивається дуже швидкими темпами, кожна країна намагається бути конкурентоспроможною, мати високий рівень розвитку, брати участь та впливати на міжнародні процеси, диктувати тенденції та інноваційно трансформуватися. Зважаючи на це, країни звернули увагу на нові аспекти розвитку та зрозуміли, що головним фактором стрімкого зростання може стати лише людський ресурс. Саме тому економісти ще в минулому тисячолітті почали детально досліджувати людину – як елемент креативності та інноваційного зростання. З часом виникло поняття, що має назву «людський капітал». Його характеристикою на описом займалося багато видатних вчених починаючи від меркантилістів та закінчуючи новою економічною школою. Погляди економістів кожного покоління не є подібними, що зумовлено ще й технологічним прогресом та науковими досягненнями. Важливий внесок однак зробили такі науковці як Петті,

Смітт, Рікардо. Маршал, Солоу і т.д. Не зважаючи на те, що кожен характеризував людський капітал відмінно від інших, аналізуючи висловлювання кожного, можна дійти висновку, що людський капітал – нескінченний ресурс, який здатний постійно розвиватися та приносити додаткові економічні вигоди за рахунок набуття нових знань, навичок, умінь, отримання кваліфікації, нестандартного мислення та середовища, що його оточує. Зрозуміло, що чим стабільніше та адаптованіше дане середовище, тим простіше індивіду, а від так населенню країні розвиватися та реалізовуватися, а як наслідок, сприяти укріпленню економічних позицій певної країни, підштовхуючи її на економічне зростання, шляхом створення нового креативного та інтелектуального продукту, який користується неймовірним попитом зважаючи на Індустрію 4.0 та потреби світу в інноваціях.

РОЗДІЛ 2

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ КРАЇН СВІТУ

2.1. Вплив освіти, охорони здоров'я та добробуту на формування людського капіталу

Людський капітал як економічна концепція утворився щонайменше два століття тому, але його залучення до основного потоку економічного аналізу та досліджень, усвідомлення важливості є новим відокремленим руслом останніх двох десятиліть. Потреба в цьому розвитку подій стала очевидною у середині минулого століття, коли застосування економічних досліджень, пов'язаних із занепокоєнням щодо швидкого економічного зростання та нерівномірного розподілу доходів, виявило основні принципи та нові механізми, на які раніше суспільство не звертало особливої уваги. На сучасному етапі людський капітал виходить на перші позиції, коли мова йде про фактори економічного зростання або розвитку [23].

Людський капітал повністю базується на людині окремо, населенні країни, регіону та світу в цілому. Так на перше місце виходять індивідуальні здібності кожного члена суспільства. Індивіди відрізняються як успадкованими, так і набутими здібностями, але лише останні чітко відрізняються між країнами та часовими періодами. Аналіз людського капіталу стосується набутих можливостей, які розвиваються шляхом формальної та неформальної, а також шляхом навчання, досвіду та мобільності на ринку праці. Основна ідея людського капіталу полягає в тому, що ця діяльність передбачає витрати та вигоди у будь – якому випадку, а тому має бути проаналізована як економічні рішення, приватні чи державні, що є найбільш цікавим аспектом зважаючи на масштаби світового ринку та процесів регіоналізації, які починають тільки набирати обертів. Витрати включають прямі витрати та заробіток або втрату споживання студентами, стажистами та працівниками, зайнятими мобільністю праці. Оскільки переваги виробництва та споживання від цієї діяльності накопичуються в основному в майбутньому і здебільшого є досить тривалими, дороге придбання людських потужностей є актом інвестування. Погіршення стану здоров'я та ерозія або застарілі навички являють собою знецінення людського капіталу, яке компенсується, хоча і не на невизначений термін, такими заходами, як виробництво здоров'я та перепідготовка [28].

Загальні категорії інвестицій в людський капітал можна описати в хронології життєвого циклу: ресурси в догляд за дітьми та розвиток дитини представляють інвестиції в дошкільні заклади. Вони перетинаються і супроводжуються інвестиціями у формальну шкільну освіту. Інвестиції в мобільність на ринку праці, вибір роботи, навчання робочих місць та трудові зусилля відбуваються протягом трудового життя [43].

Тому першим аспектом впливу на формування людського капіталу можна по праву вважати освіту та інвестиції в розвиток людського ресурсу. Фінансування здатне вплинути на розвиток людського капіталу тільки якщо воно відбувається систематично та на всіх рівнях, а тому інвестиції в початкову освіту є дуже важливими. Розглянемо, населення яких країн, у даному випадку батьки, найбільше витрачають коштів на фінансування шкільних закладів (табл.2.1):

Таблиця 2.1

Рейтинг середніх витрат на інвестування шкільних закладів у країнах світу 2018

№	Країна	Витрати, тис. дол. США	№	Країна	Витрати, тис. дол. США
1	Гонконг	132,161	6	Китай	36,402
2	ОАЕ	99,378	7	Австралія	25,479
3	Сінгапур	70,939	8	Малайзія	24,862
4	США	58,464	9	Великобританія	18,909
5	Тайвань	56,424	10	Мексика	18,433

Примітка. Складено автором за даними ООН.

Отже, проаналізувавши статистичні дані можна зробити висновок, що населення азійських країн все більше звертає увагу на аспекти фінансування освіти. До десятки лідерів у 2018 році потрапила лише Великобританія серед країн Європи, і звичайно, що США входить до лідерів даного рейтингу.

Але звичайно, що найбільше інвестування та підтримка відбувається на рівні держави. У двадцять першому столітті ми можемо спостерігати збільшення частки доходів, при цьому слід наголосити про глобальне охоплення даного процесу, які

виділяють країни світу на освітню галузь [50]. Наприклад, у середньому країни ЄС витратили у 2019 році 32% своїх державних освітніх витрат на дошкільну й початкову освіту; 41% на середню, післявузівську та вищу освіту; і 15% на вищу освіту. Розбиття останніх тенденцій у витратах за рівнем освіти виявляє незначний зсув ресурсів від середньої та після середньої освіти (-1,3%) до збільшення інвестицій у дошкільну та початкову освіту (+ 1,4%), а також на вищу освіту (+ 1,7%). Заробітна плата становить найбільшу частку бюджетів на освіту в усьому Європейському Союзі, що становить 62% на рівні ЄС і становить від 45% у Швеції до 82% у Греції [48].

Загалом найякіснішим показником, що характеризує рівень фінансування є відсоток від ВВП країни, що витрачається саме на освітню сферу. На сучасному етапі обсяг видатків на освіту у відношенні до ВВП в високорозвинених країнах є таким: в Японії – 3,6%, Німеччині – 4,8%, США – 5,6%, Франції – 5,8%, Бельгії та Фінляндії – 6,3%, в Ісландії, Норвегії, Швеції – понад 7%. Видатки органів державної та місцевої влади на фінансування вищих навчальних закладів у Нідерландах, Німеччині, Канаді становлять 70 – 90% у структурі джерел фінансування [49].

На даному етапі світового розвитку все більшого значення відіграють регіони, а не глобалізований світ. Також слід звернути увагу на різницю в економічному розвитку регіонів, їх історичних і культурних відмінностях, різних політичних системах. Все більшого невпинний розвиток стає характерним для азійського регіону. Країни Азії усвідомлюють значущість людського капіталу та його роль в економічному зростанні країн, зважають на швидкість інноваційного вдосконалення та технічного прогресу.

Розглянемо статистичні оцінки в період 2018 року в країнах Азії щодо освітнього інвестування (табл.2.2):

Таблиця 2.2

Державні видатки на освіту у відсотковому співвідношенні до ВВП в країнах Азії, 2018 рік

№	Країна	% витрат на освіту у відношенні до ВВП
---	--------	--

1	Бутан	7,03
2	Оман	6,85
3	Узбекистан	6,29
4	Киргизстан	6,14
5	Палестина	5,25
6	Непал	5,08
7	Малайзія	4,74
8	Монголія	4,09
9	Афганістан	4,06
10	Грузія	3,85

Примітка. Складено автором за даними ООН.

Аналізуючи дані – середнє значення за 2018 рік становило 3,93 %. Найвище значення було в Бутані: 7,03 %, а найнижче значення – у Бірмі (М'янма): 2,16 %.

Крім того окремого аналізу потребує Китай як один з ключових гравців на сучасній світовій арені. За підсумками року бюджетні витрати Китаю на освіту склали 3,2222 трлн юанів (469 мільярдів доларів США) з приростом на 6,7%, на розвиток науки і техніки – 832,2 млрд юанів (зростання на 14,5%), на соціальне забезпечення і зайнятість – 2,7084 трлн юанів (зростання на 9,7%), на охорону здоров'я та планове дітородіння – 1,57 трлн юанів (зростання на 8,5%). Окрему увагу слід звернути на розвиток ІТ-технологій. Наразі розмір ринку оцінюється приблизно від 435 до 580 мільйонів доларів [72]. Але між попитом на програми студентів щодо удосконалення ІТ навичок та вивченням англійської мови існує великий розрив, тому Китай має власні пошукові системи, коди й т.д.

Також варто проаналізувати інші країни світу та з'ясувати рівень їх витрат на освітню галузь у відсотковому співвідношенні від ВВП країн (табл. 2.3):

Таблиця 2.3

Державні витрати на освіту країн світу у відсотковому співвідношенні до ВВП, 2018 рік

Країна	% витрат від ВВП	Країна	% витрат від ВВП
Коста - Ріка	7,40	Колумбія	4,50
Беліз	7,38	Сербія	3,96
Молдова	6,69	Іран	3,79
Гаяна	6,34	Гонконг	3,31
Гондурас	5,96	Андорра	3,20
Аргентина	5,51	Катар	2,86
Чілі	5,42	Казахстан	2,82
Україна	5,41	Вірменія	2,71
Білорусь	4,82	Монако	1,46

Примітка. Складено автором за даними ЮНЕСКО.

Як наслідок, можемо зробити висновок, що країни Північної та Південної Америки значно збільшили фінансування освітньої та наукової галузі в останні роки. Україна в свою чергу також нарощує дане інвестування, що безпосередньо пов'язано з реформуванням та розвитком ІТ – галузі.

Наступною країною, яку варто розглянути, є США, саме вона є лідером в фінансуванні на державному рівні науково – освітньої системи. Найбільшими обов'язковими програмами в бюджеті є федеральні студентські позики для студентів. Загалом дискреційне та обов'язкове фінансування забезпечило 189,4 мільярда доларів допомоги на освіту у 2019 фінансовому році, з яких 129,5 мільярда доларів фінансували нові гранти, позики та допомогу на навчання, щоб допомогти приблизно 11,4 мільйона студентів та їх сімей оплатити післявузівську освіту та навчання [87]. При цьому 500 мільйонів доларів виділилися на нову програму надання грантових програм для розширення вибору приватних і державних шкіл, особливо для учнів із сімей з низьким рівнем доходу або тих, хто відвідує школи, визначені для вдосконалення відповідно до Закону про початкову та середню освіту. Школи можуть подати заявку на фінансування для надання стипендій учням із малозабезпечених сімей, які можуть бути використані для переведення в приватну школу. А також 500 мільйонів доларів на Програму шкільного обміну, збільшення

на 160 мільйонів доларів США, щоб підтримати державні та місцеві зусилля для створення нових шкіл для статуту, тиражування та розширення існуючих високоефективних шкіл. Передбачено 1,1 мільярда доларів на державну грантову програму з питань кар'єрної та технічної освіти (СТЕ), збільшення на 2,2 мільйона доларів США за фінансовий рік 2018. Що стосується вищої освіти в США, то 42,5% загальних витрат покривається за рахунок бюджетних коштів, у тому числі 12,4% – за рахунок федерального бюджету, 27,5% – бюджетів штатів, 2,6% – місцевих бюджетів [92].

Ще одним лідером в фінансуванні освіти є Європейський союз. Якщо говорити про Францію, то для цієї країни характерне постійний ріст видатків на освітню галузь. Бюджет Франції на наукові дослідження збільшився на 8% за період з 2017 по 2019 рік. Дослідницькі лабораторії спостерігали зростання своїх фондів, в той час як Національне агентство з досліджень (ANR) було глибоко модернізоване, щоб стати більш спритною організацією, що фінансує проекти швидше та ефективніше [67]. Одночасно 3,5 мільярда євро з Національного інвестиційного плану (2018-2020) було виділено на передовий досвід та 4,6 мільярда євро на інновації.

1 лютого 2019 року було оголошено, що Франція поставить амбіційну основу своєї дослідницької траєкторії у багаторічній спеціалізованій закон, який починається з 2021 року. Характерною рисою є надання соціальних кредитів студентам країни, відсоток яких є досить незначним і лишається на рівні 7%. Особливістю є те, що даний вид кредиту може надаватися не лише молоді та не має вікових обмежень, а отже, це допомагає у випадку втрати роботи та необхідності перекваліфікації робітника.

У Великобританії витрати на освіту є другим за величиною елементом витрат на державні послуги, що становить приблизно 91 млрд фунтів стерлінгів у 2018–2019 роках. За сьогоднішніми цінами або приблизно 4,2% національного доходу. Рівень витрат на освіту у Великобританії значно зріс у реальному вираженні з часом, особливо швидко зростаючи з кінця 1990 року до кінця 2000 року. У даний час університети отримують 27 500 фунтів стерлінгів на студента денної форми

навчання, який фінансує витрати на навчання за повний курс навчання (як правило, три роки). Це показник впав на 5% з 2012 року, але приблизно на 50% вище, ніж у нижній точці в середині 1990 року [56].

Фінансування вищих навчальних закладів переважно відбувається з державного бюджету, а також ресурсами європейських програм, освітніми фондами, у тому числі велике значення мають приватні фірми, які згодні платити за кваліфікованих працівників або перекваліфікацію. Кошти, що надаються Міністерством освіти, складаються з асигнувань через Раду фінансування вищої освіти Англії – 37% та локальні відділи освіти – 26%. Комітет з науки і технології фінансує близько 5% витрат [37].

Другим елементом, що впливає на формування та розвиток людського капіталу, є система охорони здоров'я. Існує добре зрозуміла кореляція, що в міру поліпшення економіки країни, покращується здоров'я її громадян. Що може бути менш очевидним, це те, що поліпшення здоров'я громадян нації може безпосередньо призвести до економічного зростання, оскільки буде більше людей, здатних проводити ефективні дії в робочій силі [71].

Для розвинених економік старіння населення сильно напружує мережі охорони здоров'я. У країнах, що розвиваються, брак ресурсів або недостатня інфраструктура представляють окремі проблеми. У багатьох країнах із низьким та середнім рівнем доходу інфекційними захворюваннями є головна увага. ВІЛ та СНІД, туберкульоз та малярія мають величезне значення як у втраті життя, так і у зменшенні робочої сили. Світовий банк повідомляє, що 50% різниці економічного зростання між країнами, що розвиваються, та розвинутими країнами припадають на погане здоров'я та низьку тривалість життя [84]. Чим здоровіші громадяни країни, тим ефективніша робоча сила. На щастя, технології полегшують запобігання, виявлення та лікування цих станів. З розвитком електронних записів охорони здоров'я, віддаленим лікуванням та можливістю обміну даними в Інтернеті ми маємо доступ до безлічі нових рішень у галузі охорони здоров'я, навіть в умовах низького доходу. Використання мобільних технологій для збору та розповсюдження інформації значно допомогло у запобіганні та лікуванні захворювань. Китай,

наприклад, нарощує витрати на надання медичної допомоги і постійно збільшує біомедичні дослідження на рівні від 20% до 25% на рік. За такою швидкістю Китай скоро фінансуватиме цю галузь, ніж США – і це в абсолютних доларах, а не лише у відсотках від ВВП. Отже, проаналізуємо статистичні дані та оцінимо стан інвестування в дану систему [65].

За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), США в даний час витрачають більше коштів на охорону здоров'я, ніж будь-яка інша розвинена країна. Однак, результати її є одними з найгірших. США досягли значного прогресу у зменшенні частки дорослих, які курять тютюн, знизившись з 19 відсотків у 2000 році до 14 відсотків у 2012 році – найнижчий показник після Мексики, Швеції та Ісландії. Однак показники ожиріння зросли до 35,3 відсотка, що на даному етапі є найвищим показником серед країн ОЕСР.

У той час як більшість країн ОЕСР фінансувалися непропорційно за рахунок державних джерел, витрати на охорону здоров'я в США були розподілені рівномірно між державними та приватними джерелами. Незважаючи на те, що країна витратила найбільше середня тривалість життя в країні – 78,6 року [66].

Загальні видатки на охорону здоров'я склали близько 10 відсотків від ВВП у Норвегії у 2019 році, що дорівнює середньому показникам у всіх країнах ОЕСР. Зафіксовано щорічне зростання на три-п'ять відсотків. Тривалість життя становить близько 83,6 років, і рівень ожиріння залишається одним із найнижчих.

У свою чергу темпи зростання витрат на охорону здоров'я в Австрії сповільнилися після економічної кризи, але з того часу вони почали зростати. У 2012 році в середньому їхні витрати на охорону здоров'я зросли на три відсотки в реальному виразі. Споживання алкоголю все ще вище, ніж у майже всіх інших країнах ОЕСР зі споживчим рівнем 12,2 літра на дорослу людину, порівняно із середнім показником 9,0 літрів (табл.2.4):

Таблиця 2.4

Рейтинг країн, що найбільше витратили на сектор охорони здоров'я у 2019 році

№	Країна	Витрати на душу	% від	Рівень	Очікувана
---	--------	-----------------	-------	--------	-----------

		населення, тис. дол.	ВВП	ожиріння	тривалість
		США			життя
1	США	8,745	17	35,3	78,7
2	Норвегія	6,140	9,8	10,0	83,6
3	Швейцарія	6,080	11,4	10,3	82,8
4	Нідерланди	5,099	11,8	12,0	81,2
5	Австрія	4,896	11,1	12,4	81,1
6	Німеччина	4,811	11,3	14,7	81,0
7	Данія	4,698	11,0	13,4	80,1
8	Канада	4,602	10,9	17,5	81,5
9	Люксембург	4,578	7,1	11,0	81,5
10	Бельгія	4,419	10,9	13,7	80,5

Примітка. Складено автором за даними ВООЗ.

У Канаді витрати на охорону здоров'я складають 10,9 відсотка ВВП, що лише на півтора відсоткового пункту вище середнього показника в ОЕСР на 9,3 відсотка. Канада зазнала значного розширення своєї медичної робочої сили з 2000 року, зумовленого збільшенням випускників канадських університетів. А Люксембург витратив на охорону здоров'я лише 7,1 відсотка свого ВВП, що менше, ніж майже всі інші країни ОЕСР [49].

Аналізуючи стан розвитку світової економіки та економічне зростання країн, беручи до уваги фактори, що можуть впливати на процеси всередині країн та на глобалізований світ в цілому, зважаючи на інноваційні складову, можна зробити прогноз щодо відсоткового співвідношення рівня фінансування освіти та науки у 2040 році (рис. 2.1.):

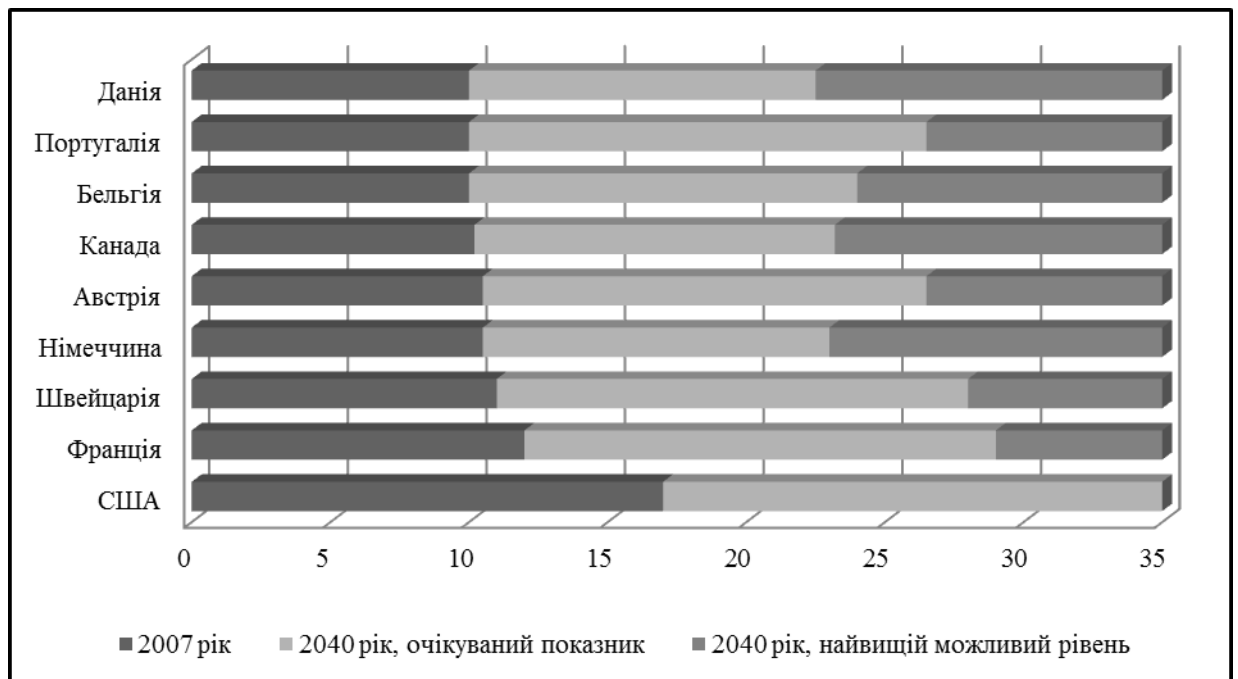

Рис. 2.1. Очікуваний рівень фінансування галузі охорони здоров'я країнами світу у 2040 році

Примітка. Побудовано автором на основі досліджених концепцій конкурентоспроможності.

Останній ключовий аспект, що впливає на формування людського капіталу, це добробут, тобто рівень процвітання та рівня життя людини або групи людей, а саме корисність, що здобута завдяки досягненню матеріальних благ та послуг. Поняття економічного добробуту тісно пов'язане з ВВП на душу населення.

Валовий внутрішній продукт на душу населення показує ВВП країни, поділений на його загальне населення – фактично рівень добробуту кожного окремого громадянина.

Розглянемо статистичні дані Міжнародного валютного фонду щодо даного показника у 2019 році та прогнози щодо 2024 року [90]. У 2019 році Люксембург та Катар були найбагатшими економіками за номіналом та ДПП відповідно. Південний Судан та Бурунді є найбіднішими економіками відповідно. За методами обмінних курсів багатство Люксембурга на душу населення склало 9,87 середнього світового рівня, тоді як найбідніша економіка Південного Судану є у 40 разів біднішою за середню світову (табл.2.5):

Таблиця 2.5

Рейтинг країн світу за показником ВВП на душу населення у 2019 році та прогноз щодо 2024 року

Місце в рейтингу	Країна	ВВП на душу населення в дол. США	Прогнозоване місце в рейтингу у 2024 році	Прогнозований ВВП на душу населення у 2024 році
1	Люксембург	113,196	1	132,702
2	Швейцарія	83,717	2	98,276
3	Макао	81,152	6	82,582
4	Норвегія	77,975	4	84,995
5	Ірландія	77,771	3	95,678
6	Катар	69,688	5	83,263
7	Ісландія	67,037	10	69,699
8	США	65,112	7	76,252
9	Сінгапур	63,987	8	75,632
10	Данія	59,795	9	72,326

Примітка. Складено автором за даними МВФ.

Доходимо висновку, проаналізувавши всі дані, що у 2019 році було 14 економік, які мали дохід на душу населення понад 50 000 доларів, 63 економіки мали дохід на душу населення більший за середній у світі. При цьому десять економік були у п'ять разів багатшими за світові, а 29 найбідніших були біднішими в десять разів. Протягом 2019 року відбулися певні зміни позицій – Судан (+30), Узбекистан (+30) та Алжир (+28). Науру є країною, що втратила найбільше пунктів, опустившись на 40 позицію з 81 до 121, а далі – Мікронезія (-36), Маршаллові острови (-34), Вануату (-32) та Палау (-32) [82].

2.2. Інтелектуальний та креативний капітал як чинник економічного зростання в умовах економіки знань

Інтелектуальний капітал нації (або регіону націй) вимагає сформулювати систему змінних, яка допомагає розкрити та керувати невидимими багатствами країни. Знання вважаються основним ресурсом для створення цінності як на корпоративному, так і на регіональному рівні, тому країни та регіони намагаються просувати та використовувати регіональні та національні інноваційні стратегії для досягнення мети зробити власну економіку найбільш конкурентоспроможною у світі. Найінноваційніші країни поділяють низку сильних сторін у своїх національних науково-дослідних та інноваційних системах, ключову роль відіграє бізнес-діяльність та сектор вищої освіти [60].

Міжнародна федерація бухгалтерів (IAFC) пропонує таке визначення інтелектуального капіталу: це капітальна власність, яка базується на знаннях. В останні роки кількість компаній, вартість яких залежить від інтелектуального капіталу, збільшується. Існує кілька факторів, які призвели до важливості інтелектуального капіталу [43]:

- правове середовище. Новостворені закони захищають інтелектуальну власність, патенти, ліцензії, авторські права та інші нематеріальні елементи, які потребують високого інтелектуального капіталу;

- поширення Інтернету та інформаційних технологій. Високошвидкісне використання Інтернету пов'язане зі швидкістю поширення інформації. У епоху виробництва основне джерело цінності давалося сировинним ресурсам, але в інформаційну еру нематеріальні активи є більш цінними, ніж матеріальні активи

- вплив інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал має можливість підвищити прибутковість організації. Це дає можливість компаніям розробляти нові послуги або продукти, нові бізнес-процеси та організаційні форми. Компанія в суспільстві, заснованому на знаннях, перетворює свої ресурси з матеріальних на нематеріальні (знання та інформація) [44].

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виділяє дві категорії інтелектуального капіталу на рівні компанії: організаційний капітал або структурний капітал та людський капітал. Тобто організаційний капітал включає нематеріальні аспекти фірми, такі як її процеси, культура, відносини та інтелектуальна власність. Приклади вищевказаного підкомпонента ІК включають: способи виготовлення, системи розповсюдження, очікування, ритуали, міфи, стосунки з клієнтами, бренд, товарний знак, авторське право. Людський капітал відноситься до сукупності факторів, якими володіють особи, які працюють на фірму. Він охоплює: знання, інформацію та дані, навички та технічні здібності, особисті риси, такі як інтелект, енергія, ставлення, надійність, здатність вчитися, уява та творчість та бажання ділитися інформацією, брати участь у команді та зосереджуватися на цілях фірми [45].

Інтелектуальний капітал на регіональному рівні охоплює набагато більше, ніж патенти, авторські права та інші форми інтелектуальної власності, які можуть бути одночасно доступними у галузі. Це сума та синергія системи, стиснутої організацій, політиків, знань, досвіду, стосунків, процесів, відкриттів, інновацій, присутності на ринку та впливу громади [77].

Інтелектуальний капітал – це знання, що мають значення для економічного розвитку регіону чи галузі. Партнерство між державним та приватним секторами, дослідження кластерів та прориви в галузі науки, техніки та менеджменту сформували ідею інтелектуального капіталу на регіональному рівні [61].

Економічне зростання та розвиток покладається на використання творчої діяльності людини у всьому спектрі інновацій за рахунок виробництва за рахунок створення нових технологій та нових фірм до нових та вдосконалених процесів, більш ефективної системи виготовлення та виробництва та підвищення ефективності надання послуг [62]. Творчість принципово відрізняється від більш традиційних, відчутних факторів виробництва, таких як земля чи сировина: це не запас речей, який може бути виснажений або зношений, а нескінченний поновлюваний ресурс, який можна постійно вдосконалювати. Усі потенційно творчі. Наш майбутній прогрес і процвітання залежить не лише від зусиль

привілейованої еліти знань, а від того, наскільки добре ми можемо розкрити творчість кожної людини. Є три основних фактори, які відносять до формотворчих елементів креативності – талант, технології, толерантність [63].

Технологія, давно визнана ключовим рушієм багатства та прогресу, є першим важливим фактором. В кінці 1950 року Роберт Солоу розробив математичну формулу, щоб визначити роль технології як рушійної сили в економічному зростанні, за що він отримав Нобелівську премію з економіки [10]. Розглянемо рейтинг країн за глобальними технологіями у 2019 році (табл.2.6):

Таблиця 2.6

Рейтинг технологічності країн світу у 2019 році

№	Країна	Відомі дослідники	Інновації
1	Фінляндія	1	4
2	Японія	3	2
3	США	7	1
4	Ізраїль	–	5

Примітка. Складено автором за даними Світового економічного форуму.

Талант – другий ключовий фактор. Починаючи з 1960 року, Пітер Друкер та Фріц Мальхуп детально розкрили економічне значення знань [11, 12]. Працівники не лише вигадують нові машини, які ефективніше виходять із старих виробів – вони винаходять абсолютно нові продукти, що створюють цілі нові ринки збуту. Теорія Пола Ромера про ендегенний ріст з його наслідком того, що інвестиції в НДДКР і освіту дають відчутні прибутки в довгостроковій перспективі, формалізували це явище [13]. Загалом талант має кожен член суспільства, якщо вчасно дати йому можливість розвиватися, розкривати таланти та застосовувати свої знання та вміння на практиці. Крім того, індивід може розвивати власний талант лише у тому випадку, коли він має всі необхідні матеріальні блага для функціонування та визначення своєї ролі у суспільстві. Ще одним важливим елементом є безперервне навчання, яке має давати додаткові вигоди у вигляді знань. На сучасному етапі

талановитість нації визначають за рахунок багатьох факторів, у тому числі кількості поданих патентів. Отже, розглянемо рейтинг країн з найбільшою кількістю талантів (табл.2.7):

Таблиця 2.7

Країни, що мають найбільшу кількість талантів у 2019 році

№	Країна	№	Країна
1	Фінляндія	6	Норвегія
2	Швеція	7	Австралія
3	Сінгапур	8	США
4	Данія	9	Греція
5	Нова Зеландія	10	Словенія

Примітка. Складено автором за даними Світового економічного форуму.

Толерантність є третім фактором у рейтингу економічного прогресу. Хоча більшість економістів схильні розглядати технології та таланти як запаси коштів, реальність полягає в тому, що вони є потоками. Здатність визначати економічні та неекономічні фактори, які враховують ці потоки, є важливою для розуміння економічного прогресу. Люди не вічно одружені на одному місці; вони можуть і дійсно рухатися [28]. Технологія та талант, які вони приносять із собою, є рухомими факторами, і, відповідно, витікають у міста та регіони та країни. Нові ідеї генеруються найбільш ефективно в місцях, де допускаються різні когнітивні стилі – і різні когнітивні стилі пов’язані з демографічним розмаїттям, як показав економіст Скотт Пейдж [17]. Відкритість до різноманіття також відповідає широкому культурному переходу від матеріалістичних цінностей щодо грошей і речей до нових «постматеріалістичних» цінностей, які сприяють селфекспресії та більш широкому прагненню до щастя і благополуччя, як визначив Рональд Інглехарт [18]. Толерантність – відкритість до різноманіття – забезпечує додаткове джерело економічної переваги, яка працює поряд із технологією та талантами. Місця, найбільш відкриті для нових ідей, які приваблюють талановитих та креативних

людей з усього світу, розширюють як їхні технології, так і талановиті можливості, тим самим здобуваючи значну економічну перевагу (табл.2.8):

Таблиця 2.8

Рейтинг найрозумніших міст світу у 2019 році

№	Місто	№	Місто
1	Лондон	6	Токіо
2	Нью - Йорк	7	Сінгапур
3	Амстердам	8	Копенгаген
4	Париж	9	Берлін
5	Рейк'явік	10	Відень

Примітка. Складено автором за даними IESE Business School.

Підготовлений Центром глобалізації та стратегії бізнес-школи IESE під керівництвом професорів Паскуаль Берроне та Джоан Енрік Рікарт, індекс розумних міст вивчає рівень розвитку 174 міст із 80 країн. Міста аналізуються за дев'ятьма вимірами, які вважаються ключовими для справді стійких міст: людський капітал (розвиток, залучення та виховання талантів), соціальна згуртованість (консенсус серед різних соціальних груп у місті), економіка, довкілля, управління, містобудування, міжнародна охорона, технології та мобільність та транспорт (легкість пересування та доступ до публічних послуг).

Замість того, щоб дивитись лише на один аспект (наприклад, технологію чи екологічну стійкість), для того, щоб добре працювати в індексі, місту потрібно успішно працювати в більш ніж одному вимірі. Хоча залишається повністю незрозумілим, як Brexit може вплинути на позицію в майбутньому, Лондон очолює рейтинг у 2019 році завдяки відмінним результатам майже у всіх галузях, проаналізованих за індексом. Він займає перше місце за людським капіталом (завдяки високій кількості якісних бізнес – шкіл та університетів), а також міжнародному просвіту, і входить до першої десятки за мобільністю та транспортом (3), управління (7), технологіями (8) та містобудування (9). Його найгірші показники

можна побачити в аспекті соціальної згуртованості (45). Британська столиця приймає більше стартапів та програмістів, ніж майже будь - яке інше місто у світі, і має платформу відкритих даних (London Datastore), яку кожен місяць використовують понад 50000 осіб, компаній, дослідників та розробників.

Нью – Йорк займає друге місце в цілому завдяки своєму вищому місцю за економічним виміром (1), а також серед чільних позицій у сфері людського капіталу (3), містобудування (2), міжнародної роботи (8), технології (11), а також мобільність та транспорт (5). Окрім того, що є найважливішим економічним центром у світі, Нью-Йорк є домом для майже 7000 високотехнологічних фірм і виділяється своїми інтегрованими технологічними послугами, такими як безкоштовний сервіс Wi-Fi LinkNYC. Однак, хоча економіка Нью-Йорка процвітає, її соціальна згуртованість все ще залишає бажати кращого (розміщення на рівні 137 у нижній частині списку щодо цього аспекту).

Поєднання Амстердаму фінансових технологій, енергоефективності та культури робить його важливою європейською державою, згідно з індексом. Близько 90% домогосподарств в Амстердамі мають велосипеди, і він має вдосконалену систему автоматизованих послуг для громадського користування спільними велосипедами. Крім того, він висунув проект щодо заборони бензинових та дизельних автомобілів до 2025 року і таким чином став першим містом з нульовими викидами в Європі. Окрім того, що в індексі добре працює, місто також входить до першої двадцятки в галузі економіки, технології, містобудування, міжнародної роботи та мобільності та транспорту.

Що стосується 10 позиції, то столиця Австрії займає першу десятку. Сфери, в яких Відень найкраще працює, – це мобільність та транспорт (7), а також міжнародна охорона (7), де вона займає першу десятку за обома вимірами. Він також займає місце в топ - 25 за технологіями (13), навколишнім середовищем (15) та людським капіталом (23).

Нині на рівні Європейського Союзу виділяють види економічної діяльності відповідно до статистичної класифікації, прийнятої на основі Європейського Парламенту та Ради ЄС, які відносяться до креативних індустрій, а саме: видавнича

діяльність; виробництво кіно-, відеофільмів і телевізійних програм, фонограм, музична видавнича діяльність; розробка і трансляція заходів; програмування, консультації, а також суміжні з ними види діяльності; діяльність інформаційних служб; архітектурно-інженерна діяльність; технічні випробування і аналіз; наукові дослідження та розробки (RandD); реклама та маркетингові дослідження; інші професійні, наукові і технічні заходи; мистецтво та розважальні заходи; спортивні заходи та організація відпочинку і розваг [45].

Ці сектори економічної діяльності визначаються як сектори наукоємних послуг, а також послуг з високою доданою вартістю. Відповідно, було створено рейтинг креативності економіки, який визначається раз в 3-4 роки (табл. 2.9):

Таблиця 2.9

Індекс креативності економіки розвинених країн світу (вибірка)

№	Країна	Технології	Талант	Толерантність	Індекс
1	Австралія	7	1	4	0,970
2	США	4	3	11	0,950
3	Нева Зеландія	7	8	3	0,949
4	Канада	13	14	1	0,920
5	Данія	10	6	13	0,917
5	Фінляндія	5	3	20	0,917

Примітка. Складено автором на основі досліджених даних Світового економічного форуму.

На хвилі економічної кризи 2008 року економісти переосмислювали загальноприйняті уявлення про економічне зростання – не лише про те, як найкраще його виміряти, але і що саме воно є. Хоча проблеми створення нових робочих місць та відновлення конкурентоспроможності залишаються великими у планах більшості розробників політики, більш широкі питання про те, як найкраще сприяти довгостроковому, стійкому процвітанню, одночасно вирішуючи питання економічної нерівності, також мають важливе значення.

Креативний капітал – це здатність людини, родини чи громади уявляти та висловлювати нові можливості завдяки творчій діяльності. Це зусилля людини, навчання та робота за танцем, музикою, театром, мистецтвом та творчим письмом. Це також прозорливість та експерименти, які виводять на ринок нові продукти (подумайте про біопаливо чи нанотехнології) та нестандартне мислення, яке вирішує складні соціальні проблеми (подумайте про вітрові турбіни, чартерні школи чи стелажі прокат велосипедів, що зменшують транспорт та забруднення в містах). Як такий, творчий капітал є як особистим, так і громадянським надбанням, здатним підвищити ефективність людей.

2.3. Роль людського капіталу у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності країн світу та міжнародні рейтинги

Міжнародну конкурентоспроможність можна визначити як процес, при якому досягається більш високий рівень конкурентоспроможності на різних рівнях, тобто на регіональному та національному рівнях. Як така, конкурентоспроможність стає міжнародною, коли вона стосується двох або більше країн. Такий процес охоплюється визначеннями конкурентоспроможності, які переходять від загальної точки зору до більш конкретного розуміння на рівні фірми та країни. Існує кілька визначень конкурентоспроможності, які необхідно розглянути, перш ніж можна скласти конкретне розуміння міжнародної конкурентоспроможності.

Економісти Скотт і Лодж переміщують фокус конкурентоспроможності на рівень країни, пропонуючи, що конкурентоспроможність – це «здатність країни створювати, виробляти, розповсюджувати або обслуговувати товари в міжнародній торгівлі, отримуючи при цьому зростання прибутковості своїх ресурсів» [98].

Інші роблять більший акцент на економічній структурі країн. Для ОЕСР: «Конкурентоспроможність - це ступінь, в якій нація може за умов вільної торгівлі та справедливих ринкових умов виробляти товари та послуги, які відповідають випробуванню на міжнародних ринках, одночасно зберігаючи та розширюючи реальний дохід своїх людей на довгостроковий період. Таке розуміння висуває на

перший план твердження про те, що конкурентоспроможність вбудована у тип економічної системи, в даному випадку – вільноринкову економіку. Рада з політики конкурентоспроможності США приймає ту саму думку та визначає конкурентоспроможність як «здатність виробляти товари та послуги, які відповідають тесту на міжнародних ринках, в той час як громадяни заробляють рівень життя, який є як зростаючим, так і стійким протягом довгого часу» [92].

Конкурентоспроможність країн світу на сучасному етапі найпростіше прослідкувати через міжнародні рейтинги. Одним із найвідоміших рейтингів є Індекс міжнародної конкурентоспроможності країн. Із оцінкою в 2019 році 84,8 із 100, Сінгапур є країною, що знаходиться найближче до кордону конкурентоспроможності. Країна займає перше місце за рівнем інфраструктури, охорони здоров'я, функціонування ринку праці та розвитку фінансової системи. Надалі, для того, щоб стати глобальним інноваційним центром, Сінгапуру потрібно буде сприяти підприємництву та надалі покращувати свою базу навичок.

Серед країн G20 США (2 місце, втративши 1 позицію), Японія (6), Німеччина (7, вниз-4) та Сполучене Королівство (9, вниз – 1) входять у топ-10, але всі вони зазнали дещо негативних змін. Так само і Канада (14, вниз – 2). Корея (13, +2), Франція (15, +2) та Італія (30, + 1) – єдині прогресивні економіки, які покращилися в цьому році. Аргентина (83 місце, опустившись на 2 місця) є найнижчою [53].

Серед країн БРІКС Китай, безумовно, є найкращим виконавцем, випереджаючи Російську Федерацію, на 32 місця випереджаючи Південну Африку (60 місце) і приблизно 40 місць попереду Індії (68 місце) та Бразилії (71 місце) [54].

Очолювані Сінгапуром, Східна Азія та Тихоокеанський регіон є найбільш конкурентоспроможними у світі, за ними слідує Європа та Північна Америка. В'єтнам (67 місце) – країна, показник якої покращується найбільше в усьому світі. Але в регіоні також розміщуються країни зі значним дефіцитом конкурентоспроможності, такі як Камбоджа (106 місце) та Лаос (113 місце). У Південній Азії Індія, що займає 68 місце, втрачає позицію в рейтингу, незважаючи на відносно стабільний показник, в основному через швидке вдосконалення кількох країн, які раніше були нижчими. За нею слідує Шрі-Ланка (країна, що найкраще

вдосконалюється в регіоні на 84-му місці), Бангладеш (105 місце), Непал (108 місце) та Пакистан (110 місце). Отже, розглянемо рейтинг Індексу міжнародної конкурентоспроможності (табл.2.10):

Таблиця 2.10

Індекс міжнародної конкурентоспроможності 2019

№	Країна	Рейтинговий бал	№	Країна	Рейтинговий бал
1	Сінгапур	84,8	10	Данія	81,2
2	США	83,7	11	Фінляндія	80,2
3	Гонконг	83,1	12	Тайвань	80,2
4	Нідерланди	82,4	13	Південна Корея	79,6
5	Швейцарія	82,3	14	Канада	79,6
6	Японія	82,3	15	Франція	78,8
7	Німеччина	81,8	16	Австралія	78,7
8	Швеція	81,2	17	Норвегія	78,1
9	Великобританія	81,2	18	Люксембург	77,0

Примітка. Складено автором на основі досліджених даних Світового економічного форуму.

США (2 місце в цілому) є лідером у Європі та Північній Америці. Незважаючи на втрату однієї позиції, вона залишається інноваційною силою, займаючи перше місце за динамікою бізнесу та другою за інноваційною спроможністю. Нідерланди (4 місце), Швейцарія (5), Німеччина (7), Швеція (8), Великобританія (9) та Данія (10) - всі в топ-10. У Латинській Америці та Карибському басейні Чилі (33 місце) є найбільш конкурентоспроможною економікою завдяки стабільному макро-економічному контексту (1 місце, з іншими 32-ма економіками) та відкритим ринкам. За ним слідує Мексика (48), Уругвай (54) та Колумбія (57). Бразилія, незважаючи на те, що є найбільш вдосконаленою економікою в регіоні – 71; тоді як Венесуела (133 місце) та Гаїті (138 місце) закривають регіон на Близькому Сході та Північній Африці, Ізраїль (20) та Об'єднані Арабські Емірати (25 місце), а потім

Катар (29) та Саудівська Аравія (36 місце); Кувейт є найбільш вдосконалим в регіоні (46 місце, на 8 місце), а Іран (99 місце) та Ємен (140 місце) втрачають певну позицію. Регіон значно розвинувся, і багато країн можуть похвалитися розвиненою інфраструктурою. Однак людський капітал необхідний для перетворення країн регіону на більш диверсифіковану, інноваційну та креативну економіку [70].

Рейтинги конкурентоспроможності Євразії виокремлює Російську Федерацію (43 місце), за нею слідує Казахстан (55) та Азербайджан (58), обидві країни покращують свої показники протягом 2019 року. Орієнтація на фінансовий розвиток та інноваційні можливості допоможуть регіону досягти більш високих показників конкурентоспроможності та заздалегідь пристосуватись до структурних змін.

Порівнюємо з даними попереднього періоду, щоб отримати більше інформації та мати змогу зробити висновки за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 (табл.2.11) :

Таблиця 2.11

Індекс глобальної конкурентоспроможності країн світу, 2017 – 2018 роки

№	Країна	Індекс
1	Швейцарія	5,9
2	США	5,9
3	Сінгапур	5,7
4	Нідерланди	5,7
5	Німеччина	5,7
6	Гонконг	5,5
7	Швеція	5,5
8	Великобританія	5,5
9	Японія	5,5
10	Фінляндія	5,5

Примітка. Складено автором за дослідженнями Світового економічного форуму.

До десятки найконкурентоспроможніших країн, як і в попередньому дослідженні, тоді увійшли США, Сінгапур, Нідерланди, Німеччина, Гонконг, Швеція, Великобританія, Японія та Фінляндія. Останніми стали Чад, Мозамбик та Ємен, зайнявши сходинки 135-137.

Економічна свобода – це основне право кожної людини контролювати власну працю та власність. В економічно вільних суспільствах уряди дозволяють праці, капіталу та товарам пересуватись вільно і утримуватися від примусу чи обмеження свободи понад межі, необхідні для захисту та збереження самої свободи.

Відповідно до цього існує рейтинг економічної свободи. Даний міжнародний рейтинг вимірює економічну свободу на основі 12 кількісних та якісних факторів, згрупованих у чотири широкі категорії або стовпи економічної свободи: верховенство права (права власності, доброчесність уряду, ефективність судової діяльності); розмір уряду (державні витрати, податкове навантаження, фіскальне здоров'я); ефективність регулювання (свобода бізнесу, свобода праці, грошова свобода); відкриті ринки (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода)[60]. Кожна з дванадцяти економічних свобод у цих категоріях оцінюється за шкалою від 0 до 100. Загальний бал країни отримується шляхом усереднення цих дванадцяти економічних свобод, при цьому однакова вага надається кожній. Отже, розглянемо лідерів даного рейтингу, розширений рейтинг(див. дод.А), (табл.2.12):

Таблиця 2.12

Індекс економічної свободи, 2019 рік

№	Країна	Бали	Зміни з 2018 р.	Інвестиційна свобода	Фінансова свобода
1	Гонконг	90,2	0,0	90,0	90,0
2	Сінгапур	89,4	0,6	85,0	80,0
3	Нова Зеландія	84,4	0,2	80,0	80,0
4	Швейцарія	81,9	0,2	85,0	90,0
5	Австралія	80,9	0,0	80,0	90,0

Примітка. Складено автором за дослідженнями Світового економічного форуму.

Шість (Гонконг, Сінгапур, Нова Зеландія, Швейцарія, Австралія та Ірландія) отримали позначення вільних з балами вище 80. Додаткові 88 країн із оцінками, що перевищують 60 рейтингів, забезпечують інституційне середовище, в якому приватні особи та приватні підприємства користуються принаймні помірним ступенем економічної свободи. Двадцять дев'ять із цих країн, з балами від 70 до 80, вважаються «переважно вільними». Решта 59, з балами від 60 до 70, оцінюються лише «помірно вільними». На іншому кінці спектру 86 економік зареєстрували показники економічної свободи нижче 60. З них 64 вважаються «здебільшого невольними» (бали 50–60). Решта 22 мають економіку, в якій більшість аспектів економічної свободи «пригнічені» (нижче 50) [61].

Також слід розглянути рейтинг країн, що зробили найбільший прогрес у даному показнику (табл.2.13):

Таблиця 2.13

Рейтинг країн, що досягли найбільшого прогресу в рейтингу економічної свободи

Країна	Кількість балів у 1995 році	Кількість балів у 2019 році
Грузія	44,1	75,9
Латвія	49,7	74,2
Руанда	38,3	71,1
Болгарія	48,6	69,0
Румунія	42,9	68,6
Вірменія	42,2	67,7
Албанія	49,7	66,5
Азербайджан	30,0	65,4
Казахстан	41,7	65,4
Сербія	46,6	63,9

Примітка. Складено автором за дослідженнями Світового економічного форуму.

Економіка не може процвітати без здорового приватного сектора. Коли процвітає місцевий бізнес, вони створюють робочі місця та приносять дохід, який

можна витратити та інвестувати на внутрішньому ринку. Будь-яка раціональна влада, яка піклується про економічне благополуччя, приділяє особливу увагу законам та нормам, які стосуються місцевих малих та середніх підприємств. Ефективне регулювання бізнесу дає можливість мікро- та малим фірмам розвиватися, інноваційно розвиватися та переходити від неформального до формального сектору економіки. Doing Business відноситься як щодо регуляторної якості, так і ефективності. Для реалізації економічних вигод, зменшення корупції та заохочення МСП до процвітання. Рейтинг Doing Business 2019 вимірює процеси реєстрації бізнесу, отримання дозволу на будівництво, отримання електричного зв'язку, передачі майна, отримання доступу до кредиту, захисту меншості інвесторів, сплати податків, участі в міжнародній торгівлі, виконання контрактів та вирішення неплатоспроможності (табл.2.14):

Таблиця 2.14

Індекс легкості ведення бізнесу, 2019 рік

№	Країна	Пункти	Зміни порівняно з попереднім періодом
1	Нова Зеландія	86,59	0,00
2	Сінгапур	85,24	+0,27
3	Данія	84,64	+0,59
4	Гонконг	84,22	+0,04
5	Південна Корея	84,14	+0,01
6	Грузія	83,28	+0,48
7	Норвегія	82,95	+0,25
8	США	82,72	-0,01
9	Великобританія	82,65	+0,33
10	Македонія	81,55	+0,32

Примітка. Складено автором за дослідженнями Світового економічного форуму.

Економічне зростання безпосередньо пов'язане з веденням бізнесу всередині країни та економічним подальшим розвитком, тому не дивно, що в лідерах рейтингу

знаходяться високорозвинені країни світу. У наступну десятку також входять ОАЕ, Швеція, Тайвань, Литва, Малайзія, Естонія, Фінляндія, Австралія, Латвія та Ісландія.

Наступний аспект, який впливає на розвиток та формування людського капіталу – це мир. Підводячи підсумок, Глобальний індекс миру 2019 року розкриває світ, в якому напруженість, конфлікти та кризи, що виникли за останнє десятиліття, залишаються невирішеними, але певний прогрес досягнуто у досягненні миру. Однак, хоча в деяких випадках тривалі конфлікти почали занепадати або, принаймні, плато, основні причини багатьох цих конфліктів не були вирішені, а потенціал спалаху насильства залишається дуже реальним. Також виникають нові напруження та зростає невдоволення урядами у всьому світі, що призвело до посилення авторитарної реакції в деяких країнах. Якщо основні причини конфліктів не будуть вирішені систематично, і не буде підтримуватися країни, установи та структури, які будують та підтримують мирні суспільства, мабуть, загальне погіршення миролюбності відновиться в наступні роки (табл.2.15):

Таблиця 2.15

Глобальний індекс миру у 2019 році

№	Країна	Індекс	Зміни	№	Країна	Індекс	Зміни
1	Ісландія	1,072	-	6	Канада	1,327	-
2	Нова Зеландія	1,221	-	7	Сінгапур	1,347	+2
3	Португалія	1,274	+2	8	Словенія	1,355	+2
4	Австрія	1,291	-1	9	Японія	1,369	-1
5	Данія	1,316	-1	10	Чехія	1,375	-3

Примітка. Складено автором за дослідженнями ООН.

Аналогічно, 92 країни покращили показники наслідків тероризму, продовжуючи п'ятирічну тенденцію, яка розпочалася після смертності від тероризму, досягла свого найвищого рівня у 2014 році. Однак середній показник тероризму фактично погіршився внаслідок значного збільшення впливу тероризму в

кількох країнах. Найбільше середнє погіршення сталося за показником зовнішніх конфліктів з подальшим сприйняттям злочинності та внутрішніх конфліктів. Хоча кількість країн, які страждають від внутрішніх конфліктів, зросла, кількість смертей зменшилася через менший рівень інтенсивності конфліктів у Сирії, Україні та Нігерії.

Індекс ефективності національних систем освіти (Global Index of Cognitive Skills and Educational Attainment) – дослідження глобального рівня і супроводжуючий його рейтинг, що вимірює досягнення країн світу у сфері освіти. Освіченість не може існувати окремо від креативності й навпаки. Розраховується британської міжнародною компанією Pearson, яка спеціалізується в освітній та видавничій діяльності (табл.2.16) :

Таблиця 2.16

Рейтинг ефективності національних систем освіти у 2018

№	Країна	Індекс
1	США	100
2	Швейцарія	87,2
3	Данія	84,2
4	Великобританія	84,1
5	Швеція	82,2
6	Фінляндія	82,0
7	Нідерланди	81,6
8	Сінгапур	80,6
9	Канада	79,6
10	Австралія	77,6

Примітка. Складено автором за даними Pearson.

Наступний показник, який варто розглянути стосується соціального розвитку. Індекс соціального прогресу – це перший цілісний показник соціальної та екологічної ефективності країни, який не залежить від економічних факторів і

слугує доповненням до таких економічних заходів, як ВВП, щоб зрозуміти справжній стан суспільства. Цього року вперше було порівняно шість років даних про соціальний прогрес, що дозволяє вивчити глобальні, регіональні та національні тенденції. Індекс фіксує результати, пов'язані з усіма 17 цілями сталого розвитку, і виявляє, що, якщо нинішні тенденції триватимуть, світ не досягне цілей до 2073 року (табл.2.17):

Таблиця 2.17

Індекс соціального розвитку 2019

№	Країна	Індекс
1	Норвегія	90,95
2	Данія	90,09
3	Швейцарія	89,89
4	Фінляндія	89,56
5	Швеція	89,45
6	Ісландія	89,29
7	Нова Зеландія	88,93
8	Німеччина	88,84
9	Канада	88,81
10	Японія	88,34

Примітка. Складено автором за даними ООН.

Взагалі світ покращується. Починаючи з 2014 року середній показник у світі збільшився з 61,80 до 64,47, і відбулося покращення у восьми з 12 компонентів соціального прогресу. Незважаючи на загальний прогрес, Особисті права відхилилися від 2014 року, тоді як світ застоїв особисту безпеку та доступ до базових знань.

Норвегія посідає перше місце у світі за рівнем соціального прогресу з оцінкою 90,95. З 2014 року Норвегія покращилася на 2,38 бала, що більше, ніж будь-який з її північних сусідів. 137 із 149 країн, що займають рейтинг, зазнали певного прогресу з

2014 року, і кілька країн, включаючи Гамбію, Непал та Сьєрра-Леоне, демонструють значне поліпшення. Найбільш помітно, що Сполучені Штати продовжують відставати, зменшуючись як в абсолютних показниках, так і відносно своїх заможних світових держав, які займають 26 місце за соціальним прогресом.

Висновки до розділу 2

Конкурентоспроможність є важливим компонентом, коли мова йде про глобалізований ринок та міжнародне економічне, фінансове та торговельне середовище. Кожна країна намагається мати свій інклюзивний шлях розвитку, що забезпечить їй вагомим зростанням в економічному розрізі. Формування нових фінансових центрів, винайдення машини нового покоління, робототехніки, виконання висококваліфікованої роботи можливе лише за наявності професійних кадрів. Все це забезпечується таким фактором як людський та інтелектуальний капітал. Формування його може відбуватися лише шляхом постійного інвестування, що було б неймовірно тяжким завданням для окремої особи чи групи людей, тому тут на перший план виходить державна підтримка та регулювання.

Ще одним важливим аспектом, який допомагає прогнозувати, уникати глобальних криз та надавати рекомендації, є міжнародні рейтинги. Міжнародні рейтинги формуються міжнародними організаціями, що володіють достовірною аналітичною та статистичною інформацією. На сьогоднішній день аналізуються численні індекси, що стосуються соціального та економічного життя. За Індексом глобальної конкурентоспроможності у 2019 році можна виділити лідерів таких, як Сінгапур, США, Гонконг, Нідерланди, Швейцарія, Японія, Швеція, Данія та інші. Важливо звернути увагу, що досліджуючи всі міжнародні рейтинги, зроблено висновок щодо країн – світових лідерів, які займають основні позиції майже за кожним базовим фактором. А Норвегія – є країною, яка займає частіше інших перші позиції. У цілому результати Європи, Південно – Східної Азії та США є досить високими. Серед креативних економік також слід виділити Канаду, Австралію, Нову Зеландію та Фінляндію.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ І МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНИ

3.1. Динаміка основних соціально-економічних показників розвитку людського капіталу в Україні

Неабияке значення для досягнення конкурентоспроможності країни та формування людського капіталу має соціально – економічний розвиток. Він охоплює соціальними групами, всередині них, між окремими особами, які займають різне положення в суспільстві та беруть неоднакову участь в його громадському та економічному житті. За значенням у суспільному житті, людський розвиток можна розділити на дві важливі групи галузей. Одна з яких задовольняє матеріальні потреби, а інша духовні і фізичні потреби населення і охоплює освіту, культурний аспект, охорону здоров'я та фізичну розвиненість, туризм. Звичайно, що підтримка розвитку «людського капіталу» є важливою для України також.

Спираючись на попередні дослідження в дипломній роботі, слід розглянути основні аспекти, що впливають на формування людського капіталу в Україні, як відомо це добробут, рівень освіченості населення та середня тривалість життя. Першим слід розглянути рівень добробуту в країні.

У 2018 році валовий внутрішній продукт України з критерієм на душу населення становив 2,82 тис доларів. Для порівняння для країн, що розвиваються притаманний показник в середньому – 5,490 доларів, крім того середній рівень по світу досягає значення – 11,730 доларів, у розвинених країн зупинився на рівні – 48,970 доларів. Зважаючи на прогноз МВФ, станом на 2023 рік попередні показники будуть становити 4,220 доларів – для України (плюс 50%), тим часом 7,430 доларів - для країн, що відносяться до групи тих, що розвиваються (збільшення на 35%), а 14,490 доларів – середнє значення по світу (зростання 24%), 58,460 доларів

визначено для розвинених країн (плюс 19%). Показником з більшою точністю ВВП на душу населення вважається такий показник, що розрахований за паритетом купівельної спроможності. Валовий внутрішній продукт на душу населення за паритетом купівельної спроможності містить різницю курсів валют і цін [14].

За цим показником, за станом на 2018 рік ВВП України на душу населення за врахуванням паритету купівельної спроможності закріпився на рівні – 9,210 доларів США, а країн, що активно розвиваються, – 12,510 доларів, також розвинених країн – 51,420 доларів США. Відповідно до прогнозування МВФ, станом на 2023 рік ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності за фіксується на позначці – 12,260 доларів США для Української держави (збільшення на 33%), 16,500 доларів – для країн, що знаходяться у стадії розвитку (плюс 32%), а також 60,290 доларів США для високорозвинених країн (17%). Проаналізуємо наявну статистику щодо ВВП на душу населення в Україні (табл. 3.1):

Таблиця 3.1

Динаміка показника ВВП на душу населення в Україні

Рік	Значення, долари США	Зміна до попереднього року, %
2008	4 095	+ 27,19
2009	2 655	-35,17
2010	2 983	+ 12,35
2011	3 590	+ 20,34
2012	3 873	+7, 88
2013	3 969	+2, 49
2014	3 095	- 22,02
2015	2 135	- 31,01
2016	2 199	+ 2, 98
2017	2 583	+ 17,46

Примітка. Складено автором за даними Державної служби статистики.

Інвестиції людського капіталу в національне багатство в Україні значно нижчі, ніж у європейських країнах. Відповідно до дослідження Світового банку щодо сфери освіти в Україні, інвестиції людського капіталу в національне багатство України становлять 34% від загального національного багатства. Для порівняння, у країнах з низьким рівнем доходу цей показник становить 41%, у Європі та Центральній Азії – 62%, а в середньому по всьому світу – 64%.

В Україні відсоток людей з вищою освітою становить понад 80%, що перевищує показники ЄС (68%) та країн, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) (74%), але, на противагу цьому, рівень функціональної грамотності серед дорослих відстає від показників цих країн. Крім того, в Україні існує розрив між освітою та зайнятістю, особливо серед молодих випускників університетів. Інші сфери, що викликають занепокоєння, включають: нерівний доступ до навчання у школі, розрив у навчанні учнів міських та сільських шкіл та менша ймовірність того, що випускники сільських шкіл перейдуть до вищої освіти (40% - випускники сільських шкіл та 70% – учні в містах).

Світовий банк визначив, що близько 50% українців не вірять, що середня освіта надає всім однакові можливості навчання безкоштовно, а 70% вважають, що корупція у вищій школі є дуже поширеною. У той же час, за даними Світового банку, держава витрачає на освіту 6% ВВП, що значно більше, ніж у країнах ОЕСР (4,4%). У країні є занадто широка мережа шкіл та університетів, що є однією з причин високого рівня витрат. В Україні навчається 11 учнів на одного викладача, а в країнах ОЕСР цей показник складає в середньому 13,1.

Відповідно Третього додатка Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» були передбачені різні види трансфертів до місцевих бюджетів, у тому числі такі як:

- відрахувань з державного бюджету до місцевих бюджетів з метою модернізації та оновлення матеріальної та технічної бази професійно-технічних закладів освіти розміром у 50 мільйонів гривень [99];

- субвенція від державного бюджету до місцевих бюджетів на питання забезпечення якісної, сучасної та доступної загальної середньої освіти за програмою «Нова українська школа» на суму 1,3 мільярди гривень;

- фінансування з державного бюджету місцевих бюджетів з метою надання державної підтримки тим особам, що мають особливі освітні потреби у розмірі 504 мільйони гривень;

- видатки з державного бюджету, що прямуватимуть до місцевих бюджетів на зведення та ремонт існуючих спортивних комплексів, що прикріплені до загальноосвітніх навчальних закладів всіх ступенів розміром у 150 мільйони гривень [96];

- субвенція від державного бюджету до місцевих бюджетів для забезпечення реалізації заходів, що спрямовані на підвищення рівня якості освіти, сумою 1,5 мільярди гривень.

Відповідно до додатка П'ятого Закону України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» збережено видатки на видання, придбання, зберігання і доставку навчальних матеріалів (підручники, посібники, словники) та утворення, придбання й апробація підручників електронного типу для учнів та педагогів закладів загальної середньої, професійної (технічної в тому числі) освіти. На це виділили коштів у сумі 755,5 мільйонів гривень. Крім того, один мільйон виділили на переобладнання саме технічних аспектів шкільних закладів [93].

Наступним проаналізуємо сектор охорони здоров'я. Майже чверть століття послідовні українські уряди значною мірою ігнорували зростаючу слабкість системи країни. У 2016 році загальна вартість українського ринку охорони здоров'я була оцінена в 4,3 млрд євро. З цієї суми майже половина припадала на необхідність оплати послуг громадянами. Хоча половина медичних процедур передбачала оплату в тій чи іншій формі, 85% діяльності сектору охорони здоров'я залишалися номінально державним сектором, а лікування все ще в основному проводиться в державних лікарнях, які страждають від застарілої інфраструктури та обмеженого доступу до сучасних технологій [92].

Ініціатива електронного здоров'я в Україні є важливою складовою частиною ширшої трансформації охорони здоров'я в країні. По суті, вона спрямована на перенесення всіх медичних записів поступово в цифрову сферу. Сюди входять електронні реєстри пацієнтів, медичних працівників та закладів охорони здоров'я, електронні рецепти, особисті історії електронної медицини тощо. Платформа електронного здоров'я вже створена для управління договорами первинної медичної допомоги та рецептами лікарських засобів, що підлягають відшкодуванню. Ця тенденція оцифрування зараз швидко розвивається відповідно до концепції «уряд у смартфоні», яку просував новий президент України Володимир Зеленський. Електронне здоров'я використовує рішення з відкритим кодом та створює різноманітні можливості для бізнесу у сферах розробки програмного забезпечення, MedTech, аналізу даних про здоров'я та захисту даних. Загалом у державному бюджеті на 2019 рік на охорону здоров'я виділено 95,08 млрд грн. Це на 10% більше, ніж у 2018 році. Додаткові кошти спрямовані на забезпечення необхідних змін у медичній сфері в Україні [93].

Крім всього, Україна також досліджується міжнародними рейтингами, а отже, необхідно встановити та проаналізувати її позиції. Важливо почати з Індексу людського розвитку і наголосити, що позиції Україні кожного року змінюється, вона то втрачає власні позиції, то навпаки підіймається вище. У 2019 році Україна займає лише 88 позицію, але попри це відноситься до категорії з високим розвитком та отримала оцінку – 0,750. Оскільки, вперше даний рейтинг було складено у 1990 році, то Україна тоді отримала лише 0,705 балів, що вказує на прогрес. Тобто за період від 1990 року до 2019 країна збільшила показник на 6,3 %. Всі компоненти закріплюється, а саме очікувана тривалість життя зросла на 2,1 роки, тривалість навчання, що очікується також трансформувалась у показник на 2,2 роки більший. Але існує проблема, що стосується складової добробуту, а саме валовий внутрішній продукт на душу населення скоротився аж на 25,6 % (на чверть), що говорить про негативні економічні явища. Які ж проблеми фіксуються міжнародною організацією – скорочення населення, що відноситься до середнього класу, еміграція молодих робітників, несприйняття інноваційних проєктів, високий рівень неофіційної

зайнятості (особливо це стосується сектору ІТ технологій) та інше. Отже, порівняємо Україну з іншими державами рейтингу (табл.3.2):

Таблиця 3.2

Україна в рейтингу Індекс людського розвитку 2019 року

№	Країна	Індекс людського розвитку	Індекс гендерного розвитку	Індекс гендерної нерівності
1	Норвегія	0,954	0,990	0,044
32	Польща	0,872	1,009	0,120
43	Угорщина	0,845	0,984	0,258
49	РФ	0,824	1,015	0,255
87	Азербайджан	0,754	0,940	0,321
88	Україна	0,750	0,995	0,284
89	Домініканська Республіка	0,745	1,003	0,453

Примітка. Складено автором за даними ООН.

Отже, взято до таблиці країну, що є лідером рейтингу, а також країни, що є сусідами України та ті, що знаходяться поряд у рейтингу. У цілому слід сказати, що позиції України могли б бути значно вищими, якби аспект добробуту був покращений. Більшість країн – сусідів займають вищі позиції в рейтингу, у тому числі Польща – 32 місце, Російська Федерація – 49 місце, Білорусія – 50, Румунія – 52.

Наступний показник, що потрібно розглянути є Індексом економічної свободи, який вираховують з 1995 року, враховуючи 12 аспектів. На даному етапі рейтингом оцінюється 180 країн. Отже, позиції України в рейтинзі: 2010 рік – 162; 2011 рік – 164; 2012 рік - 163; 2013 рік - 161; 2014 рік - 155; 2016 рік - 162; 2017 рік - 166; 2018 - 150; 2019 рік – 147. Отже, аналізуючи позиції в рейтингу, робимо висновок, що Україна прогресує в даному напрямку, але дуже повільно. При цьому Румунія на 42

позиції, Польща на 46, Молдова займає 97 місце, а Росія – 98. Прогрес відстає від багатьох необхідних, але суперечливих структурних реформ, таких як скорочення субсидій та підвищення тарифів на енергоносії, фіскальна консолідація та боротьба з корупцією. Україні також потрібно розвивати свої ринки капіталу, приватизувати державні підприємства, вдосконалювати як свою законодавчу базу, так і верховенство права. Закон України захищає права власності. Реєструються іпотечні і застави, а уряд знизив плату за дозвіл на будівництво у 2018 році. Виконання договорів однак займає багато часу та є дорогим [80]. Судова влада схильна до політичного тиску та загрожує хабарництвом, і в результаті послаблюється довіра громадськості до її ефективності. Кримінальні покарання за корупцію не виконуються ефективно, а корупція залишається ендемічною (рис.3.1.):

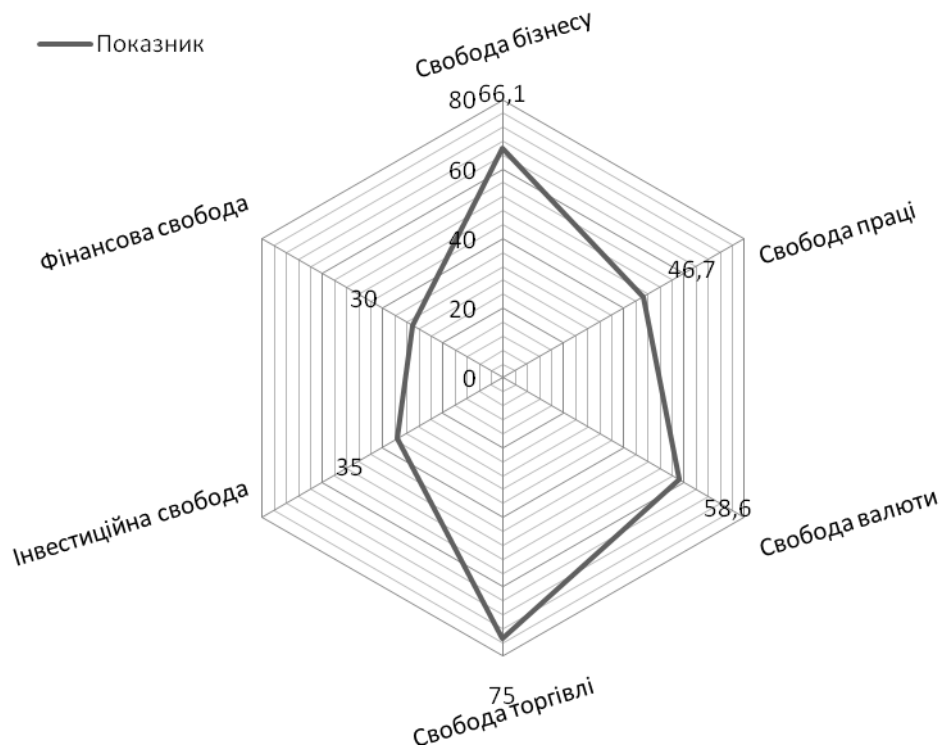

Рис.3.1. Показники економічної свободи України 2019 року

Примітка. Побудовано автором на основі даних Wall Street Journal і Heritage Foundation

Наступним важливим показником є Індекс інновацій. Саме завдяки ньому можна зрозуміти ситуацію з креативним капітал в країні та базою для його розвитку. Україна мала досить нестабільне положення останніми роками в глобальному

рейтингу інновацій, який аналізує 80 показників інноваційного розвитку, у тому числі, рівень освіти, політичну сферу, рівень розвитку інфраструктури). У 2014 році Україна займала 63 місце, у 2015 році вже 64 місце, наступного року ситуація дещо покращилась – 56 стрічка рейтингу, потім у 2017 році – 50 позиція, а 2018 року піднялася аж на 43 місце. Цього року країна опинилася на 49 місце з 129 країн світової спільноти. У 2019 році, до того ж, серед лідерів рейтингу - Швейцарія, Швеція і США [78].

У глобальному рейтингу інновацій за 2019 рік (Global Innovation Index 2019) Україна в загальному рейтингу посіла 47 місце. Ще минулого року вона займала 43-тю позицію.

Доповідь Глобальний інноваційний індекс 2019 містить інформацію про інноваційну діяльність 129 країн світу. Для оцінки використовують 80 параметрів, які дають повну картину інноваційного розвитку, включаючи огляд політичної ситуації, стану освіти, рівня розвитку інфраструктури та бізнесу.

У підсумку Україна отримала за всіма показниками індекс 37,4 з 100 можливих. Правда, і перша країна в рейтингу поки що не ідеальна – в Швейцарії індекс становить 67,24. У розрізі показників Україна має таку ситуацію: політична та операційна стабільність – 125 місце з 129-ти, ефективність уряду – 95, верховенство права – 107, легкість початку бізнесу – 48, легкість вирішення проблеми неплатоспроможності – 115, освіта – 43, вища освіта – 37, інформаційні та комунікаційні технології – 81, урядові онлайн-послуги – 92, загальна інфраструктура – 95, екологічна стійкість – 120, кредитування – 91, легкість отримання кредитів – 29, кредитування приватного сектора – 86, інвестиції – 115, кваліфіковані працівники – 45, створення знань (патенти, винаходи) – 17 (в цьому розділі за показником корисні моделі за походженням – 1 місце), вплив на знання – 47, поширення знань – 47, нематеріальні активи – 17, креативні товари і сервіси – 91, креативність в онлайн – 43.

По сусідству з Україною в рейтингу: 40 – Болгарія, 41 – Греція, 42 – В'єтнам, 43 – Таїланд, 44 – Хорватія, 45 – Чорногорія, 46 – Росія, 48 – Грузія, 49 – Туреччина, 50 – Румунія, 51 – Чилі, 52 – Індія, 53 – Монголія.

За даними оприлюдненого звіту Світового економічного форуму про глобальну конкурентоспроможність «The Global Competitiveness Report 2018», Україна посіла 83 позицію в рейтингу серед 140 досліджуваних країн. На позицію вище розташовувалася Домініканська республіка – 82 місце, а Македонія на 84 місці. Порівняно з даними минулого звіту Україна втратила 2 позиції, але таке порівняння є некоректним, оскільки у звіті за 2018 рік було змінено методику розрахунку індексу та його складові.

ГІК 4.0 мав, як і у 2017 році, 12 підіндексів, однак самі підіндекси були реорганізовані та отримали нові назви, а також згруповані за такими напрямками: сприятливі умови; людський капітал; ринки; інноваційна екосистема. Кількість індикаторів зменшилась зі 114 до 98, при цьому 64 індикатори є новими. Індикатори як і раніше розраховуються на основі статистичних даних та опитувань.

За новим підходом рейтинг очолюють США, Сінгапур та Німеччина. Найнижчий рівень конкурентоспроможності мають Ємен та Чад – 139 та 140 місце відповідно. Географічні сусіди України мають кращі позиції: Польща – 37 місце, Словаччина – 41, Російська Федерація – 43, Угорщина – 48, Румунія – 52. Нижче опинилась тільки Молдова (88 місце), а Білорусь традиційно не брала участь у рейтингу.

У порівнянні з минулим роком позиція країни в рейтингу погіршилася на дві позиції. Фахівці ВЕФ в пояснювальних матеріалах вказали, що найгірше в Україні ситуація з макроекономічною стабільністю і якістю інститутів.

Так, за рівнем державних інституцій Україна посідає 104 місце (у минулому році – 110), по інфраструктурі знаходиться на 57 місці (як і в 2018), за рівнем впровадження технологій – на 78 місці (було 77). За макроекономічною стабільністю України займає 133 місце (було 131), рівень охорони здоров'я – 101 місце (було 94), рівень освіти – 44 місце (було 46), ринок товарів – 57 місце (було 73).

По ринку праці України зайняла 59 місце (було 66), фінансовій системі – 136 місце (було 117), обсягом ринку – 47 місце, динаміці бізнесу – 85 місце (було 86) і здатності до інновацій – 60 (було 58).

Наступний індекс, який варто розглянути – це Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів. Дане щорічне дослідження готує Міжнародна бізнес-школа INSEAD у партнерстві з Adecco Group і Інститутом лідерства людського капіталу (HCLI) Сінгапуру.

У ньому розглядається вплив технологічних змін на конкурентоспроможність талантів і підтверджується, що незважаючи на тенденцію витіснення робочих місць на всіх рівнях машинами, технології також створюють нові можливості. Основні навички, які є ключем до успіху, – це вміння працювати як з новими технологіями, так і з людьми, гнучкість і співробітництво.

Сумарний індекс розраховується на основі середнього арифметичного шести критеріїв: ринкові і нормативні умови на ринку праці; шанси для кар'єрного зростання; можливості роботодавців залучати таланти з усього світу (Індекс приваблювання талантів); здатність утримувати кваліфікований персонал; виробничі навички співробітників і глобальні знання.

Згідно з Глобальним індексом конкурентоспроможності талантів 2019, як і в попередньому звіті, Швейцарія і Сінгапур займають лідируючі місця, США і Норвегія – третє й четверте місце відповідно. До топ-10 традиційно входять країни Північної Європи (Швеція, Данія, Фінляндія), а також Нідерланди, Велика Британія та Люксембург.

Позиція України за Глобальним індексом конкурентоспроможності талантів у 2019 році понизилася з 61 місця до 63. Усього досліджувалося 125 країн. Покращення спостерігається за двома із шести складових даного індексу. За значенням критерію «ринкові та нормативні можливості» Україна піднялась на 3 позиції, а за критерієм «глобальні знання» – на 5 позицій. При цьому значно погіршилися такі показники: індекс приваблювання талантів – 105 місце проти 98-го у 2018 р., індекс утримання талантів або здатність утримувати кваліфікований персонал – 66 місце проти 58 у 2018 році.

При цьому показники критерію «глобальні знання» характеризують Україну, як країну зі значним кадровим потенціалом. Про це свідчить підвищення позицій за такими показниками, як «робоча сила з вищою освітою» – 2 місце, «дослідники» –

48 місце, «наявність науковців та інженерів» – 24 місце. Але варто зазначити, що публікаційна активність зменшилася: за показником «статті в наукових журналах» за рік Україна втратила 15 позицій. Частка експорту з високою доданою вартістю також зменшилася – Україна змістилася в рейтингу на 6 позицій (табл.3.3):

Таблиця 3.3

Значення основних критеріїв Глобального індексу конкурентоспроможності талантів для України за 2016 - 2019 роки

Критерій	Рейтинг 2016 року	Рейтинг 2017 року	Рейтинг 2018 року	Рейтинг 2019 року
Ринкові та нормативні можливості	91	103	99	96
Індекс приваблювання талантів	97	94	98	105
Шанси для кар'єрного зростання	72	64	66	68
Індекс утримання талантів	56	54	58	66
Виробничі навички співробітників	40	66	44	45
Глобальні знання	61	53	42	37
Глобальний індекс конкурентоспроможності талантів	66	69	61	63

Примітка. Складено автором за даними The Global Talent Competitiveness Index 2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gtcistudy.com/wpcontent/2019/01/GTCI-2019-Report.pdf>

У міру того, як четверта промислова революція набирає обертів, особи, які приймають рішення, стикаються з новим набором невизначеностей щодо майбутнього виробництва. Швидко розвиваються технології, такі як «Інтернет

речей», штучний інтелект, робототехніка й адитивне виробництво тощо, які фундаментально перетворюють глобальне виробництво. У доповіді «Оцінка готовності до майбутнього виробництва 2018» робиться спроба підвищити обізнаність щодо факторів і умов, необхідних для перетворення виробничих систем, і допомогти країнам оцінити їх готовність до майбутнього.

У доповіді представлені результати першого видання «Оцінки готовності до майбутнього виробництва», в якій вимірюється, наскільки добре країни можуть формувати і отримувати вигоду з мінливого характеру виробництва за допомогою прийняття нових технологій. Оцінка складається з двох груп індексів – Структура виробництва, яка представляє поточний стан виробничих можливостей, і Драйвери виробництва, які представляють майбутній стан виробництва, – вимірює стан країни для вкладання коштів у нові технології з метою удосконалення виробничої бази. Ці дві групи індексів включають в себе ряд факторів, які були оцінені для 100 країн (рис.3.2.):

Рис. 3.2. Групи індексів для оцінки рейтингу щодо готовності до майбутнього виробництва

Примітка. Побудовано автором на основі даних Readiness for the Future of Production Report 2018.

Дослідження охоплює 25 провідних країн, 10 наслідуючих країн, 7 країн з високим потенціалом, 58 країн з перехідною економікою. Україна входить до групи

країн з перехідною економікою. За структурою виробництва до першої п'ятірки входять Японія, Південна Корея, Німеччина, Швейцарія та Китай. У групі країн з перехідною економікою найкращі результати мають Хорватія, Індонезія, Болгарія, Бразилія та Сербія. Україна за структурою виробництва посідає 6 місце у своїй групі країн і 43 у загальному рейтингу країн, що оцінювалися. При цьому за складністю виробництва Україна на 41 місці, а за масштабом – на 57.

Країни-сусіди України за структурою виробництва розташувалися у рейтингу наступним чином: Польща – 19 місце, Словаччина – 16, Угорщина – 17, Румунія – 23, Російська Федерація – 35, Молдова – 84. За сумарною оцінкою драйверів виробництва лідерами є США, Сінгапур, Швейцарія, Велика Британія, Нідерланди. У групі країн з перехідною економікою у числі перших – Кіпр, Чилі, Саудівська Аравія, Латвія, Маврикій. Україна ж у своїй групі країн на 25 місці, поруч з Колумбією та Єгиптом. У загальному рейтингу країн Україна розташувалася на 67 позиції. При цьому Польща на 31 місці, Словаччина – на 40, Угорщина – на 42, Румунія – на 52, Російська Федерація – на 43, Молдова – на 81.

Наступним важливим аспектом є те, що Швейцарська бізнес-школа IMD поставила Україну на 58 місце (з 63) в рейтингу конкурентоспроможності в цифровому середовищі у 2018 році. Згідно з рейтингом, за рік країна піднялася на дві позиції. Раніше 58 позицію займала Колумбія, яка перемістилася на один пункт вниз. Тепер найближчим суперником України є Бразилія і Філіппіни, що знаходяться на 57 і 56 місцях відповідно.

Для ранжирування країн IMD зіставляє їх за трьома напрямками: «Знання» (рівень навчання, освіти і науки), «Технології» (регуляторне середовище, капіталізація ІТ-галузі, розвиток інтернет- і комунікаційних технологій), «Готовність до майбутнього» (готовність до цифрової трансформації). Всього використовуються 50 критеріїв, 30 з яких посилаються на статистичні дані. Решта 20 формуються за результатами опитувань. Як повідомляється в звіті, за рік Україна показала покращення в знаннях (з 45 на 39 місце) і технологіях (з 62 на 61). «Готовність до майбутнього» залишилася на колишній позиції і стоїть на 61 місці в загальному заліку. Зростання категорії «Знання» забезпечила найкраща робота з

талантами, а технологічний підйом спровокований різким стрибком інвестицій в телеком-індустрію. За цим критерієм Україна, на тлі проведення торгів за 4G-частоти, злетіла з 54 на 8 місце.

У 2013 році Україна займала в рейтингу IMD 49 місце, у 2014 році опустилася на сходинку нижче, після чого на три роки завмерла між 59 і 60 позиціями. Сьогодні її слабкі сторони, як зазначається в звіті, це захист прав на інтелектуальну власність (61 місце), банки та фінансові послуги (61 місце), високі інвестиційні ризики (62 місце), кібербезпека (61 місце) і піратство ПЗ (60 місце). При цьому, Україну високо оцінили за критеріями запуску бізнесу (30), швидкості інтернет-підключень (34 місце), е-демократії (28 місце), використання великих даних (26 місце). Традиційно сильним пунктом залишається якість навчання: в Україні високе співвідношення вчителів і учнів (18 місце), багато жінок дослідників (12 місце) і випускників наукових спеціальностей (18 місце).

Перше місце в дослідженні IMD зайняли США, на пост-радянському просторі лідером стала Естонія, яка виявилася на 25 сходинці. Литва зайняла 29 місце, Латвія – 35, Казахстан – 38, Росія – 40.

Ще одним важливим елементом є те, що Сіднейський інститут економіки й миру оприлюднив черговий індекс миролюбності країн, за яким Україні було відведено 150-ту позицію зі 163 можливих, за представленим рейтингом, Україна входить до 20 найбільш небезпечних країн світу.

Україна у наведеному переліку розмістилася відразу за Північною Кореєю, і піднялася у цьому переліку на дві позиції у порівнянні з минулим роком, в той час як країна-агресор – Росія, – опустилася на одну позицію, і посідає нині 154 сходинку рейтингу.

В цілому, як відзначає дослідження, у 2019 році світ вперше за останні 5 років покращив показники миролюбності, яка досягла хай невеликого, але зростання. Цікаво, що найбільш миролюбним регіоном світу визнано Європу, де більшість з перерахованих 36 країн, включаючи Туреччину, досягли певного прогресу за «тестовими» показниками – мілітаризації, наявності конфліктів, обсягах експорту зброї, за рівнем терористичної загрози, рівнем особистої безпеки та іншими.

Щоправда, у цьому переліку європейських країн відсутня Україна, яка могла б суттєво погіршити європейську статистику. Австралійські дослідники помістили нашу країну, разом із усіма країнами пострадянського простору, до розділу «Росія і Євразія».

У глобальному рейтингу розвитку інфраструктури Україна знову зайняла 57 місце, як і в минулому році. Цей блок рейтингу включає як транспортну інфраструктуру, так і електрифікацію, забезпечення водою, інтернетом, мобільним зв'язком тощо. «Всесвітній економічний форум» (ВЕФ) щорічно складає рейтинг розвитку країн. Конкуреноспроможність економіки в Україні невисока – 85 місце в рейтингу, з можливих 141, що на дві позиції нижче попереднього рейтингу в 2018 році.

«Транспортна інфраструктура» Україна посіла 59 місця в рейтингу, а дорожня зв'язність територій – на 59 місці, опустившись за рік на вісім позицій. Якість дорожньої інфраструктури України в жалюгідному стані – 114 місце з 141-го, проте в 2018 році вона займала 123 місце. А ось щільність ж/д-мереж в Україні не так вже й погана – гідне 25 місце, хоча в 2018 році займала 23. А ось якість залізничних послуг трохи покращився – на 34 місці серед країн світу, для порівняння – минулого року було на 37.

За аеросообщенію – 53 місце, як і роком раніше. А ось щодо ефективності повітряного транспорту в цьому році Україна зайняла 101 місце, опустившись з минулорічного 94. За індексом морських перевезень Liner Shipping Connectivity в 2019 році наша країна 57 місце. Тут також регрес, оскільки в 2018 році за цим індексом Україна мала 43 місце. А по ефективності морського портового повідомлення позиція майже стабільна 78 місце проти торішнього – 77.

Слід нагадати, що в 2017 році Україна за критерієм «Інфраструктура» в глобальному рейтингу ВЕФ займала 75 місце з 138 держав, опустившись на 6 позицій, в порівнянні з 2016 роком.

У щорічному рейтингу «Індекс демократії 2019» (Democracy Index 2019), що складається експертами британської компанії Economist Intelligence Unit, Україна поліпшила свої торішні показники і зайняла 78 місце.

При складанні рейтингу всі країни світу розділені за рівнем демократії були на чотири групи: повноцінні демократії, демократії з недоліками, гібридні режими і авторитарні режими. Україна набрала 5,90 з 10 можливих балів (на 0,21 більше за рік) і зберегла свій статус «гібридної демократії». Росія (134 місце) і Білорусь (141), як і раніше ставляться до групи «авторитарних режимів». Зокрема Росія піднялася в рейтингу на 10 позицій і опинилася на одному рівні з Республікою Конго, від якої роком раніше помітно відставала (144 місце проти 131). Дуже різкий спад в рейтингу стався для Китаю (163 місце) і Індії (51), яка раніше займала вищі позиції.

Всього в рейтингу 167 країн. Загальний показник демократії в світі становить 5,44 бала і це найнижчий результат з 2006 року. Всього 22 країни з 430 мільйонами людей мають «повну демократію». Але більш за третину населення світу ще живе під авторитарним правлінням.

Наступним важливим рейтингом є рейтинг свободи преси. До першої десятки рейтингу, окрім Норвегії, увійшли ще шість європейських країн: Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Данія, Швейцарія та Бельгія. До країн з найменш вільною пресою віднесені Туркменістан, Північна Корея та Еритрея.

В цілому «Репортери без кордонів» оцінюють ситуацію зі свободою преси у світі як тривожну: умови роботи журналістів погіршуються як в авторитарних країнах, так і в країнах, які традиційно вважаються безпечними для представників ЗМІ. Ситуація зі свободою преси вважається хорошою тільки в 16 з 180 країн, розглянутих в рейтингу.

Україна займає у рейтингу 102 сходинку, її позиція в порівнянні з попереднім роком не змінилася. При цьому серед країн «Східного партнерства» ситуація зі свободою преси гірша тільки в Білорусі, яка перебуває на 153 місці і в Азербайджані (166 місце).

Автори рейтингу відзначають, що Україна має розмаїтий медіа-ландшафт, а її влада прийняла низку довгоочікуваних реформ після революції 2014 року,

включаючи закони про прозорість володіння ЗМІ та доступ до державної інформації. Але, як показала ситуація з недофінансуванням нового незалежного громадського мовника, ці досягнення є крихкими. Ще більшою є потреба послабити жорсткий контроль олігархів над засобами масової інформації, заохотити редакційну незалежність і боротися з безкарністю. Також відзначається, що інформаційна війна з Росією мала негативні наслідки для свободи преси через заборони на російські ЗМІ та соціальні мережі, чорні списки іноземних журналістів.

Вибори, що проводилися у 2019 році, підсилювали напруженість: частішими стали погрози та напади, порушення конфіденційності джерел, спостереження за журналістами – розслідувачами та маніпулювання новинами.

Наступним індексом, який варто проаналізувати є Індекс сприйняття корупції. 30 балів зі 100 можливих – результат Індексу сприйняття корупції 2019 для України. Повернулися на рівень 2017 року і тепер Україна посідає 126 місце зі 180 країн. Поруч у рейтингу – Киргизстан, Азербайджан та Джибуті.

Україна з-поміж сусідів випереджає Росію, яка зберегла свої позиції (28 балів, 137 місце). Очікувано серед сусідів лідирує Польща (58 балів, 41 місце) та Словаччина (50 балів, 59 місце). Білорусь додала один пункт і тепер має 45 балів та 66 місце. Також, цього року спостерігаємо зниження індексу у сусідів: Румунія – мінус 3 бали, Угорщина – на 2, Молдова на 1.

Лідери СРІ суттєво не змінилися. На першому місці – Нова Зеландія та Данія, які набрали по 87 балів. Примітно, що 8 з 10 країн у першій десятці – представниці Західної та Північної Європи. У кінці списку опинилися країни, у яких вже тривалий час нестабільна політична ситуація, військові конфлікти та де уряди частково контролюють територію країни – Сомалі (9), Південний Судан (12) і Сирія (13).

У порівнянні з попереднім роком найбільше балів (+7) додала Вірменія (всього 42). Після революції у 2018 році та формування нового парламенту, уряд рухається у напрямку вибудови антикорупційної політики. Попри численні позитивні рішення, досі є відкритим питання конфлікту інтересів, закритість і відсутність підзвітності в органах державної влади.

Оцінка України сформувалася з 9 різних досліджень. Три показали незначне зростання, три нульову динаміку, а три – зниження. Найбільший мінус – 13 пунктів у дослідженні Global Insight Country Risk Ratings. Ідеться про ризик, що люди/компанії в країні зіткнуться з хабарництвом чи іншими корупційними практиками ведення бізнесу, від отримання великих контрактів до повсякденної роботи.

Водночас варто враховувати, що як і інші рейтинги, СРІ можуть досить повільно відображати фактичні зміни по країні – іноді потрібно кілька років. Коли держави активно борються з корупцією, часом їхній результат навіть погіршується, бо починає проливатися світло на корупційні оборудки та скандали.

СРІ враховує дослідження за останні два роки. З початку 2017 в Україні фактично відбувалося згортання процесу реформ і боротьби з корупцією. Влада дедалі активніше намагалася обмежити незалежність антикорупційних органів, затягувала запуск Вищого антикорупційного суду, створювала штучні законодавчі обмеження. Що говорити про політичну заангажованість НАЗК, провальну судову реформу та загалом відсутність реформ в органах правопорядку.

Влада не тільки неохоче дослухалась до порад громадянського суспільства та міжнародних партнерів, а подекуди й активно протидіяла їм. Останні пару років влада проігнорувала більшість рекомендацій, а деякі з них були критично важливими для країни.

Проте варто нагадати, що найнижчий показник України був у 2013 році (25 балів) – останньому році керівництва державою Януковичем та його поплічниками. З часу Революції гідності Україна повільно, проте все ж набирає бали. Попередня влада, очевидно, була недостатньо рішуча у боротьбі з корупцією, за що й поплатилася поразкою на президентських та парламентських виборах.

Нагадуємо, що спільним для країн, які успішно долають корупцію, є дотримання верховенства права, незалежність органів контролю та негативне ставлення суспільства до зловживання владою та публічними коштами заради особистої вигоди.

На початку 2019 року Transparency International Ukraine надала 12 рекомендацій, які б могли покращити показники України в СРІ. Станом на кінець року, було виконано або частково виконано лише 6 з них, і ті в останньому кварталі 2019.

Для початку розкриємо аспекти, які було виконано. Монополію СБУ на прослуховування (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж) скасовано. Так само, як і державну монополію на проведення експертиз, що дозволить уникнути штучного затягування розслідування.

Також Верховна Рада визначила порядок вручення підозри спеціальним суб'єктам. Раніше цим формальним моментом часто зловживала сторона захисту. Водночас, досі в КПК залишаються положення, які негативно впливають на якість та ефективність досудових розслідувань. Наприклад, детективи обмежені у тривалості розслідування, що може негативно вплинути на його повноту.

6 червня 2019 року Конституційний Суд України скасував дискримінаційне електронне декларування для антикорупційних активістів. Суд дійшов висновку, що обмежує гарантовану Конституцією свободу політичної та громадської діяльності та може використовуватися для переслідувань.

Стосовно частково виконаних завдань, то 18 жовтня набув чинності закон, який розпочав перезавантаження НАЗК. Агентство позбулося колегіальності, а очільника обирали за участі міжнародних експертів. НАЗК наприкінці року отримало автоматизований доступ для перевірки е-декларацій до 3 необхідних реєстрів, які залишались непід'єднаними.

Після позачергових парламентських виборів, 19 вересня 2019 року вдалося ухвалити законопроект у сфері публічних закупівель. Новий закон почне діяти з 19 квітня 2020 року та гармонізований зі стандартами ЄС. Разом з тим, питання ефективного моніторингу закупівель Держаудитслужбою залишається актуальним.

Парламент передбачив можливість приватизації 500 державних підприємств через систему електронних аукціонів ProZorro.Sale. У жовтні 2019 року Верховна Рада скасувала заборону на приватизацію низки ДП.

Від жовтня 2019 року набув чинності Кодекс з процедур банкрутства та було прийнято постанову Кабміну про проведення електронних аукціонів для продажу майна неплатоспроможних підприємств через систему ProZorro.Продажі.

Практика використання відкритих бюджетів помірно зростає. Зокрема, в Україні функціонує державний веб-портал бюджету для громадян. Уряд погодив склади наглядових рад у низці ДП, зокрема це «Адміністрація морських портів України», «Міжнародний аеропорт «Бориспіль», «Укрзалізниця», «Укргідроенерго». Проте за попередній рік процес створення наглядових рад у місцевих громадах при комунальних підприємствах суттєво не прискорився.

Але попри все не виконаними були такі рекомендації:

- забезпечення ефективної роботи реєстру бенефіціарів;
- посилення контролю за фінансуванням політичних партій;
- зміна способу формування органів суддівського самоврядування;
- повернення довіри до Спеціалізованої антикорупційної прокуратури;
- позбавлення СБУ та Нацполіції повноважень у сфері боротьби з економічною злочинністю;
- покарання винних в організації нападів на антикорупційних активістів.

Українці – одна із найнещасливіших націй світу. Наша країна ось вже багато років перебуває у «хвості» рейтингу «World Happiness Report», який проводиться під егідою ООН. В 2019 Україна посіла 133 місце в загальному списку із 156 країн.

Дослідження враховує шість основних критеріїв: ВВП на душу населення, тривалість життя, щедрість, соціальну підтримку, а також свободу і корупцію в частині їх впливу на ухвалення важливих життєвих рішень. Кожен із цих показників оцінюють за десятибальною шкалою і формують середній для країни бал. У першій трійці найщасливіших країн – Фінляндія, Данія, Норвегія. Цікаво також і те, що наші сусіди посіли більш високі позиції: Польща опинилася на 42 місці, Румунія – на 52-му, Росія – на 59-му, Молдова – на 66-му, і навіть Білорусь посіла 73 місце.

Українців робить нещасними багато факторів: війна на Донбасі, бідність, безробіття, корупція, рівень медицини тощо. Втім, найбільш серйозний фактор, який

впливає на наше сприйняття поняття «щастя», – загальний суспільний тренд на примарні перспективи майбутнього України.

Отже, Україна протягом своєї незалежності зробила чималий прогрес у більшості сфер економічного та соціального функціонування, однак вона продовжує відставати від більшості країн регіону, тому все ще потребує реформування, підвищення рівня інвестицій, змін законодавчої системи та врегулювання політичних суперечок.

3.2. Вплив трудової міграції на стан людського капіталу в країні

Міжнародна міграція – це переміщення людей через національні кордони. Еміграція – це міжнародна міграція з точки зору країни походження мігрантів. Емігрантські потоки – це переміщення емігрантів із загальним походженням або напрямками, а запаси емігрантів відносяться до кількості емігрантів, присутніх у пункті призначення [75]. Туристські та ділові поїздки не вважаються еміграцією, тоді як переміщення, що передбачають постійну зміну місця проживання, є. Міграція стала невід’ємною частиною існування глобалізованого світу, у тому числі трудова. Величезна кількість людей переїжджають до інших країн у пошуку роботи або вищої заробітної плати. Україна також долучена до цих процесів, тому слід визначити плюси та мінуси даного феномену. Отже, до плюсів слід віднести:

- міграція робочої сили зменшує напругу на ринку праці;
- опосередковане зменшення бідності;
- сприяє якості життя сімей-мігрантів;
- стимулює розвиток економіки за рахунок збільшення платоспроможного попиту;
- фінансові трансферти, пов’язані з міграцією та їх вплив на розвиток України, оскільки трансферти мігрантів в Україну становлять майже половину бюджету домогосподарств [77].

У той же час існують дуже вагомі мінуси даних процесів:

- кількість населення скорочується до того ж за рахунок людей працездатного віку;
- призводить до зменшення рівня народжуваності;
- відбувається відтік мізків з країни, що є найнебезпечнішим, якщо розглядати критерій людського капіталу, також держава зазнає збитків за умови, що освіта та отримання кваліфікації фінансувалося з бюджету країни, це те ж саме, що збитковість або нерентабельні інвестиції.

Трудова міграція має два «крила» – економічне і соціальне. Вони обидва, у міру своїх можливостей, «піднімають» Україну над прірвою соціальних проблем. Адже, незважаючи на усі ризики, негативи, трудова міграція завжди є одним із шансів свободи вибору Людини. Потенціал трудової міграції, який акумульований за межами української національної території, може «працювати» у реверсному режимі. Інституціоналізовані суб'єкти міграційних відносин через лобіювання інтересів мігрантів і української держави, взаємодію між собою, можуть призводити до продукування специфічних цілей, завдань, принципів організації своєї діяльності, набирати певних форм, властивостей виконувати специфічні функції, поставати як територіальні міграційні системи (ТМС).

Роль новітньої трудової міграції у забезпеченні сталості розвитку економіки української держави й суспільства може бути доволі велика. Це особливо проглядається крізь призму вивчення чинників економічної динаміки, котрі за своєю природою є соціально-економічними і мають багато спільного з принципами діяльності міжнародної організації праці (МОП). З кожним роком ця організація засвідчує цінність ідей, доводить їх прогресивність на шляху реалізації принципів колективної безпеки. Водночас, новітні глобалізаційні тенденції в економіці дають підстави стверджувати, що нова економічна рівновага, а з нею й стабілізація соціально-трудова відносин, вимагає ініціатив «знизу». Роль МОП у регулюванні процесів трудової міграції – очевидна. Це обумовлює і актуальність, і інтерес усіх зацікавлених сторін до їх вивчення.

Наукове видання дає змогу поглянути на місце України на глобальному ринку праці, ознайомитися зі станом української трудової міграції, її видами та

регіональними особливостями, пов'язаними з внутрішніми переміщеннями населення, військовим конфліктом на Донбасі, проблемами внутрішньо переміщених осіб (ВПО), міграційними освітніми трендами, соціальним захистом трудових мігрантів, а також зазирнути в майбутнє нових концепцій праці та зайнятості населення.

В останні роки міграція робочої сили призвела до скорочення робочої сили та зменшення кількості населення України. Наприклад, з 2013 по 2016 рік робоча сила у віці від 15 до 70 років в Україні скоротилася з майже 21 мільйона до 18 мільйонів осіб, тоді як кількість зайнятих та самозайнятих зменшилося відповідно на 2 млн. та 2,5 млн. осіб. За різними джерелами, кількість українців, які працюють за кордоном, становить щонайменше три-чотири мільйони [78].

Статистичні дослідження показали, що 27 % із 100 людей, що виїхали, або планують виїжджати шукають роботу, що вимагає високої кваліфікації за спеціальністю. До того ж частка чоловіків та жінок приблизно однакова.

Розглянемо топ-3 найбільш бажаніших країн у 2018 році для українського населення за кордоном:

- Польща – 40 %;
- Німеччина – 32 %;
- Італія – 17 [25].

Основною причиною інтелектуальної міграції виступає невелика матеріальна база науки, оскільки в Україні спостерігається катастрофічно недостатнє її фінансування. Таким чином, вченим та висококваліфікованим спеціалістам не надаються необхідні прийнятні умови для праці.

Міграція інтелектуального капіталу перебуває під впливом цілого спектру чинників. Серед них: різний рівень життя і матеріальної винагороди праці; регіональні особливості рівня безробіття у різних країнах; неможливість реалізувати потенціал в національній економіці; втеча від різного роду переслідувань (релігійних, расових, національних тощо); незахищеність результатів інтелектуальної роботи; кращі можливості для творчості і самореалізації; невизнання результатів праці інтелектуального працівника та ін. [54]

Серед факторів «переміщення» українських вчених на роботу за кордон можна назвати наступні:

- бажання і можливість покращити своє економічне становище за рахунок підвищення рівня зарплатні та інших надходжень, грантів;

- пошук кращих умов праці і життя за кордоном (більших можливостей в медичному обслуговуванні, соціальному страхуванні, пенсійному забезпеченні, у цілому – в соціальній сфері);

- страх залишитися на батьківщині без роботи з урахуванням тієї мінімальної уваги, яка приділяється зараз в Україні розвитку науки.

- відсутність перспектив професійного розвитку;

- проблеми підвищенням кваліфікації, можливостями участі в зарубіжних наукових конференціях і т.п.;

- відсутність можливості проводити серйозні наукові експерименти через те, що останнім часом фінансується в наукових організаціях лише зарплата, а от фінансування на матеріали та обладнання зменшується;

- недостатнє фінансове та науково-інформаційне забезпечення діяльності вчених;

- невисокий попит в Україні на наукоємну і високотехнологічну вітчизняну продукцію;

- падіння престижу науки в цілому в країні, що, виражається в прагненні молоді вступати в першу чергу у вузи, пов'язані з бізнесом, комерцією, і оминати вузи, що здійснюють підготовку спеціалістів за природничими, а також гуманітарними напрямками[12].

Наслідки міграції наукових та висококваліфікованих кадрів є значною проблемою для країн, що розвиваються. Адже на підготовку молодих, активних, кваліфікованих спеціалістів було вкладено значні кошти, тим самим створивши конкурентну перевагу для інших країн. Тобто країна не отримує віддачі від своїх вкладень у людський капітал.

Глобалізація світової економіки ставить на порядок денний інтернаціоналізацію освіти. Перед університетами стоїть завдання підготувати

випускника, здатного працювати в умовах професійної мобільності та міграції трудових ресурсів. Наприклад, Європейський Союз розглядає питання про стандартні мінімальні вимоги до освіти у зв'язку з мобільністю робочої сили. Відповідно до цього багато вузів переглядають свої навчальні плани.

У глобальній популяції студентів, які навчаються не в країнах свого громадянства, українці складають трохи більше, ніж соту частину. Аналіз кожної країни призначення дозволяє визначити, наскільки важливими для неї є саме українці. Вже традиційно частка українців серед іноземних студентів Польщі є доволі відчутною – 2016/2017 році вона склала 53%, значно випереджаючи другу за розміром діаспору, білоруських студентів, яка налічує майже 10%. У решті країн українці значно поступались іншим студентським діаспорам та складають частку до 7%. Наприклад, у Росії та Німеччині українські студенти становили 6,8% та 2,9% відповідно. Чехія та Угорщина, хоча й приваблюють чимало українців, є більш бажаними для молоді з балканських країн, тож українські студенти склали там 5,5% та 4,3% відповідно [14].

Так, порівняно з 2016 роком, у 2017 році кількість бажаючих виїхати за кордон зросла на 5%, а у 2018 – ще на 2%. Особливо бажають жити деінде мешканці західних областей – 41%, на півдні України таких 34%, у центральних та східних регіонах – по 33%.

Українські вчені, що працюють в європейських дослідних центрах, зазначають, що Україна повинна стати учасником загальноєвропейського ринку кваліфікованих кадрів і наукових розробок й орієнтуватися на ті його реальні потреби, які вона здатна задовольнити. Україна може використовувати дефіцит висококваліфікованих науково-технічних кадрів і небезпечний «відплив мізків» конвертувати у вигідний для країни, на цьому етапі розвитку, механізм експорту кваліфікованих кадрів. Такий експорт може бути рентабельним, він підвищить привабливість України для ЄС і забезпечить збереження і розвиток її науково-освітнього потенціалу, поки кваліфіковані кадри не будуть затребувані в країні у зв'язку з розвитком власної наукоємної промисловості. Пропонується створити на базі Академії наук Центр фундаментальної освіти, що доповнить систему вищої

освіти й дозволить використовувати потенціал академії для підготовки кадрів міжнародного рівня, орієнтованих, в основному, на відшкодування дефіциту таких кадрів у ЄС і, таким чином, на отримання доступу до європейських ресурсів для розвитку науково-освітнього потенціалу України. [19]

Забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної освіти та науки потребує вирішення таких проблем:

1. Визначення пріоритетних напрямів науково-технічних розробок у міжнародній системі поділу праці в науковій сфері;
2. Підвищення якості освіти і підготовки науково-освітніх кадрів; забезпечення належного фінансування наукових проектів;
3. Подолання розриву між академічною та університетською наукою;
4. Удосконалення правових механізмів співпраці освіти, науки та виробництва;
5. Узгодження навчальних планів і програм українських та зарубіжних ВНЗ та розвиток академічної мобільності студентів і викладачів;
6. Поліпшення організаційних механізмів експорту та імпорту освітніх послуг.

Для України серйозною проблемою є недостатня увага з боку держави до розвитку науково – технічної сфери та її фінансування. Так, незважаючи на усвідомлення проблем, які стоять перед науково-технічною сферою, в країні лише констатується необхідність підвищення ефективності бюджетного фінансування цього напрямку. Глобальна міграційна рухливість населення і чималі міграційні переміщення трудових ресурсів як усередині країни, так і за її межі яскраво віддзеркалюють ту ситуацію, що склалась нині у країні на національному і регіональних ринках праці.

За підрахунками на кінець 2018 року, зважаючи на дані Міністерства соціальної політики, за кордоном 3,2 мільйони українців були трудовими мігрантами. Надходження від мігрантів, що працювали за кордоном, за рік склали близько 11 мільярдів доларів. Отож рухаються трудові мігранти з України переважно до Польщі, близько 40% від всіх мігруючих. Також Росія утримувала наступну сходинку з відсотком 26. У Італії перебуває близько 11,3 %, а в Чехії –

9,4%. Слід зауважити, що напрямок Росії став не такий популярний останніми роками, з причини політичного конфлікту на Сході [78].

За підсумками 2018 року Україна має додатній міграційний баланс. За минулий рік країну відвідало 629276 тис. громадян [1], у той час як кількість емігрантів досягла 610687 тис. чоловік. Ці цифри можна порівняти з показниками 2017 року, коли було зафіксовано 442287 тис. іммігрантів та 439290 тис. осіб, що виїхали з країни. Поруч з тим, що збільшується кількість іноземців, які відвідують нашу країну все ж рівень емігрантів також продовжує рости.

В Україні протягом багатьох років, на різних історичних етапах, змінювалися вектори міграційних потоків та мотиви, що їх формують. Спонукальні мотиви міграції були досить різними. Якщо на початку незалежності міграція носила більше етнічний та релігійний характер, а основні міграційні потоки були спрямовані до Ізраїлю, Німеччини, Канади, то в період з середині 1990-х і у 2000-х рр. основною причиною міграції були економічні фактори, передусім низький рівень життя. У цей період починає зростати чисельність українців, які проживають на території ЄС. Зростання міграції відбувалося у 2008–2009 роках на тлі фінансової кризи. Пізніше на перший план серед міграційних мотивів виходили соціально-економічні фактори: бажання кращої реалізації, більшої заробітної платні тощо.

Укладання угод про малий прикордонний рух (з Угорщиною – 2007 р., з Польщею та Словаччиною – 2008 р., Румунією – 2014 р.) значно посилило мобільність українців у напрямку ЄС. Саме впровадження малого прикордонного руху дало можливість громадянам, які мешкають у прикордонній зоні без віз подорожувати до сусідніх держав на відстань від 30 км (Польща) до 50 км (інші сусідні держави). Наприклад, згідно з даними опитувань, мешканцями 30-кілометрової прикордонної зони здійснюється до 65 % перетинів кордону з Польщею [3]. Україну покидають не лише вихідці із Західної України, економічна ситуація в якій є складною, а й жителі східних областей, що дає підставу стверджувати: причина виїзду за кордон є не лише недостатність робочих місць, а й значна різниця в оплаті на батьківщині й за її межами.

Дослідження й опитування серед мігрантів свідчать про те, що відбувається зростання частки жінок у загальному міграційному потоці, спостерігається різне географічне спрямування саме жіночої міграції (Італія, Португалія, Польща) на відміну від чоловічої (Росія, Білорусь, Польща, Чехія), жінки-мігранти мають вищий, порівняно з чоловіками, середній вік (37,9 року проти 36,2 років), а також вони є більш освіченими (більша частина має вищу освіту) [4]. За визнанням видання Deutsche Welle, саме українські працівники зробили економіку Польщі найбільш динамічною в Європі, а Центральний банк Польщі в червні 2018 р. підвищив прогноз щодо зростання ВВП країни з 4 до 4.7 % за зниження інфляції до 2.3 % річних. На початок 2018 р. приблизно 20 % польських підприємств мали у своєму штаті співробітників-українців. Майже 50 % українських трудових мігрантів у Польщі працювали на великих підприємствах, 29 % – на середніх і лише 18 % – на дрібних. Водночас лише 4.7 % заробітчан працювали на мінімальну зарплату в 1.55 тис. злотих (приблизно 11.6 тис. грн), а 45 % заробляли понад 3 тис. злотих (22.6 тис. грн).

Серед міграційних потоків за регіонами проживання емігрантів також відбуваються певні зміни. Традиційно більш залучений до зовнішньої трудової міграції західний регіон країни (Закарпатська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська області) – 57,4 % від загальної чисельності трудових мігрантів. На заробітках за кордоном перебуває 12,9 % працездатного населення західних областей, що пояснюється географічним межуванням із кількома європейськими країнами та високим ступенем насичення ринку праці в регіоні. Натомість найменш залучені до міграційних процесів жителі північного регіону, частка яких серед трудових мігрантів – 5,7 %, або 1,7 % працездатного населення цих областей [95].

Можливі шляхи вирішення проблем:

1. На національному рівні в Україні ініціювати активну співпрацю профспілок, роботодавців та органів державної влади у вирішенні питань, пов'язаних з трудовою міграцією. Також забезпечити їх спільну та солідарну участь у реформуванні міграційної політики України;

2. Реформувати міграційну політику України, аналізувати, контролювати та впливати на міграційні потоки на основі принципів системного підходу, своєчасності та раціональності. Це, у свою чергу, призведе до пом'якшення негативних наслідків еміграції трудових ресурсів з України. Діяльність суб'єктів, які займаються регулюванням трудової міграції, повинна бути прозорою та підлягати громадському моніторингу;

3. Більш широко брати участь у діяльності з підвищення обізнаності потенційних та існуючих українських трудових мігрантів;

4. Окрім ряду досягнень у розвитку соціального діалогу в Україні, продовжувати вдосконалювати національне законодавство, щоб регулювати питання трудової міграції та зменшити вплив основних факторів, що впливають на трудову міграцію (підвищення рівня заробітної плати в країні перебування та їх вищий рівень життя в цілому);

5. На міжнародному рівні посилити співпрацю з країнами ЄС та продовжувати як двосторонні відносини, так і підтримку багатостороннього діалогу з питань впровадження реформ;

6. Продовжувати працювати над підписанням та ратифікацією ключових конвенцій ООН та МОП, а також додаткових конвенцій МОП про трудову міграцію, які Україна досі не прийняла. Наприклад, Україна ще не ратифікувала Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих – мігрантів та членів їх сімей та Конвенцію про міграцію для зайнятості 1949 р.;

7. Угоди про потреби та захист українських робітників у країнах перебування мають стати важливим елементом. Формат цих угод повинен зосереджуватися на питаннях стосунків із країнами призначення українських мігрантів, де українська трудова міграція численна. В даний час в Україні немає таких угод з Італією, Грецією (розробляється Меморандум про співпрацю між Міністерством соціальної політики України та Міністерством праці, соціального захисту та соціальної солідарності Греції), Фінляндією, Німеччиною (Угода між Україною та ФРН розробляється), Румунією та ін. Активізувати переговорний процес із країнами,

зацікавленими в організованій тимчасовій міграції українських фахівців для укладення угод про соціальне забезпечення, включаючи гарантії захисту їх прав;

8. У свою чергу, українським профспілкам доцільно в майбутньому розвивати комунікаційні мережі за участю профспілок та інших соціальних партнерів приймаючих країн з метою захисту прав та представництва інтересів трудових мігрантів у країнах призначення. Таким чином, профспілки зможуть посилити свій вплив на регуляторні процеси трудової міграції на благо всіх сторін у країнах призначення та походження [91];

9. Запровадити комплексне регулювання трудової міграції на міжнародному рівні – ефективне співробітництво між різними міністерствами та органами державної влади та соціальними партнерами. Продовжувати роботу над розвитком ефективного міжінституційного співробітництва між країнами Східного партнерства Грузією, Молдовою та Україною, а також над впровадженням міжвідомчої координації відповідно до кращих європейських практик. Вищезазначені рекомендації для України також актуальні для сусідніх країн Східного партнерства Грузії та Молдови. Організації громадянського суспільства в Молдові, Грузії та Україні повинні співпрацювати, а також координувати свої дії з урядами, щоб забезпечити привабливість їхніх національних ринків праці та створення належного рівня заробітної плати.

Масштаби зовнішньої трудової міграції свідчать про недосконалість сформованих в українському суспільстві соціальних ліфтів і недостатні умови для самореалізації працівників. Доказом цього є зростання кількості молодих людей, які виїжджають у пошуках роботи за кордон, а також трансформація тимчасової трудової міграції на постійну. У масштабі міжнародної економіки міграційні процеси є позитивним явищем. Проте для країни-донора, якою слугує наша держава, міграція має цілу низку загроз і ризиків (відтік із країни трудових ресурсів, погіршення статево-вікової структури населення, зниження інноваційно-інтелектуального потенціалу країни та ін.), на які поки що держава не зважає, можливо, через те, що не відчуває дефіциту цього ресурсу. Безумовно, процеси міграції зупинити неможливо, проте можна їх скорегувати. Лише глибокі реформи у

всіх сферах (економіка, освіта, медицина, судова система тощо) та покращення рівня життя населення буде сприяти скороченню процесів міграції в Україні.

Оскільки, з точки зору індивіда, еміграція в економічному сенсі має багато переваг і на фоні погіршення економічної ситуації та наростання соціальної напруги в Україні кількість охочих виїхати в пошуках кращої долі постійно збільшується, існує загроза ще більшої активізації процесів еміграції. Тому для мінімізації негативних наслідків міграції необхідними є побудова конкурентоспроможної економіки через здійснення справжніх економічних реформ та євроінтеграційний курс країни водночас із формуванням відповідної міграційної політики, в основі якої лежить орієнтація на збереження та покращання характеристик трудового потенціалу на національному ринку праці, що може покращити міграційні тенденції, знизити рівень еміграції, сприяти поверненню висококваліфікованих кадрів та молоді.

3.3. Стратегічні пріоритети політики розвитку людського капіталу в Україні

17 цілей сталого розвитку (ЦСР) є частиною Порядку денного в галузі розвитку на період до 2030 року, прийнятого світовими лідерами на історичному Саміті ООН у вересні 2015 року. Глобальні цілі офіційно вступили в силу 1 січня 2016 року. Протягом наступних п'ятнадцяти років країни будуть спрямовувати свої зусилля на подолання всіх форм бідності, на боротьбу з нерівністю та на усунення негативних проявів кліматичних змін.

ЦСР спираються на успіх Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ) і продовжують їх, щоб подолати всі форми бідності. Нові цілі унікальні тим, що закликають до дій всі країни – бідні, багаті і з середнім рівнем доходу – щоб сприяти процвітанню та захисту планети. У цілях визнається, що подолання бідності повинно реалізовуватися спільно із стратегіями, що сприяють економічному зростанню і задовольняють ряд соціальних потреб, включаючи освіту, охорону здоров'я,

соціальний захист, а також можливості працевлаштування, боротьбу з кліматичними змінами та захист навколишнього середовища.

Хоча 17 ЦСР не є юридично обов'язковими, очікується, що уряди візьмуть на себе відповідальність і створять національні умови для їх досягнення. Країни несуть основну відповідальність за подальшу діяльність та аналіз досягнутого в реалізації цих цілей, що потребує якісного, доступного та своєчасного збору даних. Регіональні заходи з контролю та аналізу будуть ґрунтуватися на аналізах на національному рівні та сприятимуть подальшій діяльності та аналізу на глобальному рівні.

Отже, головні Цілі сталого розвитку, які безпосередньо пов'язані з людським розвитком і адаптовані до України і вимоги на національному рівні:

1. Подолання бідності у всіх її проявах. Скоротити в 4 рази рівень бідності, зокрема шляхом ліквідації її крайніх форм, збільшити охоплення бідного населення адресними програмами соціальної підтримки, підвищити життєстійкість соціально вразливих верств населення.

2. Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства. У тому числі забезпечити доступність збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення; підвищити вдвічі продуктивність сільського господарства, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій; забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель та ґрунтів, насамперед за рахунок використання інноваційних технологій; знизити волатильність цін на продукти харчування.

3. Міцне здоров'я та забезпечення здорового способу життя. При цьому:

3.1. Знизити материнську смертність.

3.2. Мінімізувати смертність, якій можна запобігти, серед дітей віком до 5 років.

3.3. Зупинити епідемії ВІЛ/СНІДу та туберкульозу, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик та засобів лікування.

3.4. Знизити передчасну смертність від неінфекційних захворювань.

3.5. Знизити на чверть передчасну смертність населення, у тому числі за рахунок упровадження інноваційних підходів до діагностики захворювань.

3.6. Знизити рівень отримання тяжких травм і смертності внаслідок ДТП, у тому числі за рахунок використання інноваційних практик реанімування, лікування та реабілітації постраждалих унаслідок ДТП.

3.7. Забезпечити загальну якісну імунізацію населення з використанням інноваційних препаратів.

3.8. Знизити поширеність тютюнокуріння серед населення з використанням інноваційних засобів інформування про негативні наслідки тютюнокуріння.

3.9. Здійснити реформу фінансування системи охорони здоров'я.

4. Сталий розвиток міст та спільнот :

4.1. Забезпечити доступність житла.

4.2. Забезпечити розвиток поселень і територій виключно на засадах комплексного планування та управління за участю громадськості.

4.3. Забезпечити збереження культурної і природної спадщини із залученням приватного сектору.

4.4. Забезпечити своєчасне оповіщення населення про надзвичайні ситуації з використанням інноваційних технологій.

4.5. Зменшити негативний вплив забруднюючих речовин, у т. ч. на довкілля міст, шляхом використання інноваційних технологій.

4.6. Забезпечити розробку і реалізацію стратегій місцевого розвитку, спрямованих на економічне зростання, створення робочих місць, розвиток туризму, рекреації, місцевої культури і виробництво місцевої продукції.

5. Якісна освіта, у тому числі такі необхідні фактори :

5.1. Забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей та підлітків.

5.2. Забезпечити доступність якісного дошкільного розвитку для всіх дітей.

5.3. Забезпечити доступність професійної освіти.

5.4. Підвищити якість вищої освіти та забезпечити її тісний зв'язок з наукою, сприяти формуванню в країні міст освіти та науки.

5. 5. Збільшити поширеність серед населення знань і навичок, необхідних для отримання гідної роботи та підприємницької діяльності.

5. 6. Ліквідувати гендерну нерівність серед шкільних учителів.

5.7. Створити у школах сучасні умови навчання, включаючи інклюзивне, на основі інноваційних підходів.

За позитивними сценаріями збалансованого розвитку, головні якісні відмінності національної економіки полягатимуть у сформованості таких її характеристик, як висока технологічність і соціальна відповідальність. Така економіка генеруватиме високий попит на висококваліфікованих фахівців, акумулюватиме значні фінансові ресурси і трансформуватиме їх на інноваційній основі в довгострокові інвестиції. За висновками Інституту суспільно-економічних досліджень (ІСЕД), інструментами забезпечення припливу значного інвестиційного ресурсу та інноваційних ідей, а, отже, і зміни моделі економіки та управління, мають стати чотири комплементарні реформи:

- зміна структури економіки України;
- реформа фінансового сектора;
- інвестиційна реформа;
- реформа системи управління.

Фахівцями ІСЕД запропоновано матрицю видів економічної діяльності, де сучасні сектори національної економіки згруповано в чотири квадранти з урахуванням сформованості двох ключових характеристик : високотехнологічності й конкурентоспроможності як визначальних умов вибору інструментів державного регулювання щодо підтримки і стимулювання розвитку відповідних видів економічної діяльності. Першу групу «стратегічні лідери» формують аерокосмічна галузь та ІТ-галузь. Державна підтримка для цієї групи є максимальною й різноманітною: пряме фінансування, податкові пільги для стимулювання найму висококваліфікованих кадрів та інвестицій в інновації, розширення наукових

досліджень і розробок, здешевлення кредитів за допомоги існуючих і новостворених інституцій та інструментів розвитку.

До другої групи «потенційні лідери» належать такі галузі, як фармацевтика чи виготовлення електронних та оптичних виробів. Щодо пріоритету спеціалізації високотехнологічних виробництв – держава зацікавлена в їх майбутньому розвитку без винятку, водночас нині вони ще не мають ринків збуту.

Третя група «поточні лідери» є основою сучасної національної економіки. Це сільське господарство і металургійна промисловість, при цьому додана вартість, яку вони генерують, відносно низька. Відтак ці сектори не потребують особливої державної підтримки за умови сформованості сильних позицій на зовнішніх ринках, і державі важливо забезпечити умови для їх розвитку. У таких галузях, як, наприклад, металургія, держава має сприяти переоснащенню виробництва в напрямі посилення енергоефективності й конкурентоспроможності.

Четверта група «проблемні сфери» – це галузі гірничого видобування, текстильне виробництво, а також виробництво автотранспортних засобів. Ці види економічної діяльності нині не генерують високої доданої вартості, але мають сформований потенціал внутрішнього попиту, тому мають бути підсилені задля розвитку внутрішнього ринку або через модернізацію перейти до іншої групи.

Україна може продовжувати займати нішу в міжнародному поділі праці, виходячи з пріоритетів короткострокового періоду та підтримуючи розвиток видів економічної діяльності групи «поточні лідери», які втілюють конкурентні переваги чинників географічного розташування та природних ресурсів.

Потенційно важливими для України є такі напрями:

1. Адитивні технології, нові нано- та біоматеріали, відновлювальні джерела енергії, високоавтоматизовані виробництва.
2. Роботизація (технології штучного інтелекту та інтелектуальних систем).
3. Інформатизація (хмарні технології, мобільний зв'язок та портативні комп'ютери нових поколінь).
4. Гуманізація (генна інженерія, нано- та біофармакологія, синтетична біологія).

5. Екологізація (низьковуглецеві безвідходні виробництва, технологія відновлення екосистем і контролю забруднення).

Виходячи з концепту збалансованого розвитку України на основі посилення існуючого потенціалу для побудови нових стратегічних потужностей, драйверами майбутнього інноваційного стрибка мають стати види економічної діяльності груп «стратегічні лідери» та «потенційні лідери», які будуть доповнюватися новими видами економічної діяльності відповідно до реалізації пріоритетних напрямів науково-технічного й технологічного розвитку. Їх домінування в довгостроковій перспективі забезпечить якісну зміну параметрів національної економіки, водночас це можливо лише через розвиток людського капіталу на основі втілення принципів інноваційності, сталості та участі всіх верств населення.

Такий висновок підсилюють результати форсайтних досліджень, за якими в довгостроковій перспективі головний параметр національної економіки – її зростання – забезпечуватимуть високотехнологічні види економічної діяльності груп «стратегічні лідери» та «потенційні лідери», їх внесок в економічне зростання до 2030 р. може становити 50 %. Це уможливить висока якість людського капіталу та його реалізація за принципами інноваційності, сталості та участі всіх верств населення – через зайнятість і самозайнятість у високотехнологічних видах економічної діяльності, а також як платоспроможних споживачів, що здатні сформувати стійкий попит на інноваційну продукцію та послуги на внутрішньому ринку.

За результатами SWOT-аналізу згідно з методологією «Форсайт», ідентифіковані такі сильні сторони національної економіки:

1. Наявність багатогалузевої інфраструктури (військово-промисловий комплекс, авіакосмічна промисловість, корабле-, енерго- й машинобудування, гірничо-промисловість, транспортне машинобудування) як основи перебудови економіки за кластерним принципом, що деталізовано в Частині III Доктрини. За останні п'ять років промисловий сектор національної економіки створює одну шосту українського ВВП: у 2012 р. частка продукції видобувної та переробної промисловості у ВВП становила 18,2 %, у 2016 р. – 17,5 %.

2. Наявність освіченого працездатного людського капіталу, що засвідчує 34 рейтингова позиція України зі 140 країн за рейтингом Всесвітнього економічного форуму. Зокрема щодо «Якості математичної та фундаментальної природничої підготовки» – 27 рейтингова позиція, за «Охопленням вищою освітою» – 11 рейтингова позиція, за наявністю вчених та інженерів – 29 місце, тоді як за рівнем початкової освіти – лише 51 рейтингова позиція.

3. Сировинно-ресурсна база для атомної, відновлюваної енергетики й точного приладобудування. У надрах України виявлено майже 20 тис. родовищ, з яких 8290 за 98 видами мінеральної сировини мають промислове значення. З видобутком і використанням корисних копалин пов'язано майже половину промислового потенціалу країни (48 %), особливо в точному приладобудуванні, а також тут зайнято до 20 % її трудових ресурсів. Ці показники наближаються до показників розвинених країн, де функціонує потужне гірниче видобування.

4. Вигідне географічне розташування в євразійському просторі, де в середньо-й довгостроковій перспективі вагомість транспортних коридорів лише зростатиме.

5. Унікальні чорноземи у світовому масштабі – на території України, яка обіймає майже 0,5 % земної суші, знаходиться близько 20 % світових чорноземів. Їхню вагомість підсилюють висока природна родючість, потужний потенціал виробництва рослинної продукції, розгалужена система магістральних каналів зрошення, зональне наукове забезпечення рослинництва.

6. Один з найбільших ринків у Європі з понад 40 мільйонами споживачів. Україна може досягти успіху в міжнародному поділі праці, виходячи з її географічного розташування, наявного людського потенціалу та природних ресурсів, розвиваючи такі сектори національної економіки:

- аграрний;
- військово-промисловий;
- інформаційно-комунікаційних технологій.

Очікується, що ці три сектори у 2020 р. забезпечать внесок у загальне зростання економіки на рівні 43 %, а до 2030 р. цей внесок зросте до 53 %. Водночас до 2020 р. внесок у зростання економіки низькотехнологічних і сировинних видів

економічної діяльності становитиме 35 %, але до 2030 р. він має скоротитися до 5 %. Отже, існуюча структура національної економіки та традиційна модель управління не спроможні забезпечити збалансований розвиток і зростання ВВП прискореними темпами.

Першим аспектом, який необхідно покращувати є добробут та розвиток соціальної сфери. Початкові кроки повинні включати стратегічні рішення у трьох ключових сферах:

1. Ефективне реагування та профілактичні заходи щодо неефективності державного управління:

- усунути недоступність фінансових ресурсів та інвестицій шляхом адаптації кредитного механізму;

- зменшити критичну величину та рівень втрат людського капіталу через неефективного та неефективного розподілу національного багатства;

- виключити невідповідність управління очікуванням суспільства.

2. Адаптація до нових тенденцій попиту у світовій економіці разом із стимулюванням розвитку внутрішнього ринку.

3. Створення та розвиток галузей з високою доданою вартістю. Усі галузі економіки потребують значних інвестицій для технологічного оновлення та підвищення продуктивності праці.

Має бути створений ряд вимог до сталого розвитку національної економіки, а саме:

- розвиток технологічних галузей,

- розумний розподіл,

- справедливий обмін та споживання,

- принципи розумного, стійкого та всеосяжного зростання в процесі розповсюдження знань та інновацій, ефективної експлуатації ресурсів,

- стимулювання економіки в результаті роботи механізмів: «Соціальний договір», «Розвиток творчої індустрії», «Ефективна реалізація людського та соціального капіталу», «Диверсифікація фінансових фондів».

Крім того обов'язковими є наступні рекомендації стосовно розвитку науки :

1. Грамотний підхід до мотивації дослідника до роботи у пріоритетних галузях світової науки з метою виявлення перспектив розвитку української науки.

2. Горизонтальний підхід до оцінки ефективності: 1 рік, 5 років, 20 років. Звіти про оцінку повинні надаватися щорічно або кожні два роки.

3. Персоніфікований підхід, коли вчений-дослідник є генератором та прийняттям інновацій, а також особистою відповідальністю та підзвітністю.

4. Незалежний наукометричний моніторинг публікацій як необхідна умова фінансування наукових проектів, програм, напрямків (впровадження метрики снігової кулі).

5. Врахування воєнного стану в країні, накопичення коштів, цільових державних грантів та фінансування оборонно-інтенсивних районів, виконання програми «Економія та цільове ефективне використання кожної гривні кожного платника податків».

6. Виключення ролі та участі адміністративного та управлінського персоналу в наукових проектах, використання ролі окремого дослідника в індивідуальній та колективній формах науково-дослідної діяльності.

7. Впровадження інструменту «персональної відповідальності» за невірну або недостовірну інформацію (у звітах, заявах, науково-технічній документації), за неналежне або неефективне витрачання державних коштів. Це передбачає механізм набуття особистої відповідальності (наприклад, відкликання від дзвінка, відсутність заявки на певний період (до п'яти років) та вирівнювання всієї звітної інформації).

8. Сучасну модель української науки можна охарактеризувати як соціально орієнтовану пострадянську модель. Він функціонує на принципах, які не відповідають порядку денному національної економіки та суспільства. У наступні десять років ретроспективну - репродуктивну модель науки в Україні потрібно перетворити на перспективну - інноваційну (як у США, Великобританії, Ізраїлі, Франції).

9. Обладнання та машини, придбані науково-дослідними установами за рахунок державних коштів або в рамках державних замовлень, повинні використовуватися на безоплатній основі науковими консорціумами, які працюють

за державними грантами. Використання державних грантів для ремонту, використання або придбання додаткових матеріалів для такого обладнання повинно бути заборонено.

10. Українська суспільна наука повинна стати конкурентоспроможною діючим аналітичним неурядовим організаціям, які фінансуються іноземними донорами для проведення аналізу ситуації в Україні. У суспільствознавчих дослідженнях в Україні існує нагальний заклик до переходу та структурної перебудови з часом. Повинна відбуватися реструктуризація: від інститутів до лабораторій (розгорнутих, найвищих науковців), центрів у кореспондентських державних установах та університетах.

Висновки до розділу 3

У цілому Україна має значний потенціал у розвитку науки, техніки, інноваційної складової, розвитку людського капіталу. Поряд з цим існує ряд факторів, що утримують її від зростання. Аналізуючи міжнародні рейтинги, та оцінки по критеріям можна чітко зрозуміти проблемні зони та спрогнозувати шляхи їх можливого вирішення. Прозиції України у міжнародних рейтингах різні, але знаходяться переважно в середині списку.

Ще однією важливою проблемою є міжнародна міграція, що доторкнулася України також та значно вплинула на формування людського капіталу в країні та його нагромадження в негативному аспекті. Для зміни умов функціонування сучасних міграційних процесів, країна має зробити значні реформи та перетворення у всіх галузях, що стосуються соціального та економічного розвитку.

ВИСНОВОК

Глобалізація сучасного економічного розвитку все більш загострювала проблеми збереження рівноваги між головними економічними регіонами світу (Північ-Південь, Схід-Захід тощо). Незаперечна необхідність практичних кроків щодо зміни ситуації на краще призвела до принципово нової та фундаментальної стратегії економічного зростання, в основу якої було покладено ідею динамічної рівноваги. Однак сучасні умови господарювання висувають нові вимоги до функціонування економічної системи, найголовніше – це пошук ідеального стану, коли економічна система і зовнішнє середовище, перебуваючи в постійній і складній взаємодії та впливаючи один на одного, забезпечували б країні належний рівень її розвитку. Головний фактор, що визначає конкурентоспроможність країн на сучасному етапі розвитку – людський капітал. У теоретичному аспекті слід розрізняти поняття «людський капітал» за трьома рівнями:

1. На особистісному рівні людським капіталом називаються знання та навички, які людина здобула шляхом освіти, професійної підготовки, практичного досвіду (використовуючи при цьому свої природні здібності) і завдяки яким вона може надавати цінні виробничі послуги іншим людям. На цьому рівні людський капітал можна порівняти з іншими видами особистої власності (майно, гроші, цінні папери), яка приносить доходи, і ми називаємо його особистим, або приватним людським капіталом;

2. На мікроекономічному рівні людський капітал являє собою сукупну кваліфікацію та професійні здібності всіх працівників підприємства, а також здобутки підприємства у справі ефективно організації праці і розвитку персоналу. На цьому рівні людський капітал асоціюється з виробничим і комерційним капіталом підприємства, бо прибуток отримується від ефективного використання усіх видів капіталу;

3. На макроекономічному рівні людський капітал включає накопичені вкладення в такі галузі діяльності, як освіта, професійна підготовка і перепідготовка,

служба профорієнтації та працевлаштування, оздоровлення тощо, є суттєвою частиною національного багатства країни, і ми називаємо його національним людським капіталом. Цей рівень включає всю суму людського капіталу всіх підприємств та усіх громадян держави (без повторного рахунку), так як і національне багатство включає багатство всіх громадян і всіх юридичних осіб.

Отже, людський капітал – це сформований і розвинутий у результаті інвестицій і накопичений людиною (людьми) певний запас здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, який цілеспрямовано використовується в тій чи іншій сфері економічної діяльності, сприяє зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливає на зростання доходів свого власника, прибутку підприємства та національного доходу.

Людський капітал в економічному вимірі найпростіше відслідкувати за допомогою Індексу людського розвитку – це статистичний показник (складений індекс), розроблений Організацією Об'єднаних Націй для оцінки соціального та економічного розвитку країн світу. ІЛР розглядає три показники людського розвитку, а саме – тривалість життя, освіта та дохід на душу населення.

Фактичним лідером рейтингу у 2019 році є Норвегія з рейтинговим балом 0,954, при цьому очікувана тривалість життя 82,3; очікувані роки навчання – 18,1; а фактичні роки витрачені на навчання – 12,6; ВВП на душу населення – 68,059 дол. США. Якщо говорити про Україну, то у 2019 році Україна зайняла лише 88 позицію, але попри це відноситься до категорії з високим розвитком та отримала оцінку – 0,750. Оскільки, вперше даний рейтинг було складено у 1990 році, то Україна тоді отримала лише 0,705 балів, що вказує на прогрес. Тобто за період від 1990 року до 2019 країна збільшила показник на 6,3 %. Всі компоненти закріплюється, а саме очікувана тривалість життя зросла на 2,1 роки, тривалість навчання, що очікується також трансформувалась у показник на 2,2 роки більший. Але існує проблема, що стосується складової добробуту, а саме валовий внутрішній продукт на душу населення скоротився аж на 25,6 % (на чверть), що говорить про негативні економічні явища. Звісно, що аналізуючи людський капітал нас цікавить Україна в першу чергу. Важливий показник, що характеризує можливості до розвитку є

добробут. У 2018 році валовий внутрішній продукт України з критерієм на душу населення становив 3,110 тис. доларів. Для порівняння для країн, що розвиваються притаманний показник в середньому – 5,490 доларів, крім того середній рівень по світу досягає значення – 11,730 доларів, у розвинених країн зупинився на рівні - 48,970 доларів.

Оскільки, одним із аспектів творення людського капіталу загалом є освіта, то доцільно сказати, що США є лідером в фінансуванні на державному рівні науково - освітньої системи. Загалом дискреційне та обов'язкове фінансування забезпечило 189,4 мільярда доларів допомоги на освіту у 2019 фінансовому році, з яких 129,5 мільярда доларів фінансували нові гранти, позики та допомогу на навчання.

Саме освіта формує інтелектуальний капітал, який є ще одним важливим елементом дослідження. Інтелектуальний капітал – це капітальна власність, яка базується на знаннях. Економічне зростання та розвиток покладається на використання творчої діяльності людини у всьому спектрі інновацій за рахунок виробництва за рахунок створення нових технологій та нових фірм до нових та вдосконалених процесів, більш ефективної системи виготовлення та виробництва та підвищення ефективності надання послуг. Є три основних фактори, які відносять до формотворчих елементів креативності – талант, технології, толерантність.

Всі перелічені вище фактори впливають на формування людського капіталу як чинника конкурентоспроможності. Конкурентоспроможність країн світу на сучасному етапі найпростіше прослідкувати через міжнародні рейтинги. Одним із найвідоміших рейтингів є Індекс міжнародної конкурентоспроможності країн. Із оцінкою в 2019 році 84,8 із 100, Сінгапур є країною, що знаходиться найближче до кордону конкурентоспроможності. Країна займає перше місце за рівнем інфраструктури, охорони здоров'я, функціонування ринку праці та розвитку фінансової системи. Очолювані Сінгапуром, Східна Азія та Тихоокеанський регіон є найбільш конкурентоспроможними у світі, за ними слідує Європа та Північна Америка.

Наступним важливим показником є Індекс інновацій. Саме завдяки ньому можна зрозуміти ситуацію з креативним капіталом в країні та базою для його розвитку.

Україна мала досить нестабільне положення останніми роками в глобальному рейтингу інновацій, який аналізує 80 показників інноваційного розвитку, у тому числі, рівень освіти, політичну сферу, рівень розвитку інфраструктури). Україна займала у 2017 році – 50 позиція, а 2018 року піднялася аж на 43 місце, у 2019 році опустилася на 49 місце з 129 країн світової спільноти. У 2019 році, до того ж, серед лідерів рейтингу – Швейцарія, Швеція і США. Загалом існує величезна кількість рейтингів, де є оцінка України, та позиції в кожному із них мають значні розбіжності.

Основною проблемою, яка виникла для економічного стрімкого розвитку стала міграція українського населення за кордон, яка, щоправда, мала зменшення у 2019 році, але незначне. Для того, щоб уникнути відтоку мізків необхідно ввести ряд змін. У «Програмі сталого розвитку до 2030 року» йдеться про рівномірніший розподіл переваг від розвитку серед різних груп і поколінь. У доповіді наводяться рекомендації щодо переорієнтації політики з метою забезпечення того, щоб прогрес досяг тих верств населення, які відстали найбільше, а також наводяться декілька позитивних прикладів у цьому регіоні. Україна затвердила та запроваджує комплексний пакет важливих реформ, таких як реформи у сфері охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення, земельна реформа та децентралізація, реформи у сфері державного управління, боротьба проти корупції, реформи правоохоронних органів, а також багато інших змін.

Першим аспектом, який необхідно покращувати є добробут та розвиток соціальної сфери. Початкові кроки повинні включати стратегічні рішення у трьох ключових сферах:

1. Ефективне реагування та профілактичні заходи щодо неефективності державного управління:

- усунути недоступність фінансових ресурсів та інвестицій шляхом адаптації кредитного механізму;

- зменшити критичну величину та рівень втрат людського капіталу через неефективного та неефективного розподілу національного багатства;

- виключити невідповідність управління очікуванням суспільства.

2. Адаптація до нових тенденцій попиту у світовій економіці разом із стимулюванням розвитку внутрішнього ринку.

3. Створення та розвиток галузей з високою доданою вартістю. Усі галузі економіки потребують значних інвестицій для технологічного оновлення та підвищення продуктивності праці.

Має бути створений ряд вимог до сталого розвитку національної економіки, а саме:

- розвиток технологічних галузей,
- розумний розподіл,
- справедливий обмін та споживання,
- принципи розумного, стійкого та всеосяжного зростання в процесі розповсюдження знань та інновацій, ефективної експлуатації ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амосов О., Дегтяр А. Формування людського капіталу в умовах інноваційної економіки: методологічний аспект / О. Амосов, А. Дегтяр // Публічне управління: теорія та практика: збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х.: Видавництво «ДокНаукДержУпр». — 2019. — № 3 (7). — С. 164—172.4.
2. Верхоглядова Н.І. Людський капітал і показники економічного зростання / Н.І. Верхоглядова // Економіка та держава: Міжнародний науково - практичний журнал. — 2017. — № 1. — С. 84—86.
3. Геєць В.М. Соціально - економічний стан України: наслідки для народу та держави: Національна доп. / За заг. ред. В.М. Геєця, А.І. Даниленка, М.Г. Жулинського, Е.М. Лібанової, О.С. Оніщенка. — К.: НВЦ НБУВ, 2019. — 687 с.
4. Ніколайчук М.В. Еволюція знань в системі рушійних сил економічного розвитку // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. — Хмельницький. — 2017. — № 1. — С. 206-210.
5. Райзберг, Б.А. Сучасний економічний словарь [Текст] / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. — М.: Инфра-М, 2018. — 395 с.
6. Abramowitz, Moses (1957) «Resources an Output Trends in the United States since 1870.» American Economic Review, 46, pp. 5-23.
7. Acemoglu Daron (2018) «Why do New Technologies Complement Skills? Directed Technical Change and Wage Inequality». Quarterly Journal of Economics, 113, pp. 1055-1090.
8. Acemogl Daron (2018) «Technical Change, Inequality and the Labor Market.» Journal of Economic Literature, 40(1), 7-72.
9. Acemoglu, Daron (2017) «Directed Technical Change». Review of Economic Studies, 69, pp. 781-809.
10. Acemoglu, Daron (2019) «Patterns of Skill Premia». Review of Economic Studies, 70, pp. 199-230.

10. Aghion, Philippe and Peter Howitt (2019) «Growth with Quality-Improving Innovations: An Integrated Framework». In Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) *Handbook of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam, pp. 67-110.
11. Aghion, Philippe, Christopher Harris, Peter Howitt and John Vickers (2016) «Competition, Imitation, and Growth with Step-by-Step Innovation». *Review of Economic Studies*, 68, pp. 467-492.
12. Barro, Robert J. and Jong-Wha Lee (2018) «International Data on Educational Attainment: Updates and Implications». *Oxford Economic Papers*, 53, pp. 541-563.
13. Barro, Robert J., N. Gregory Mankiw, and Xavier Sala-i-Martin (1995) «Capital Mobility in Neoclassical Models of Growth». *American Economic Review*, 85, pp. 103-115.
14. Benabou, Roland (2019) «Unequal Societies: Income Distribution and the Social Contract». *American Economic Review*, 90, pp. 96-129.
15. Benhabib, Jess and Mark M. Spiegel (2015) «Human Capital and Technology Diffusion» in Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) *Handbook of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam, pp.935-966.
16. Bils, Mark and Peter Klenow (2019) «Does Schooling Cause Growth?» *American Economic Review*, 90(5), pp. 1160-1183.
17. Bourguignon, Francois and Thierry Verdier (2019) «Oligarchy, Democracy, Inequality and Growth». *Journal of Development Economics*, 62, pp. 285-313.
18. Caputo, Michael (2015) *Foundations of Dynamic Economic Analysis: Optimal Control Theory and Applications*. Cambridge University Press, Cambridge UK.
19. Card, David (1999) «The Causal Effect of Education on earnings». In Ashenfelter, Orley and David Card (editors), *Handbook of Labor Economics*, vol. 3A. North-Holland, Amsterdam, pp. 1801-1863.
20. Caselli, Francesco (2015) «Accounting for Cross-Country Income Differences» in Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) *Handbook of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam, pp. 680-743.

21. Caselli, Francesco and Wilbur John Coleman (2001) «The U.S. Structural Transformation and Regional Convergence: A Reinterpretation». *Journal of Political Economy*, 109(3), pp. 584-616.
22. Caselli, Francesco and Wilbur John Coleman (2019) «The World Technology Frontier». *American Economic Review*, in press.
23. Diewert, W. Erwin (1976) «Exact and Superlative Index Numbers». *Journal of Econometrics*, 4, pp. 115-146.
24. Dinopolous, Elias and Peter Thompson (2018) «Schumpeterian Growth Without Scale Effects». *Journal of Economic Growth*, 3, pp. 313-335.
25. Diwan, Ishac and Dani Rodrik (2018) «Patents, Appropriate Technology, and North-South Trade.» *Journal of International Economics*, 30, pp. 27-48.
26. Dixit, Avinash K. and Joseph E Stiglitz (1977) «Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity». *American Economic Review*, 67, pp. 297-308.
27. Doepke, Matthias and Fabrizio Zilibotti (2017) «The Macroeconomics of Child Labor Regulation». *American Economic Review*, 95.
28. Domar, Evsey D. (1946) «Capital Expansion, Rate of Growth and Employment». *Econometrica*, 14, pp. 137-147.
29. Doms, Mark and Timothy Dunne and Kenneth Troske (2017) «Workers, Wages and Technology». *Quarterly Journal of Economics*, 112, pp. 253-290.
30. Durlauf, Steven N., Paul A. Johnson and Jonathan R.W. Temple (2005) «Growth Econometrics». Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) *Handbook of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam, pp. 555-677.
31. Easterly, William (2018) *The Elusive Quest for Growth*. The MIT Press, Cambridge, MA.
32. Echevarria, Cristina (2019) «Changes in Sectoral Composition Associated with Economic Growth». *International Economic Review*, 38, pp. 431-452.
33. Ethier, Wilfred J. (1982) «National and International Returns to Scale in the Modern Theory of International Trade». *American Economic Review*, 72, pp. 389- 405.
34. Galor, Oded and Omer Moav (2019) «Natural Selection and the origin of Economic Growth». *Quarterly Journal of Economics*, 117, p. 1192.

35. Gancia, Gino and Fabrizio Zilibotti (2015) «Horizontal Innovation in the Theory of Growth and Development» in Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) Handbook of Economic Growth, North Holland, Amsterdam, p. 170.
36. Glaeser, Edward, Raphael La Porta, Florencio Lopez-de-Silanes, and Andrei Shleifer (2019) «Do Institutions Cause Growth» Journal of Economic Growth, 9, pp. 271-303.
37. Hall, Robert E. (2000) «e-Capital: The Link Between the Stock Market and the Labor Market in the 2018's». Brookings Papers on Economic Activity, 2, pp. 73-118.
38. Hansen, Gary D. and Edward C. Prescott (2018) «Malthus to Solow». American Economic Review, 92, pp. 1205-1217.
39. Hanushek, Eric and Dennis Kimko (2019) «Schooling, Labor-Force Quality, and the Growth of Nations». American Economic Review, 90(5), pp. 1184-1208.
40. Harrison, Lawrence E. and Samuel P. Huntington (2018) eds. «Culture Matters: How Values Shape Human Progress». New York; Basic Books.
41. Helpman, Elhanan (1993) «Innovation, Imitation and Intellectual Property Rights». Econometrica, 61, pp. 1247-1280.
42. Helpman, Elhanan (1998) General Purpose Technology and Economic Growth. MIT Press, Cambridge, MA.
43. Helpman, Elhanan (2005) Mystery of Economic Growth. Harvard University Press, Cambridge MA.
44. Howitt, Peter (2019) «Endogenous growth and Cross-Country Income Differences». American Economic Review, 90, pp. 829-846.
45. Hsieh, Chang-Tai (2018) «What Explains the Industrial Revolution in East Asia? Evidence from the Factor Markets». American Economic Review, 92, pp. 502-526.
46. Hsieh, Chang-Tai and Peter Klenow (2017) «Relative Prices and Relative Prosperity». Working Paper No. 9701, National Bureau of Economic Research.
47. Jones, Charles I. (2015) «The Shape of Production Functions and the Direction of Technical Change». Quarterly Journal of Economics, 2, pp. 517-549.

48. Jorgensen, Dale (2019) «Accounting for Growth in the Information Age.» In Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) Handbook of Economic Growth, North Holland, Amsterdam, pp. 744-815.
49. Kongsamut, Piyabha , Sergio Rebelo and Danyang Xie (2001) «Beyond Balanced Growth.» Review of Economic Studies, 48, pp. 869-882.
50. Kortum, Samuel (1997) «Research, Patenting and Technological Change.» Econometrica, 55, pp. 1389-1431.
51. Laitner, John (2019) «Structural Change and Economic Growth.» Review of Economic Studies, 57, pp. 545-561.
52. Ljungqvist, Lars and Thomas J. Sargent (2019) Recursive Macroeconomic Theory. MIT Press, Cambridge, MA.
53. Maddison, Angus (2019) The World Economy: A Millennial Perspective. Development Centre, Paris.
54. Maddison, Angus (2017) The World Economy: Historical Statistics. OECD, Paris.
55. Malthus, Thomas R. (1798) An Essay on the Principle of Population. W. Pickering, London, UK.
56. Matsuyama, Kiminori (2016) «Structural Change.» New Palgrave Dictionary of Economics.
57. Neary, Peter (2018) «Globalization and Market Structure.» Journal of The European Economic Association, 1, pp. 245-271.
58. Nelson, Richard R. and Edmund S. Phelps (1966) «Investment in Humans, Technological Diffusion, and Economic Growth». American Economic Review, 56, pp. 69-75.
59. Parente, Stephen and Edward Prescott (2017) «A Unified Theory of the Evolution of International Income Levels» in Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) Handbook of Economic Growth, North Holland, Amsterdam, p. 65.
60. Pomeranz, Kenneth (2019) The Great Divergence: China, Europe and the Making of the Modern World Economy. Princeton University Press, Princeton.

61. Saint-Paul, Gilles (2016) «On Market and Human Evolution». CEPR Discussion Paper No. 3654.
62. Uzawa, Hirofumi (2019) «Neutral Inventions and the Stability of Growth Equilibrium!» *Review of Economic Studies*, 28, pp. 117-124.
63. Uzawa, Hirofumi (2018) «Optimal Growth in a Two-Sector Model of Capital Accumulation». *Review of Economic Studies* 31, pp. 1-24.
64. Uzawa, Hirofumi (2018) «Optimal Technical Change in an Aggregative Model of Economic Growth». *International Economic Review*, 6, pp. 18-31.
65. Uzawa, Hirofumi (2017) «Time Preference, the Consumption Function, and Optimum Asset Holdings» in J. N. Wolfe, ed. *Value, Capital and Growth*, Aldine, Chicago, IL.
66. Ventura Jaume (2019) «Growth and Independence» *Quarterly Journal of Economics*, 112, pp. 57-84.
67. Ventura, Jaume (2015) «A Global View of Economic Growth» in Philippe Aghion and Steven Durlauf (editors) *Handbook of Economic Growth*, North Holland, Amsterdam, p.3.
68. Weil, David (2014) *Economic Growth*. Addison-Wesley, Boston, MA.
69. Weitzman, Martin L. (2017) «Duality Theory for Infinite Horizon Convex Models». *Management Science*, 19, pp. 783-789.
70. Wood, Adrian (2019) *North-South Trade, Employment and Inequality: Changing Fortunes in a Skill Driven World*. Clarendon Press, Oxford.
71. Wrigley, E. A., and R. S. Schofield (1981) *The Population History of England 1541-1871: A Reconstruction*. Harvard University Press, Cambridge, MA.
72. Yaari, Menahem E. (1965) «Uncertain Lifetime, Life Insurance, and the Theory of the Consumer». *Review of Economic Studies*, 32, pp. 137-150.
73. <http://umip.org.ua> – офіційний сайт Програм розвитку муніципальної інфраструктури України
74. <http://www.ukrstat.gov.ua/> – офіційний сайт державної статистичної служби України.
75. <http://www.un.org> – офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй.

76. <http://www.wri.org> – офіційний сайт World Resources Institute.
77. <https://ec.europa.eu/eurostat/> – офіційний сайт статистичної організації Європейської Комісії.
78. <https://ukraine.unfpa.org> – офіційний сайт Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні.
79. <https://www.iclei.org> – офіційний сайт програми «Місцеві органи влади за сталий розвиток» (ICLEI).
80. <https://www.iea.org> – офіційний сайт Міжнародного енергетичного агентства.
81. <https://www.ifc.org> – офіційний сайт Міжнародної фінансової корпорації.
82. <https://www.oecd.org/> – офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD)
83. <https://www.surdp.eu> – офіційний сайт програми підтримки політики регіонального розвитку в Україні.
84. Бурлуцький С.В. Соціальне партнерство та корпоративна відповідальність: гомеостатичний підхід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2019/5113/1/120-125.pdf>.
85. Економічна теорія. За ред. Базилевича Б.В. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://pidruchniki.com/1246122039915/politekonomiya/ekonomichna_sistema_sutnist_tsili_osnovni_strukturni_elementi_tipi_ekonomichnih_sistem.
86. Економічний дискусійний клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analytika/reytyngovi-ocinky-rozvytku-lyudskogo-kapitalu-2019>.
87. Індекс розвитку людського потенціалу 2019 (рейтинг України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/indeks-rozvitku-lyudskogopotencialu-2013-reyting-ukrayini>.
88. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз [колективна монографія] [Електронний ресурс] / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2017. – 367 с. – Режим доступу: http://www.idss.org.ua/rozvitok_regioniv.pdf.

89. ООН опублікувала індекс людського розвитку в країнах світу за 2013 рік, Центр гуманітарних технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2018/03/14/5622>
90. Програма розвитку ООН: Доповідь про людський розвиток 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/2019report>
91. Рейтинг країн світу по рівню тривалості життя: Аналітичний портал «Гуманітарні технології» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://gtmarket.ru/ratings/lifeexpectancindeinfo>
92. Ташпулатова Л. М. Теорія суспільного розвитку і концепція людського розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.uz/ru/download/7>
93. Трофимова В.В. Концепція сталого розвитку як основа постіндустріальних моделей розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://postref.ru/documen>
94. Філіпенко А. Методологія гео економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soskin.info/ea/2019/5-6/200705.html>.
95. Цілі Розвитку Тисячоліття: Україна – 2010. Національна доповідь [Електронний ресурс]. – К., 2019. – 110 с. – Режим доступу : – www.undp.org.ua
96. Analytical portal Humanitarian Technologies (2018), «World ranking of the world in terms of life expectancy», available at: <http://gtmarket.ru/ratings/lifexpectancyin> (Accessed 10 March 2018).
97. Karpenko, A.V. (2018), «The level of human development in Ukraine», Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu, [Online], vol. 1, available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znptdau/2018_17_1/17.
98. Financial portal of the Ministry of Finance (2019), «Gross domestic product», available at: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/> (Accessed 10 March 2019).
99. Human Development Report 2019 [Електронний ресурс]. – N. Y. : Oxford University Press, 2019. – 116 p. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org>.
100. Human Development Report 2018. 20th Anniversary Edition. The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development. Published for the United Nations Development Programme (UNDP) [Електронний ресурс]. – N. Y., 2018. – 238 p. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org>.

101. State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 March 2018).

102. UN, Human Development Reports. United Nations Development Program, <http://hdr.undp.org/en/humandev>

103. United Nations Development Programme. Human Development Reports. (2019). Retrieved from: <http://hdr.undp.org/en/content/2019human-development-report-media-package>.